

**DALJI IZAZOVI NA PUTU
POVRATKA IZBJEGLICA
U BOSNU I HERCEGOVINU**

13. decembar 2002

Izvještaj za Balkan br. 137
Sarajevo/Brisel

SADRŽAJ

KRATAK PREGLED I PREPORUKE	i
I. UVOD.....	1
II. POVRATAK I RASELJENOST U 2002. GODINI.....	4
III. NACIONALISTICKI STEREOTIPI I POLITICKI UTICAJ POVRATAKA	5
IV. STVARANJE PROSTORA ZA POVRATAK ILI RASELJAVANJE?	7
A. POMOC ZA OBNOVU	7
B. POVROT IMOVINE.....	10
C. POVROTAK RADI PRODAJE IMOVINE?.....	12
D. BESPRAVNA DODJELA ZEM LJIŠTA IZBJEGLICAMA: NASTAVAK DEMOGRAFSKOG INŽENJERINGA	13
V. RAZLOZI ZA NEVRACANJE	15
A. DISKRIMINACIJA U DEPRESIVNOJ PRIVREDI.....	15
B. JEDNONACIONALNE INSTITUCIJE.....	18
C. BEZBJEDNOST.....	19
D. APARTHEJD U OBLASTI OBRAZOVANJA.....	21
E. PENZIJE I ZDRAVSTVENO OSIGURANJE.....	23
VI. STUDIJA POJEDINACNIH SLUCAJEVA	24
A. FOCA (“SRBINJE”)	25
B. PRIJEDOR	27
C. DRVAR.....	32
VII. USTAVNE IZMJENE I NJIHOV ZNACAJ.....	36
A. IZMJENE NA NIVOU ENTITETA	37
1. Sastav entitetskih vlada	37
2. Entitetski predsjednici i potpredsjednici.....	37
3. Podjela kljucnih entitetskih položaja	38
4. Parlamentarne reforme	38
B. IZMJENE U KANTONIMA.....	40
C. INTEGRACIJA ADMINISTRACIJE	41
VIII. ZAKLJUCAK	42
A. ANEKS 7 I REINTEGRACIJA POVATNIKA	42
B. RIZIK PREURANJENOG PROGLASAVANJA POBJEDE.....	43
DODACI	
A. KARTA BOSNE I HERCEGOVINE.....	45
B. O MEĐUNARODNOJ KRIZNOJ GRUPI	46
C. IZVJEŠTAJI I BRIEFING DOKUMENTI ICG-A.....	47
D. CLANOVI ODBORA ICG-A	52

DALJI IZAZOVI NA PUTU POVRATKA IZBJEGLICA U BOSNU I HERCEGOVINU

KRATAK PREGLED I PREPORUKE

Tokom priprema i organizacije mirovnih pregovora koji su označili kraj rata što se u Bosni i Hercegovini vodio u periodu 1992-1995, autori Dejtonskog mirovnog sporazuma (DPA) su narocito veliki prioritet dali pitanju povratka izbjeglica i internu raseljenih osoba u njihove prijeratne domove. Aneks 7 DPA u potpunosti je posvećen osiguravanju prava na povratak. Tvorci mirovnog sporazuma nadali su se da bi ovako zamišljen povratak jednog dana mogao poništiti teritorijalne, političke i nacionalne podjele koje je Dejtonski sporazum, inace, priznao.

Iako je u prve cetiri godine mira došlo do velikog broja povratača kako izbjeglica tako i internu raseljenih osoba u područja gdje je njihov narod u vecini, šovinistička politika i ukorijenjena struktura vlasti nacionalističkih stranaka povratak pripadnika "manjinskih" naroda držali su na minimumu. U 2000. godini je, međutim, došlo do iznenadujućeg obrata. Ne samo da je trend povratka nastavljen, obzirom da su se obični ljudi u sve vecem broju nastojali vracati svojim prijeratnim domovima, nego je ta pojava pocela mijenjati do tada preovladajuću politicku klimu u najvećem dijelu zemlje.

Rezultati četvrtih poslijeratnih opcih izbora u BiH, održanih 5. oktobra 2002. godine, naizgled ukazuju na suprotne tendencije. Oni su u inozemnim sredstvima informiranjima, te u dijelu lokalnih medija, protumaceni kao potpuni uspjeh nacionalističkih stranaka koje su i dovele do rata i vodile rat – a nakon toga činile sve što mogu da sacuvaju svoj ratni pljen, uključujući i homogenizaciju koja je postignuta putem "etnickog cišćenja". Ishod ovih izbora doživljen je kao kobni neuspjeh napora da se ova kompleksna, multinacionalna država skrojena u

Dejtonu postavi na put stabilnosti, zakonitosti, prosperiteta i evropskih integracija.

Ali, veliki proroci ovdje previdaju nekoliko faktora. Ne samo da je opala podrška dvjema od tri nacionalističke stranke, Hrvatskoj demokratskoj zajednici (HDZ) i Srpskoj demokratskoj stranci (SDS), nego se ova potonja sada suočava sa najvećim izazovom do danas od strane Saveza nezavisnih socijal-demokrata (SNSD). Ovim je izborima uzdrmana dugogodišnja tvrdnja SDS-a po kojoj je ta stranka prirodna vladajuća politička partija u "svom" entitetu - Republici Srpskoj. Osim toga, glasovi povratnika i potencijalnih povratnika koji su glasali u odsustnosti poceli su da proizvode političke efekte, omogućujući strankama iz Federacije da na oktobarskim izborima dobiju 17 posto mjesta u Narodnoj skupštini Republike Srpske.

Mediji takođe nisu uzeli u obzir da je najveći gubitnik na ovim izborima, multinacionalna Socijal-demokratska partija (SDP), koja je predvodila "Aljansu za promjene" u Federaciji i na državnom nivou, zapravo sama najviše doprinijela vlastitom porazu. U svakom slučaju, mali odaziv od 55 procenata je isto toliko bio glas protiv do tada preovladajuće politike koliko i glas za nacionalizam.

Možda cak upečatljivije, mediji su propustili da zabilježe pricu o više od 367.000 gradana BiH koji su protiv podjela "glasali svojim vlastitim stopama," vrativši se da žive kao pripadnici "manjinskog naroda" u krajeve pod upravom bivših neprijatelja. Godine međunarodnih npora da se ostvari povratak kroz ciljane projekte rekonstrukcije – da se izbjeglicama i raseljenim licima osigura pravo na

svoje prijeratne kuce i stanove – ipak su urodile plodom. Prema zvanicnim podacima, oko 900.000 ljudi se vratilo u svoje domove iz kojih su u toku rata izbjegli ili bili protjerani. Visoki predstavnik u BiH Pedi Ešdaun (Paddy Ashdown) može s punim pravom tvrditi da “smo ovdje zapravo izumili jedno novo ljudsko pravo, pravo na povratak nakon rata.”

Vijeće za provedbu mirovnog sporazuma će u januaru 2003. godine razmatrati problem izbjeglica. Postoje, međutim, zabrinjavajući nagovještaji da pod dojmom ostvarenih uspjeha u kreiranju i primjeni zakonskih okvira za povrat predratnih kuća i stanova ovo tijelo može proglašiti da je Aneks 7 i zvanicno “implementiran” prije nego što se sav posao uradi do kraja. To bi sasvim odgovaralo vlastima u RS i dijelovima Federacije koje nastoje izjednaciti primjenu imovinskih zakona sa stvarnim povratkom i zatvoriti ovo poglavlje prije nego što se stvore uslovi koji će omogućiti da povratak bude istinski održiv. U Aneksu 7 jasno stoji da organi vlasti u BiH, također, moraju stvoriti “politicke, ekonomski i socijalni uslove koji će omogućiti dobrovoljni povratak i skladnu reintegraciju izbjeglica i raseljenih osoba, bez davanja prednosti nekoj određenoj grupi.”

Pored jasnog naglaska na pozitivnu ulogu koju je povratak imao na ublažavanje nacionalističke politike u nekim krajevima, ovaj izvještaj se bavi i pitanjem zašto mnoge izbjeglice još uvek nisu u situaciji da slobodno izaberu mjesto u kojem će živjeti. Depresivna ekonomski situacija dio je odgovora na ovo pitanje. Diskriminacija u mnogim općinama spriječava punu realizaciju potencijalnih povrataka, predstavlja prijetnju održivosti već ostvarenih povrataka, te potice povratnike koji su se zaista vratili da se zbijaju u enklave umjesto da se reintegriraju u svoje sredine.

Postepeni pristanak organa vlasti u BiH da, pod pritiskom, priznaju pravo na povrat prijeratne imovine, nije bio adekvatno popracen njihovom spremnošću da eliminiraju institucionaliziranu diskriminaciju kojom su mnogi “manjinski” povratnici osudeni da budu gradani drugog reda. Iako visoka stopa nezaposlenosti utice na sve ljude u BiH, povratnici se ipak suocavaju sa najvećim problemima, uključujući i nezakonitu privatizaciju. Sistem obrazovanja u BiH, sa tri odvojena i politički opterećena nastavna plana i programa, predstavlja još jedan problem koji porodice sa djecom cesto navode kao razlog da se ne vrate. Kao razlog za ne-povratak navodi se i diskriminacija pri obezbjeđivanju komunalnih i zdravstvenih usluga i penzija.

Premda je sigurnosna situacija bitno popravljena, još uvek dolazi do zastrašivanja “manjinskih” povratnika. Lokalna policija, tužioci i sudovi vrlo cesto ne uspijevaju da privedu pravdi odgovorne za nacionalno motivirano nasilje. U nekim dijelovima RS, povratnik je deset puta vjerovatnija žrtva nasilnog krivnog djela nego što je to lokalni stanovnik srpske nacionalnosti. Cak i tamo gdje su stvarne prijetnje realno male, stalno prisustvo vjerovatnih ratnih zločinaca – narocito ako oni obavljaju neku javnu funkciju – šalje vrlo jasnu poruku potencijalnim povratnicima.

Nacionalistički organi vlasti daju, također, i ekonomski poticaje za pripadnike “svog” naroda da promijene predratno mjesto prebivališta putem cesto nezakonitih dodjela placeva za izgradnju kuća i poslovnih prostora, s ociglednom namjerom da osiguraju da povratnici ostanu tek jedna manjina.

Ovaj izvještaj, nadalje, analizira uticaj nedavnih amandmana na ustave oba entiteta u BiH. Cilj ovih amandmana bio je da se eliminira diskriminacija tako što je poništen ekskluzivni konstitutivni status što su ga imali Srbi u RS, odnosno Bošnjaci i Hrvati u Federaciji, i tako što se sada od lokalnih organa uprave zahtijeva da upošljavaju povratnike u skladu sa nacionalnim kvotama a na osnovu posljednjeg prijeratnog popisa stanovništva. Ako budu istinski primjenjeni, ovi amandmani će povratnicima dati veće šanse u odbrani svojih interesa.

Djelimična pobeda nacionalista na oktobarskim izborima navela je neke komentatore na zaključak kako je došlo vrijeme da medunarodna zajednica odustane od svog multietnickog eksperimenta u BiH i prihvati konačnu podjelu ove zemlje. Volja stotina hiljada izbjeglica i raseljenih lica da se vrate u svoje domove takvu podjelu je praktično već učinila nemogućom bez izbijanja novog rata i “etnickog cišćenja”. Iskustva Kipra, Kašmira i mnogi drugi primjeri pokazuju opasnosti koje podjele nužno donose. Povratkom u svoje prijeratne domove, povratnici u BiH odbacili su nacionalističke programe sadržane u ratnom poklicu: “mi sa *tim ljudima* više ne možemo živjeti”. Opstojnost bosanske države kao i stabilnost citavog regiona u dobroj mjeri ovise o tome hoće li povratnici moci ostati u svojim domovima i prosperirati.

PREPORUKE

Vijecu za provedbu mirovnog sporazuma, Visokom predstavniku i medunarodnim organizacijama i donatorima:

1. Oduprijeti se iskušenju da se preuranjeno proglaši da je Aneks 7 proveden na terenu, te insistirati kod lokalnih organa vlasti da se pridržavaju zahtjeva da stvore "politicke, ekonomske i socijalne uslove koji će omogućiti dobrovoljni povratak i skladnu reintegraciju izbjeglica i raseljenih osoba, bez davanja prednosti nekoj određenoj grupi."
2. Insistirati da kantonalni i općinski organi vlasti provedu reforme koje nalažu amandmani na entitetske ustave iz 2002. godine a kojima se zahtijeva "pravcna zastupljenost konstitutivnih naroda," te osigurati da i ostali aranžmani vezani za podjelu vlasti između predstavnika razlicitih naroda budu dosljedno provedeni.
3. Razmotriti mogućnost razmjene službenika između entiteta, нарочито у обlastima gdje geografska blizina olakšava putovanje preko bivših linija fronta, kako bi se olakšala nacionalna reintegracija lokalnih organa uprave koja se zahtijeva ustavnim amandmanima.
4. Intenzivirati napore ka eliminaciji diskriminatorskih tendencija protiv povratnika u smislu njihovog zapošljavanja, ostvarivanja prava na predratnu imovinu, zdravstvene usluge, penzije i druga socijalna primanja.

Medunarodnim donatorima, medunarodnim finansijskim institucijama i investitorima:

5. Razmotriti mogućnost povecanja, ili bar mogućnost nesmanjivanja sredstava za rekonstrukciju stambenih objekata i za ekonomsku održivost projekata u 2003. i 2004. godini, koristeci prednost zakašnjele prilike koju pruža naglo povecani interes za povratak bosanskih izbjeglica svih nacionalnosti.
6. Saradivati s organima vlasti u BiH kako bi se izgradila strategija privrednog razvoja koja bi se zasnivala na modelu ekonomskega regiona, vršiti pritisak u pravcu reforme zakona i propisa koji otežavaju ulaganje, uskladivati regulatorne razlike i protivrječnosti koje dijele ekonomski prostor BiH i, gdje god je to moguce, uslovjavati donacije, zajmove i

investicije omogućavanjem povratnicima da dobiju zaposlenje.

7. Odrediti konkretnе sankcije prema entitetskim i kantonalnim organima vlasti u kojima policija i pravosude ne provode istrage i ne procesuiraju krivična djela protiv povratnika.

Odjelu za povrat i rekonstrukciju OHR-a (RRTF), Uredu Visokog predstavnika (OHR), te entitetskim i kantonalnim organima vlasti:

8. Od entitetskih i kantonalnih organa vlasti zahtijevati da povećaju budžetska izdvajanja za proces povratka, tako da svaki entitet izdvoji, na primjer, 10 procenata budžeta za finansiranje rekonstrukcije stambenih objekata i infrastrukture, obezbjeđivanje alternativnog smještaja i pokretanje projekata održivog povratka.
9. Pružiti podršku Fondu za zajedничke projekte na državnom nivou, sa jedinstvenim racunom kojim bi upravljao odbor koji bi činili predstavnici kantonalnih, entitetskih i državnog ministarstva za izbjeglice – a u slučaju potrebe ovo pitanje regulirati Odlukom Visokog predstavnika – cime bi se u okviru Državne komisije za izbjeglice i raseljene osobe dala veća podrška povratku izbjeglica. Državna komisija bi, s druge strane, trebala:
  - (a) utvrditi prioritete u pružanju pomoći;
  - (b) primjenjivati transparentne kriterije pri odabiru korisnika;
  - (c) vršiti uvid u tendere i odabir korisnika; te
  - (d) pratiti sprovođenje ovog projekta.
10. Ne prenositi funkcije RRTF-a na organe BiH sve dok ne dođe do adekvatnog razvoja domaćih institucija, a нарочито dok Fond za zajedничke projekte pod upravom Državne komisije za izbjeglice i raseljene osobe ne postane potpuno operativan.
11. Ubrzati napore usmjerene ka reformi podijeljenog obrazovnog sistema u BiH, нарочито u smislu posredovanja u postizanju sporazuma o zajednickom jezgru nastavnih

planova i programa, te agenciji za standarde i procjenu; izvršiti pritisak za postizanje prijelaznog aranžmana koji bi povratnicima omogucio da nastavu iz “nacionalnih predmeta” pohadaju u skladu sa nastavnim planom po njihovom vlastitom izboru, te za zapošljavanje nastavnika iz redova povratnika, u skladu sa Prijelaznim sporazumom o specijalnim potrebama djece povratnika.

OHR-u i entitetskim organima vlasti:

12. Preispitati odnos izmedu kantona i općina u Federaciji, te entitetskih ministarstava i općina u RS u smislu omogucavanja općinama da vrše naplatu, kontroliraju i snose odgovornost za više vlastitih prihoda.

Sarajevo/Brisel, 13. decembar 2002.

DALJI IZAZOVI NA PUTU POVRATKA IZBJEGLICA U BOSNU I HERCEGOVINU

I. UVOD

Namjera Dejtonskog mirovnog sporazuma iz 1995. godine bila je da kroz Aneks 7 osigura mehanizam za poništavanje rezultata “etnickog cišćenja,” koje je definiralo kako taktiku tako i ratne ciljeve pobunjenih snaga u Bosni i Hercegovini i koje je natjeralo polovinu stanovništva ove zemlje (oko 2,2 miliona ljudi) da napusti svoje domove. Dejtonski sporazum je organe vlasti u BiH zadužio da stvore “politicke, socijalne i ekonomске uslove koji će omogućiti dobrovoljni povratak i skladnu reintegraciju izbjeglica i raseljenih osoba, bez davanja prednosti nekoj određenoj grupi.”¹ No, u isto vrijeme, sporazum je velikom broju medunarodnih organizacija dao široka ovlaštenja osiguravanja da lokalni organi izvrše ove svoje obaveze. U godinama koje su uslijedile, medunarodna zajednica moralna je tolerirati ratne vode koji su vlast na svojim teritorijama potvrdili na prvim poslijeratnim izborima, i koji su bili odlucni da osiguraju da plodovi nacionalne konsolidacije ostanu trajni.² Ovi nacionalistički establišmenti ne samo da su poticali pripadnike svog naroda da ili ostanu na novim prebivalištima ili još više homogeniziraju oblasti pod njihovom kontrolom, nego su pozivali na sprijecavanje povratka onih “tudinaca” koji bi bili dovoljno odvažni (ili lakoumni) da se na to usude.

Sedam godina nakon rata, međutim, može se reci da je došlo do znacajnog povratka koji je izmjenio nacionalni sastav i politički ambijent u nekim općinama i zajednicama. Za razliku od susjedne

Hrvatske, gdje je premali broj Srba pokazao interes za povratak koji bi mogao predstavljati “prijetnju” vlastima iole slicnu onoj za kakvu su Srbi smatrani 1990-1991. godine, povratak izbjeglica u BiH ima potencijal da ublaži nacionalističke politike i poništi najgore efekte “etnickog cišćenja.” Uistinu, stabilna buducnost BiH kao multinacionalne države zavisi od uspostavljanja takvog okruženja u kojem će svi gradani moci da se kreću slobodno unutar svoje zemlje i da žive gdje god to žele, bez straha da bi na nekom području mogli biti diskriminirani. To u BiH, međutim, još uvijek nije slučaj.

Napor medunarodne zajednice nakon Dejtona uglavnom su bili usmjereni na otvaranje prostora za povratak putem stvaranja uslova da izbjeglice i interno raseljene osobe mogu tražiti povrat i/ili obnovu svoje predratne imovine. Za razliku od Hrvatske, zakoni u oba entiteta BiH definirali su jasnu administrativnu proceduru kojom izbjeglice³ mogu povratiti privatnu ili društvenu imovinu koju su napustili u toku sukoba. Ovi zakoni daju prioritet pravu prijeratnih korisnika da povrate svoju imovinu u odnosu na pravo sadašnjih korisnika da na toj imovini ostanu. Kao rezultat stalnog medunarodnog pritiska na organe vlasti da se obrade zahtjevi za povrat imovine i da se deložiraju sadašnji korisnici, do kraja septembra 2002. godine registrirano je preko 150.000 gradana BiH (odnosno 62 procenta podnijetih zahtjeva za povrat) koji su uspjeli povratiti svoju imovinu. Iako neke općine i dalje

¹ Opci okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, Aneks 7, član 11. stav 1.

² Popularni poklic u tom periodu bio je “Mi sa tim ljudima više ne možemo živjeti.”

³ U zvanicnoj terminologiji, pojam “izbjeglica” odnosi se na lice koje je zbog sukoba napustilo BiH, dok se pojam “interno raseljena osoba,” ili u ovom izvještaju “raseljeno lice,” odnosi na lica koja su smještaj pronašla u nekom drugom dijelu zemlje. Ukoliko nije posebno naglašeno, termin “izbjeglica” u ovom tekstu obuhvata i izbjeglice i interno raseljene osobe.

nastoje opstruirati provedbu ovih zakona, međunarodna tijela koja djeluju u sastavu Plana za provedbu imovinskih zakona (PLIP) smatraju da će praktično svi zahtjevi za povrat imovine biti obradeni a imovina vracena do kraja 2003. godine.⁴

Nažalost, statisticki podaci PLIP-a nisu u potpunosti pouzdani, i vjerovatno preuvečavaju stepen u kojem je stvarno došlo do povrata imovine od strane prijeratnih vlasnika.⁵ Iako se još uvijek ne može procijeniti stepen do kojeg su ove cifre zaista bile preuvečane, proces revizije statistickih podataka je poeo i vec sada se može zakljuditi da je put koji treba preci puno duži nego što se do sada smatralo.⁶ Pored toga, neizvjesnost oko podataka kojima raspolaže PLIP nameće pitanje razboritosti odluke koja se ovih dana planira a po kojoj bi sva odgovornost za implementaciju imovinskih zakona i drugih pitanja koja se tice povratka krajem 2003. godine bila prenijeta na lokalne organe vlasti.

Ciljana međunarodna pomoc u obnovi devastiranih stambenih objekata i infrastrukture omogucila je stotinama hiljada izbjeglica da ostvare pravo na povratak. Na žalost, donatori su u zadnje vrijeme smanjili a u nekim slučajevima cak u potpunosti obustavili finansiranje procesa obnove, iako plima potencijalnih povratnika koja je napokon pokrenuta 2000. godine nastavlja da raste. Pocetkom 2002.

⁴ Ovo je službena procjena, ali nekoliko međunarodnih zvanicnika je u izjavi za ICG priznalo da bi, zapravo, bilo mnogo realnije ocekivati da ce u roku koji je postavio PLIP biti zabilježen samo 80-postotni ucinak.

⁵ Obzirom da općinski stambeni organi u svojim izvještajima obuhvataju samo ukupni broj podnesenih zahtjeva za povrat imovine i broj uvodenja u posjed, a ne i informacije o svakom pojedinacnom predmetu, tacnost ovih podataka ne može se direktno potvrditi. Ova upitnost statistike PLIP-a nedavno je Evropsku komisiju navela da zatraži detaljniji uvid u statisticke podatke i prezentirane cifre. Od 30. oktobra 2002. godine stambeni organi sve slučajeve pojedinacnog uvodenja u posjed imovine moraju prijavljivati Komisiji za imovinske zahtjeve (CRPC), koja za svaki pojedinacni slučaj povrata imovine pravi bazu podataka koja se onda uporeduje sa postojećim statistikama.

⁶ CRPC je vec sada utvrdila postojanje znacajnog broja predmeta gdje su općine prijavile povrat devastirane imovine (koja nije trebalo da bude obuhvacena statistikom), a neki od predmeta su dva puta statisticki obradivani. Tako je, na primjer, u Bugojnu CRPC utvrdio da je oko 400 predmeta bilo racunato po dva puta. Iako u procjenama PLIP-a i dalje stoji da je ostvaren povrat imovine u Bugojnu u obimu od oko 88 procenata, jedan izvor iz PLIP-a procjenjuje da ce nakon izvršenih korekcija valjana procjena o obimu povrata imovine u ovoj općini iznositi oko 60 procenata. Intervju ICG-a sa zvanicnikom PLIP-a, 15. novembar 2002.

godine UNHCR i OHR su procijenili da postoji snažan interes za povratak u oko 66.500 oštecenih stambenih jedinica ali su dostatna sredstva za obnovu bila dovoljna za samo oko 20 postotaka od tog broja.⁷ Entitetski i kantonali organi su poceli djelomicno popunjavati ovu prazninu, ali svi oni izdvajaju tek mali procenat svojih budžeta za podršku povratku.

Iako je međunarodna zajednica pomogla i doprinijela povratku izbjeglica, ona je bila manje uspješna u stvaranju potrebnih uslova za održivi povratak. Programi odobravanja mikro-kredita za pokretanje malih poduzeća od strane povratnika, kao i donacije u stoci i poljoprivrednoj opremi, svakako su bili od pomoći, narocito u ruralnim krajevima i u uslovima kada su povratnicima na selo redovno isplacivane penzije. Ipak, uz zvanicnu stopu nezaposlenosti od oko 40 procenata, povratak u urbane dijelove, gdje postoji vrlo malo ili nimalo obradive zemlje, predstavlja veci problem. Neki gradovi, medu kojima i Sarajevo, imaju veliki i cak rastuci priliv povratnika. Krajevi pored meduentitetskih (i meduetnickih) granica, takoder, privlace veci broj povratnika i imaju vece šanse da ih tu i zadrže, obzirom da ovi ljudi lakše posjecuju, ciste i obnavljaju svoje stare domove – i procjenjuju uslove za trajni povratak – prije nego što se zaista odluce na taj korak. U nekim gradovima, kao što su Prijedor i Sarajevo, mnogi povratnici su se fizicki vratili da žive u krajevima gdje cine “manjinu,” ali nastavljaju da putuju na rad u mjesta gdje su bili raseljeni. Iako puno ljudi danas u svojim dnevnim aktivnostima više uopće ne obraca pažnju na nekadašnje linije razdvajanja, što je naravno pozitivan znak, ipak se mora primjetiti da svaki povratnik ili potencijalni povratnik nema priliku da uživa u dodatnoj sigurnosti življena u blizini područja u kojima njegova etnicka grupa cini vecinu stanovništva.

Problem je, takoder, i u tome što povratnici, narocito u RS, nisu imali toliko uspjeha u povratu svojih nekadašnjih poslovnih prostora i uzurpiranog zemljišta kao u povratu kuca i stanova. Brojke kojima se služi međunarodna zajednica u vezi s procjenom provedbe imovinskih zakona ne obuhvataju ovu vrstu imovine, iako je ona od kljucnog znacaja za povratnike u smislu osiguravanja održivosti njihovog povratka.⁸

⁷ Interni dokument OHR-a, “Potrebe stambene obnove”, 2002.

⁸ Odluka međunarodne zajednice da ne insistira na povratu poslovnih prostora i zemljišnih parcela s istom upornošću kao

Iz jednog ili više ovih razloga, mnogi gradani BiH koji ostvare pravo na povrat predratne imovine nedugo potom odlucuju se da tu imovinu ili prodaju ili zamijene za stanove i kuce u mjestima gdje oni predstavljaju vecinsko stanovništvo. Ovakva praksa je dodatno olakšana nakon prošlogodišnjeg poništenja federalnog propisa kojim se povratnicima koji su stupili u posjed svojih stanova i kuca zabranjivala prodaja te imovine u periodu od najmanje dvije godine. Povratnici koji se, ipak, odluce da ostanu, cesto žive dvostrukim životom: žive kao "manjina" u jednom mjestu, a putuju na posao ili/i šalju svoju djecu u školu u mjesto gdje preovladava njihova nacionalnost. Drugi, pak, imovinu koju su povratili izdaju, zaradjujuci tako odredena sredstva dok cekaju da vide hoće li se situacija popraviti.

Nacionalisticki orijentisani politicari i intelektualci, kao i samoproglašeni realisti iz redova medunarodne zajednice, nakon kratkog vremena su ovakvo ponašanje interpretirali kao kljucni indikator da narodi BiH nikada više neće biti u stanju živjeti zajedno. Neki drugi ponešto ublažavaju ovakvo gledište, navodeći da nakon cetiri godine rata i deset godina razdvojenog života mnogi ljudi prirodno preferiraju život u novim okolnostima. U svakom slučaju, glavni razlog zbog kojeg mnogi ljudi odlucuju da se ne vrate je odumiruća privreda a ne neprijateljski politički ambijent ili ukorijenjena nacionalna nesnošljivost. Zbog svih ovdje pomenutih razloga mnoge izbjeglice jednostavno nisu u situaciji da slobodno izaberu gdje će živjeti.

na povratu stambenih objekata ugrožava održivost na hiljade vec ostvarenih povratak. Iako statisticki podaci PLIP-a ne sadrže informacije o povratu ove vrste imovine, CRPC ipak prikuplja podatke na osnovu zahtjeva podnesenih za povrat poslovnih prostora. Tako je vec utvrđeno da su nadležni organi omogucili povrat za samo 450 od 2.489 zahtjeva podnesenih putem CRPC-a. Situacija sa povratom zemljišnih parcela je još više zabrinjavajuća obzirom na broj zahtjeva (preko 80.000 zahtjeva podnesenih CRPC-u), te na cinjenicu da medunarodna zajednica od općina ne zahtijeva ni da prikupljaju, a kamoli da podnose izvještaje o broju rješenih zahtjeva. Kako se mandat CRPC-a privodi kraju, ovoj organizaciji je preporuceno od ostalih u medunarodnoj zajednici da se fokusira na izdavanje odluka o spornoj imovini prikladnoj za stanovanje radije nego o nespornoj, ali uništenoj imovini ili zemljištu. Mada su službe PLIP-a zaista postigle izvanredan uspjeh u zalaganju za povrat stambenih objekata, pritisak da se uljepša slika stvarnog povratka i tako opravda skoro povlacenje iz ovih poslova u osnovi znaci prihvatanje koncepta da se povratnicima može dati objekat u kojem ce živjeti, ali da ce im se uskratiti sredstva od kojih bi mobili živjeti.

Uprkos brojnim preprekama i problemima, sve veci broj povratnika se ili vraća svojim kucama, ili izražava interes da to ucini. To znaci da se pitanju održivosti povratka mora posvetiti odgovarajuća pažnja kako od medunarodnih organizacija, tako i od lokalnih organa vlasti. U protivnom, propaganda i metode kojima su se služili separatisti mogli bi se pokazati uspješnima. Kako su se Srbi i iz Republike Srpske i iz Jugoslavije vracali u Federaciju BiH tokom posljednje dvije godine, oni su zapravo prkosili prokljanjima koja su dolazila iz Srpske Demokratske Stranke (SDS) i koja su takve trendove predstavljala kao oblik izdaje srpskih nacionalnih interesa. Slicno tome, Bošnjaci koji su se odvažili na povratak u tvrdolinijaške bastione Republike Srpske zapravo su dokazali netacnost nekadašnje tvrdnje Stranke demokratske akcije (SDA) da samo njena zaštita Bošnjacima može pružiti sigurnost u nepopravljivom "srpskom entitetu."

Medunarodni angažman još uvijek je neophodan kako bi se pružila podrška odluci običnih ljudi da se odupru pozivima svojih ratnih voda na plemensku solidarnost. Ovo nije samo pitanje ljudskih prava. Ovo je u isto vrijeme i glavni test da li BiH, kakva je osmišljena u Dejtonu, može preživjeti i prerasti u održivu multinacionalnu državu.

II. POVRATAK I RASELJENOST U 2002. GODINI

UNHCR je od potpisivanja Dejtonskog sporazuma registrirao oko 907.000 povrata, kako unutar BiH tako i iz inozemstva,⁹ od kojih je bilo 367.000 tzv. "manjinskih" povrata, kada su se ljudi vracali u krajeve u kojima sada ne dominira njihova etnicka grupa.¹⁰ Ovo znači da broj povrata u i unutar BiH znatno premašuje ukupan broj Srba koji su izbjegli iz Hrvatske nakon 1991. godine, što svjedoci o relativnom uspjehu sistema povrata imovine u omogućavanju povratka u BiH. Ovakva kretanja, koja se odvijaju suprotno kako prirodi nedavnog rata tako i nastojanjima nacionalističke propagande, bilježe stalni rast još od 2000. godine, kada je UNHCR po prvi put registrirao porast od preko 50 procenata u odnosu na 1999. godinu. Ovaj rastuci trend nastavljen je i u 2001. kao i u prva tri kvartala 2002. godine.¹¹ Samo u toku mjeseca juna 2002. godine, UNHCR je zabilježio više "manjinskih" povrata nego u istom mjesecu 1999., 2000. i 2001. godine zajedno.¹²

Štaviš, službenici UNHCR-a su gotovo sigurni da je broj stvarnih povrata daleko viši od brojki kojima

⁹ UNHCR-ov Pregled povrata od 1. I 1996. do 30. IX 2002.

¹⁰ UNHCR, "Ukupni broj manjinskih povrata u BiH od 1996. do 30. septembra 2002. Godine." U daljem tekstu termin "povratak" označava ovu specificku vrstu povrata, tj. povratak u područje gdje vlastiti narod nije demografski ili politički dominantan, ukoliko se drugacije ne naznaci. Termin "manjinski povratak" nije baš najsretnije izabran, obzirom da pojam "manjine" u pravnoj terminologiji bivše Jugoslavije označava narode koji nisu "konstitutivni" ili državotvorni narodi, bez obzira da li oni cine brojano vecinski narod u datom području. U BiH, Srbci, Hrvati i Bošnjaci, kao "konstitutivni narodi," ne mogu zakonski gledano biti smatrani manjinom, bez obzira na to gdje živjeli unutar granica BiH. Ovaj termin se, međutim, pokazao korisnim pri pravljenju razlike između ranih poratnih povrata izbjeglica u krajeve gdje njihov narod cini vecinsko stanovništvo, i skorijih povrata izbjeglica i raseljenih lica u regione gdje oni sada cine manjinsko stanovništvo.

¹¹ Prema podacima UNHCR-a, preko 250.000 manjinskih povrata zabilježeno je u periodu između septembra 1999. i septembra 2002. godine. UNHCR, Saopćenje za štampu, 9. septembar 2002.

¹² "U mjesecu junu ove godine zabilježen je povrat 12.653 lica u njihove prijeratne općine; ova cifra je veća nego odgovarajući pokazatelji za mjesec juni 1999., 2000. i 2001. godine zajedno". UNHCR, Saopćenje za štampu, 6. avgust 2002.

se oni služe jer su sve do 2002. godine one obuhvatale samo one povratnike koji su svoj povratak prijavili lokalnim općinskim ili kantonalnim organima.¹³ Širom BiH je, međutim, prisutna praksa da se veliki broj povratnika uopće ne prijavljuje jer žele da zadrže svoje penzije i zdravstvena osiguranja u mjestima iz kojih su se vratili, jer svoj povratak smatraju privremenim ili djelimičnim, ili naprsto jer ne vjeruju lokalnim organima vlasti.¹⁴ Ova potonja pojava je naročito izražena u općinama istocnog dijela Republike Srpske, kao što su Srpsko Goražde, Zvornik i Foca, odakle UNHCR dobiva vrlo malo podataka o broju povrata jer sami povratnici nerado obznanjuju svoje prisustvo.

Bez obzira na pojacani tempo povrata u posljednjim godinama, broj potencijalnih povratnika i dalje ostaje znatan. Oko 127.000 izbjeglica iz BiH i dalje živi u Hrvatskoj i Jugoslaviji, dok je njih približno 380.000 i dalje raseljeno unutar BiH. Ukoliko se zadrži postojeca stopa povrata, do kraja 2003. godine može se očekivati još 150.000 povrata, što znači da će se ostvariti povratak više od polovine osoba koje su bile raseljene zbog toga što su pripadale "pogrešnom" narodu. UNHCR smatra da će se ovaj trend nastaviti *ukoliko* se zadrže medunarodni pritisak i finansijska podrška. Ako se, međutim, ne poboljša održivost ovih povrata, može se očekivati drastičan pad stope povrata, kao i iseljavanje jednog dijela skorih povratnika. Ipak, u ovom drugom slučaju, većina tih ljudi neće imati gdje da se nastani u krajevima u kojima su prethodno živjeli kao raseljena lica. Nakon što su napustili privremeni smještaj ili su iz njega bili deložirani, mnogi od njih neće imati nikakav drugi izbor osim da traže azil u zapadnim zemljama.

¹³ UNHCR je 2002. godine uveo kategoriju "registriranih povrata" kako bi obuhvatio i registrirane povratke ali i procjene o brojnu povrata na bazi informacija dobivenih od strane medunarodnih organizacija i lokalnih udruženja povratnika.

¹⁴ Pored toga, može se reći da mnoge porodice nastoje igrati na sigurno: neki članovi porodice ostaju sve vrijeme dok ostali rade na drugim mjestima, djeca se šalju u školu ili na fakultet u mjesta gdje su oni "vecinsko" stanovništvo, a kući dolaze samo za praznike.

III. NACIONALISTICKI STEREOTIPI I POLITICKI UTICAJ POVRATAKA

U Aneksu 7 Dejtonskog sporazuma stoji da je pravo na povratak neotudivo – ako pojedinci odluce da ga ostvare. Aneks 7 takođe utjelovljuje nadu i pretpostavku svojih autora, ako vec ne i svojih potpisnika, da će povratak i reintegracija nacionalnih grupa u BiH poslužiti kao temelj za izgradnju jedne stabilne države, ali i kao neka vrsta kazne za šovinističke politike. Iako je kroz svoju dugu historiju BiH postojala kao multinacionalna zajednica, vrlo cesto se spominjava da njena novija povijest – kao i razvoj dogadaja u istočnoj Evropi – pokazuju da mononacionalne države imaju bolje sanse da za sebe osiguraju prosperitetnu, demokratsku i mirnu buducnost. Mada ukupni broj do sada zabilježenih povratača još uvijek nije transformirao generalnu ideju nacionalnog razdvajanja i homogeniziranja koja je BiH nametnuta u toku rata, povratači su ipak znacajno izmijenili društveni i politički život u mnogim općinama i mjesnim zajednicama, na taj način testirajući argumente o tome da li je reintegracija politički stabilizirajući ili destabilizirajući faktor.

U grad Bugojno u centralnoj BiH, u kojem vecinu cine Bošnjaci, vratilo se oko 8.500 Hrvata, što je polovina od predratnog broja Hrvata u ovom gradu. Manji ali ne i beznacajan broj Srba se, također, vratio u Bugojno. U Drvaru, gdje su Srbi činili veliku vecinu stanovništva prije napada Hrvatske vojske 1995. godine kada su gotovo svi izbjegli, Srbi povratači su u potpunosti promijenili nacionalnu strukturu u gradu. U jednoj maloj općini na sjeveru Republike Srpske, Vukosavlju (u blizini Modrice), vec se vratilo gotovo 80 procenata vecinom bošnjačkih izbjeglica.¹⁵ Janja (u općini Bijeljina) je prije rata bila gotovo isključivo bošnjački grad, a nakon rata praktički ekskluzivno srpski. Do danas se u to mjesto vratilo oko 6.000 Bošnjaka (ili 60 procenata prijeratnog bošnjačkog stanovništva).¹⁶ Što se tice Sarajeva, Srbi su se u nedavno u ovaj grad poceli masovnije vracati. U 2001. godini je zabilježen 17.891 povratak u Kanton Sarajevo, a u 2002. godini se očekuje da taj broj bude dvostruko

¹⁵ "Kada ce Vukosavljan postati Jakešani", *Oslobodenje*, 8. juni 2002.

¹⁶ To su učinili uprkos cinjenici da je obnovljeno samo 30 od 300 devastiranih kuća. Helsinski komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, dvosedmicevo izdanje "FaxLetter", br. 123, 15. april 2002.

veći.¹⁷ Ovo su samo neki od primjera ohrabrujućih kretanja na lokalnom nivou.

Opcina Prijevor u Bosanskoj Krajini primjer je kako povratači i potencijalni povratači koji sudjeluju na izborima mogu pomoci marginalizaciji nacionalističkih političara. Na općinskim izborima 2000. godine preko 10.000 Bošnjaka, koji su tada još uvijek živjeli van te općine, glasali su u odsutnosti i tako osigurali devet od 32 mesta u općinskom vijeću za Bošnjake iz Koalicije za jedinstvenu i demokratsku BiH (tu koaliciju su tada činili SDA i Stranka za BiH). U isto vrijeme je veliki broj Srba iz Prijedoru istupio iz redova SDS-a i priključio se umjerenijim strankama koje su formirane nakon rasjecanja u SDS-u koji se desio 1997. godine: Savezu nezavisnih socijal-demokrata (SNSD), Srpskom narodnom savezu (SNS) i Partiji demokratskog progrresa (PDP). Bošnjacki vijećnici su podržali izbor Nade Ševo za načelnika općine, i osigurali imenovanje jednog svog člana, Muhametra Murselovica, za predsjednika skupštine općine. Veliki broj zabilježenih povratača nakon 2000. godine nagovještava da će Bošnjaci u RS vjerovatno postati još jaca politička snaga nakon slijedećih općinskih izbora.

Procjenjuje se da se u Prijedoru vratilo već 20.000 Bošnjaka. Oni zbog tog imaju veći politički uticaj nego povratači u vecini drugih općina. Cinjenica je da su miješana općinska vijeća danas uobičajena širom BiH. Time se osigurava da povratači imaju svoje predstavnike koji će braniti njihove interese čak i u slučaju da i dalje redovito bivaju proglašani od strane pripadnika dominantne grupe. Općinski izbori 2004. godine će donijeti još veći nivo participiranja u vlasti obzirom da će povratačka populacija do tada biti više nego dvostruko u odnosu na 2000. godinu. Slijedeci korak će biti reintegracija povratača u lokalne organe uprave, nastavno osoblje, javna poduzeća i policiju, gdje je njihovo prisustvo još uvijek praktično zanemarljivo.

¹⁷ Ova cifra, međutim, još uvijek predstavlja samo djelicu od 150.000 Srba koji su prije rata živjeli u općinama koje su sada u sastavu Kantona Sarajevo. Stope povratka unutar Kantona Sarajevo znatno se razlikuju od općine do općine. Blizu jedne polovine predratnih stanovnika srpske nacionalnosti registrirani su kao povratači u gradske općine Centar, Novi Grad i Novo Sarajevo. Ali mnogo manje povratača zabilježeno je u udaljenijim predgradima. U nedostatku sveobuhvatnih statističkih podataka o broju povratača koji su se vratili samo zato da bi sredili svoje poslove i prodali imovinu koja im je vraćena u posjed prije ponovnog odlaska, nemoguce je reci koliki je broj trajnih povratača.

Amandmani na entitetske ustave iz aprila i oktobra 2002. godine (o kojima će još biti rijeci u nastavku teksta) u tom smislu nalažu reforme po kantonima i općinama, ali sve to ce ostati mrtvo slovo na papiru ukoliko izostane pritisak medunarodne zajednice.

Povratnici su se pokazali kao znacajno glasacko tijelo u oba entiteta na općim izborima oktobra 2002. godine, mada sa bitno razlicitim ucincima na razlicitim nivoima vlasti (državnom, entitetskom i kantonalmom). Stranke sa sjedištem u Federaciji dobile su 14 od 83 mjesta u Narodnoj skupštini Republike Srpske, cime su, takoder, dobile pravo da izaberu dva od 14 predstavnika Republike Srpske u državnom parlamentu.¹⁸ S druge strane, stranke koje sjedište imaju u Republici Srpskoj dobile su samo jedno mjesto u Zastupnickom domu Federacije BiH, a nisu postigle nikakav zapaženiji uspjeh ni na kantonalnim nivoima. Međutim, kao što ce biti objašnjeno u daljem tekstu, prema novim amandmanima na entitetske ustave, svaki od tri "konstitutivna naroda" ce bez obzira na to imati svoje predstavnike u vladama i zakonodavnim organima entiteta i kantona.

Iako je SDA vec duže aktivna u RS, dobivajući bošnjačke glasove kako povratnika tako i glasaca u odsustnosti, SDS i HDZ su se, međutim, još od 1996. godine opredijelile da aktivno poticu raseljene Srbe i Hrvate da ne glasaju u svojim predratnim općinama. Njihov cilj je da učvrste razmještenost pripadnika njihovih naroda i potencijalnih biraca u onim krajevima koji su od najveceg znacaja za njihove nacionalne projekte. Zbog HDZ-ovog odbjernoj stava prema procesu povratka koji navodno razbija hrvatski nacionalni korpus, umjerene hrvatske stranke zadobile su znacajnu podršku u onim krajevima u koje su se Hrvati ipak vratili, narocito u Posavini i srednjoj Bosni. Takvi slučajevi povratka Hrvata doveli su do umanjivanje političke predominacije HDZ-a medu Hrvatima u Federaciji. U RS, umjerena Nova hrvatska inicijativa (NHI) drži jedino mjesto osvojeno od strane hrvatskih partija tokom izbora 2000. i 2002. godine u tamošnjem entitetskom parlamentu. S druge strane, ova situacija, takoder, odslikava generalno slab interes Hrvata za povratak u RS.

Povecani povratak Srba u Federaciju naveo je relativno umjerene SNSD i PDP da za izbore 2002. godine istaknu više kandidata za kantonalna i federalna tijela nego što su to prije cinili. SNSD Milorada Dodika je u Federaciji imala određeni, mada ograniceni, uspjeh na izborima 2000. godine, prije svega zbog podrške povratnika u mjestima kao što je Drvar. Buduci da se etablirao kao zaštitnik Srba povratnika, očekivalo se da će SNSD na posljednjim izborima osvojiti dodatne glasove od Srba povratnika koji su se vratili u periodu između 2000. i 2002. godine, i to narocito u Kantonima 1 (Bihać) i 9 (Sarajevo), gdje su, takoder, i kandidati PDP-a bili u utrci.

SNSD i PDP su možda ciljali i na glasove Srba koji su u ratu ostali u Sarajevu i koji su bili razocarani svojom tradicionalnom strankom - SDP-om. Ova stranka je ponekad bila kritizirana zbog zanemarivanja svojih multinacionalnih idealja, do cega je dolazilo zbog potrebe da se zadrže bošnjački biraci i sprijeci njihov odliv prema SDA i SBiH. Nekoliko istaknutih sarajevskih Srba napustilo je SDP još prije izbora 2002. godine i pridružilo se listi PDP-a.

Ispostavilo se, međutim, da PDP nije dobio niti jedno mjesto u parlamentima, dok je SNSD dobio tri u Skupštini Kantona 10, plus jedan kompenzirajući mandat u Zastupnickom domu FBiH (za broj glasova u Federaciji koji prelazi 5.200). Ako je suditi po nacinu na koji su glasali, može se zaključiti da je većina Srba iz Federacije ostala lojalna SDP-u.¹⁹

Zastupljenost "manjinskih" povratnika u organima vlasti oba entiteta ce u svakom slučaju ove godine biti pojacana primjenom ustavnih amandmana koji garantiraju najmanje cetiri mesta u entitetskim parlamentima za svaki od tri "konstitutivna naroda." Ovim amandmanima se, takoder, zahtjeva da u novoformiranim entitetskim vladama bude određeni broj ministara iz reda svakog naroda, kao i da u neke ključne resore moraju biti uključeni pripadnici razlicitih nacija. Ono što prakticno predstavlja drugi dom Skupštine RS, Vijeće naroda, uspostavljeno je na nacin da ima mandat da blokira usvajanje bilo kojeg zakona koji predstavlja prijetnju "vitalnim nacionalnim interesima." S druge strane, Dom naroda FBiH, koji je vec od ranije postojaо, preuređen je tako da ukljuci i jednak broj Srba. Ove izmjene – kao i druge koje se analiziraju u nastavku

¹⁸ SDA je dobila šest mesta, SBiH cetiri, SDP tri i Nova hrvatska inicijativa (NHI) jedno mjesto u Skupštini RS. Po jedno od 14 mesta koje inace pripadaju Republici Srpskoj u Parlamentu BiH uzele su SDA i SBiH.

¹⁹ Za kompletne rezultate izbora 2002, vidi www.izbori.ba.

teksta – rezultirat će kako davanjem veceg znacaja povratnicima, tako i poticanjem na još masovniji povratak.

IV. STVARANJE PROSTORA ZA POVRATAK ILI RASELJAVANJE?

A. POMOC ZA OBNOVU

Prvi uslov za povrat jedne povratnicke porodice jeste smještaj. Iako su do danas medunarodni donatori potrošili preko 608 miliona eura na obnovu ratom uništenih objekata i infrastrukture,²⁰ procjenjuje se da u ovom trenutku postoji razlika od 599 miliona eura izmedu sredstava koja ove godine stoje na rasplaganju i sredstava koja UNHCR i OHR smatraju potrebnim za obnovu 66.500 stambenih jedinica u koje se predratni stanari žele vratiti.²¹ Povrh toga, od nekih 16.000 porodica koje su se vec vratile u svoje predratne domove, ali još uvijek cekaju na pomoc za obnovu, njih izmedu 4.125 i 7.000 tu pomoc zapravo neće dobiti prije zime.²² U nekim dijelovima zemlje povratnici su i dalje smješteni u šatorskim naseljima ili su zbijeni u djelimično obnovljenim kucama, gdje cekaju na gradevinski materijal i ostalu pomoc. Tako, na primjer, u selu Glogova u istocnom dijelu RS (opcina Bratunac), u koje su se Bošnjaci znacajnije poceli vracati 2002. godine, njihov dotok nastavlja da bude daleko veci od dotoka pomoci za obnovu. Mnoge od ovih porodica su ne samo preživjele srebrenicki masakr iz 1995. godine, nego se uporno

²⁰ Interni dokument OHR-a, Sredstva za finansiranje obnove stambenog fonda, 1995-2002.

²¹ SIDA (Švedska agencija za medunarodni razvoj i saradnju) je došla do slicne procjene u svom nedavnom internom izvještaju, potvrđujući da je “broj popravki kuća koje su još uvijek potrebne prije nego što se bude moglo reci da su potrebe vezane za povratak izbjeglica u principu zadovoljene jeste reda do 50.000 kuća”.

²² Interni dokument UNHCR-a pod nazivom “Komentari u vezi primjene Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma u Bosni i Hercegovini,” novembar 2002. Obracun troškova zasnovan je na procjeni delegacije Evropske komisije da je potrebno izmedu 8.000 i 10.000 eura da bi se svaka pojedinacna stambena jedinica dovela do standarda Medunarodne grupe za menadžment. Prema ovom UNHCR-ovom dokumentu, na obnovu kuća u 2002. godini bit će potrošeno 90-95 miliona eura od strane domaćih i stranih agencija. Stoga se može reci, pod pretpostavkom približnog pariteta izmedu eura i dolara, i uvezvi najmanju kolicinu raspoložive pomoci i najveci nivo procijenjenih troškova po stambenoj jedinici, da na rasplaganju još ima sredstava za obnovu 9.000 jedinica. S druge strane, ako uzmemu da raspoloživa sredstva predstavljaju predvideni maksimum a da su troškovi po jedinici minimalni, onda je još preostalo novca za obnovu nekih 11.875 jedinica. Ovo znači da će izmedu 4.125 i 7.000 stambenih jedinica najvišeg prioriteta ove godine ostati neobnovljeno.

nastoje vratiti uprkos cinjenici da je u Bratuncu još uvijek na vlasti isto ono ratno rukovodstvo koje je ovu općinu "ocistilo" 1992. godine.²³

Dakle, iako je broj povrataka od 1999. godine u stalnom porastu, sredstva koja stoje na raspolaganju za pružanje podrške ovim kretanjima su u stalnom padu. Veliki donatori, kao što su Biro za stanovništvo, izbjeglice i migraciju americkog Stejt Departmenta (BPRM) i UNHCR, odnedavno su u potpunosti zaustavili dotok sredstava za rekonstrukciju.²⁴ Evropska komisija (EC) je smanjila svoje godišnje izdatke u ove svrhe sa 69 miliona eura u 1999. na 23,5 miliona eura u 2002. godini;²⁵ programi USAID-a za obnovu infrastrukture sa ciljem pružanja podrške procesu povratka, također, su znacajno smanjeni u odnosu na 2000. godinu. Srećom, neki bilateralni donatori – kao što je Švedska agencija za međunarodni razvoj (SIDA) – donekle su popravili situaciju ne povinujuci se ovom nepovoljnog trendu, zadržavajući ili cak povećavajući svoju finansijsku podršku projektima vezanim za povratak, uprkos ukupnom smanjivanju obima međunarodne pomoci BiH. Prošlogodišnje objavljivanje namjere da se osnuje Ujedinjeni islamski fond za povratak, kojim bi rukovodio odbor sastavljen od šest bilateralnih donatora iz muslimanskih zemalja, predstavlja još jedan pozitivan dogadjaj. Ali, raspodjela sredstava iz ovog fonda odvija se dosta sporo i uz jako komplikiranu proceduru. Tu je, također, i cinjenica da se njihove aktivnosti ne odvijaju u koordinaciji s OHR-om i UNHCR-om.

Cini se neizbjježnim da će državni, entitetski i kantonalni budžeti na sebe morati preuzimati sve veće finansijske obaveze u osiguravanju sredstava za obnovu stambenog fonda i infrastrukture, kao i za projekte održivog povrata. Vlade Federacije i Republike Srpske su u 2002. godini svaka dodijelile 32 miliona KM (16 miliona eura) i 10 miliona KM (5 miliona eura) za projekte rekonstrukcije kojima se pruža podrška povratku u i iz teritorija u njihovojo pojedinačnoj nadležnosti. Država BiH, ciji su resursi znatno manji u odnosu na entitete, izdvojila je svega 3,6 miliona KM (1,8 miliona eura) za projekte

vezane za povratak. Kantoni Federacije i Distrikt Brcko zajedno su za potrebe izbjeglica izdvojili oko 45 miliona KM (22,5 miliona eura), mada ova cifra obuhvata i troškove alternativnog smještaja za raseljene osobe kao i za povratnike.²⁶

Iako se na prvi pogled ove donacije cine znacajnim, one predstavljaju samo djelic ukupnog budžeta raznih vlada u BiH. Republika Srpska i Federacija su u 2002. godini izdvojili samo oko 2 procenta svojih budžetskih sredstava za potrebe izbjeglica i pitanja vezana za njihov povratak. Usaporede li se ove brojke sa sredstvima namijenjenim borackoj populaciji (13 procenata u Republici Srpskoj ili ogromnih 23 procenta u Federaciji), postaje jasno kako su postavljeni politički prioriteti.²⁷ U kantonima Federacije, apsolutni i relativni nivoi pomoci povratnicima jako variraju, ali ona je po pravilu vrlo skromna. Najbogatiji kanton, sarajevski, izdvaja oko 3 procenta svog budžeta za izbjeglice i povratnike.²⁸ S druge strane, Kanton 1 (Bihac) izdvaja skromnih 715.000 KM (ili svega pola procenta svog budžeta koji prelazi 100 miliona KM) za alternativni smještaj za osobe koje moraju oslobođiti stambene jedinice u koje se vraćaju povratnici.

Nedavne ustavne promjene ce nacionalnim grupama, koje su u tom smislu ranije bile nemocne, sada omoguciti da uticu na izdvajanja iz budžeta uvijek kada su u pitanju njihovi "vitalni interesi." Bošnjaci i hrvatski članovi Ustavne komisije Skupštine RS su 2002. godine sprjecačivali usvajanje godišnjeg budžeta sve dok Skupština nije pristala da poveca izdvajanja za podršku povratku nesrpskog stanovništva. S druge strane, neke grupe Srba sa sjedištem u Federaciji optužuju Republiku Srpsku da ne podržava povratak Srba u Federaciju na nacin na

²³ "Povratnicima prijeti glad," *Nezavisne novine*, 5. juni 2002.

²⁴ Treba napomenuti da se neki projekti koji se finansiraju novcem BPRM-a i dalje odvijaju, a UNHCR i dalje ima određeni fond za "brzu podršku" kako bi reagirao na hitne potrebe povratnika.

²⁵ Intervju ICG-a sa predstavnikom EC, Sarajevo, avgust 2002.

²⁶ Od kada je pocetkom godine Visoki predstavnik naložio entitetskim vladama da redovno podnose tromjesečne izvještaje o nacinu trošenja dodijeljenih sredstava, u nacin trošenja sredstava za povratak izbjeglica od strane entiteta uveden je određeni stepen transparentnosti (koji međutim ne postoji na kantonalm nivou). "Odluka kojom se osigurava transparentnost u korištenju sredstava za povrat izbjeglica i raseljenih lica u oba entiteta", 24. januar 2002.

²⁷ Interni dokument OHR-a, Pregled budžeta BiH za rekonstrukciju (i povratak) i boracka pitanja.

²⁸ Kanton Sarajevo na neracionalan i netransparentan nacin izdvaja velike sume novca za udruženja boraca, ratnih vojnih invalida i porodica poginulih boraca. Tako se, na primjer, u općini Vogošća iz javnih fondova izdvajaju sredstva za cetiri ili pet razlicitih općinskih udruženja ovoga tipa, od kojih svako dio tih sredstava troši na finansiranje svog rada i iznajmljivanje kancelarijskog prostora.

koji to cini Federacija kada se radi o povratku Bošnjaka i Hrvata u RS.²⁹ Ovo nije iznenadjuće, buduci da iako je vlada RS pod sve vecim pritiskom da prihvati povratak Bošnjaka i Hrvata u RS, tamošnje vlasti i dalje nastoje da barem zadrže raseljene Srbe u Republici Srpskoj.

Aneks 7 Dejtonskog sporazuma nalaže formiranje Imovinskog fonda za izbjeglice i raseljene osobe pri Centralnoj banci BiH. Ovim fondom je trebala upravljati Komisija za izbjegle i raseljene osobe, uz finansiranje putem pribavljanja i raspolaganja nekretninama (no, ovaj je posao umjesto toga povjeren Komisiji za imovinske zahtjeve izbjeglica i raseljenih osoba) kao i putem direktnih uplata od "svih strana" (uključujući Hrvatsku i Jugoslaviju) i drugih donatora. Takav fond nije nikada osnovan.³⁰ To je uistinu žalosno. Jedan takav zajednicki fond, kojim bi upravljao odbor sastavljen od predstavnika entiteta, Distrikta Brcko i države – i koji bi imao zajednicki bankovni racun na nivou države – služio bi ne samo za smanjivanje prekomjernih troškova nego i za poboljšanje transparentnosti. Umjesto toga, postojeći proces podrazumijeva da 14 razlicitih vlada, koje same po sebi opterećuju državu BiH, obavljaju iste poslove odabira korisnika, dodjeljivanja sredstava za podršku i pracenja aktivnosti na terenu.³¹

Državna komisija za izbjeglice i raseljene osobe, koju čine predstavnici državnog Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice, entitetskih ministarstava za izbjeglice, resornog ministarstva Distrikta Brcko, te UNHCR-a, na kraju je ipak uspjela uspostaviti Fond za zajedничke projekte od 15,8 miliona KM (8 miliona eura) za usaglašene prioritetne projekte u 2002. godini. No, u okviru ovog plana, država i entiteti još uvek zadržavaju odvojene racune i mogu odbiti da izdvoje dogovorene sume.³² Nije vjerovatno da će organi vlasti u BiH sami formirati neki zajednicki racun ukoliko i sve dok Višoki predstavnik ne nametne jedno takvo rješenje; postojeći nedostatak

transparentnosti njima, naime, omogućava da sredstva koriste u svrhe za koje ona nisu planirana – kao što su političko pokroviteljstvo i razmještanje vecinskog stanovništva. Ova situacija mora se popraviti prije nego što medunarodna zajednica prepusti upravljanje sredstvima za obnovu lokalnim organima, što je planirano za kraj 2003. godine. U suprotnom, može se očekivati povratak prakse neobuzdane zloupotrebe sredstava humanitarne pomoći koja je karakterizirala period neposredno nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma.

Obzirom da su donacije za BiH sve manje i manje, bit će potrebno osigurati pomoći za razvoj u vidu povoljnijih kredita i direktnih investicija kako bi se popunio manjak sredstava za povratak. Medunarodne finansijske institucije, kao što je Svjetska banka, izrazile su spremnost da u tu svrhu ponude povoljne kredite, a Razvojna banka Vijeca Evrope bi također mogla biti od pomoći sada kada je BiH članica tog tijela.

Jedno austrijsko stambeno udruženje, povezano sa Socijal-demokratskom partijom te zemlje, nedavno je demonstriralo još jedno moguce rješenje investirajući 7,5 miliona KM (3,8 miliona eura) u Kanton Sarajevo, u skladu sa sporazumom postignutim pod okriljem Regionalne inicijative za povratak pri Paktu stabilnosti. Ovaj novac će biti iskorišten za podizanje stambenih objekata za socijalno ugrožene kategorije, uključujući i povratnike. Kanton će servisirati i održavati predviđeni blok zgrada, uz obavezu otplate uloženih sredstava u narednih 25 godina uz nisku kamatu.

Bit će, međutim, potrebno da medunarodne organizacije prate i nadgledaju odabir korisnika i ostale aspekte implementacije ovog projekta kako bi osigurale da lokalni organi ove objekte ne dodijele licima sa dobrim političkim vezama, ili ih upotrijebе u svrhu poticanja trajnog smještanja onih izbjeglica koje bi se, inace, mogle vratiti njihovim predratnim domovima. Negativne posljedice jednog sličnog projekta u Bijeljini, finansiranog od strane GTZ-a (Njemacko društvo za tehnicku saradnju), pokazale su se kada su općinski organi, djelujući bez ikakvog nadzora, ove stanove dodijelili clanovima lokalnog SDS-ovog establišmenta.³³ Još jedna mogućnost finansiranja povratka je i uvecanje

²⁹ "SGV traži rušenje šatorskih naselja u BiH," *Oslobodenje*, 17. juni 2002.

³⁰ DPA, Aneks 7, član XIV: Imovinski fond za izbjeglice i raseljene osobe.

³¹ To obuhvata državu, dva entiteta, deset kantona i Distrikt Brcko.

³² Tako, na primjer, Ministarstvo finansija FBiH ove godine nije željelo da izdvoji predvidena sredstva sa svog racuna. Intervju ICG-a sa zvanicnikom UNHCR-a, 12. novembar 2002.

³³ Za detaljniji uvid u neke od drugih nedostataka ovog projekta, vidi izvještaj organizacije Human Rights Watch: "Bosna i Hercegovina, Nedovršeni posao: Povratak izbjeglica i raseljenih lica u Bijeljinu", Tom 12, br. 7 (D), maj 2002.

stepena dostupnosti kredita za obnovu, koji bi se davali privatnim osobama uz niske kamatne stope. Iskustvo UNHCR-a s programima mikro-kredita implementiranih putem raznih lokalnih i stranih NVO-a pokazalo je da se može racunati na visok stepen njihove otplate.

B. POVRAT IMOVINE

Drugi ključni faktor koji se od 2000. godine pojavio u procesu povratka bio je pritisak medunarodne zajednice na lokalne organe da pruže pomoc buducim povratnicima pri ostvarivanju prava na povrat predratnih stanova i kuća. Nakon što su nepoželjni gradani izbjegli ili su protjerani, ratni režimi su stambene objekte koji su bili napušteni od strane izbjeglica, ili iz kojih su oni bili silom istjerani, raspodijelili novoprdošlim licima "prave" nacionalnosti. U nekim slučajevima organi vlasti su bili prisiljeni davati ove objekte u kojima niko nije živio kao neku vrstu *ad hoc* reakcije na nekontrolirani priliv izbjeglica. U drugim, pak, slučajevima nacionalističke stranke – narocito HDZ i SDS – organizirale su masovna protjerivanja "tudih" nacionalnih grupa i masovna izmještanja pripadnika svoje nacije, ponekad cak i u medusobno veoma udaljena mjesta. Tako, na primjer, nakon što je septembra 1995. godine Hrvatska vojska zauzela Drvar, te nakon što je srpsko stanovništvo izbjeglo, HDZ je nastojao da privuce Hrvate iz nacionalno mješovite srednje Bosne da se presele u ovaj grad, obecavajući im bolji život uz zaposlenje i besplatne stanove u oblasti koja je sada za Hrvatsku postala strateški važno granicno područje. Na slican nacin, nakon što je primjena teritorijalnih odredaba DPA pocetkom 1996. godine dovela do transfera sarajevskih predgrada koja su do tada bila pod srpskom kontrolom u Federaciju BiH, SDS je poticao Srbe da izbjegnu i nasele se u istočnoj Bosni, zauzimajući kuce protjeranih Bošnjaka.

Medunarodna zajednica je u 1997. i 1998. godini odlucila pružiti podršku povratku izbjeglica tako što je insistirala da pravo na povrat predratne imovine ima primat nad bilo kojim pravom koje su lokalni organi vlasti dali privremenim korisnicima te imovine. Ovi pritisci medunarodne zajednice su 1998. godine prisilili entitete, prvo Federaciju a zatim i Republiku Srpsku, da stvore pravne okvire kojima bi se regulirao povrat imovine. Ovi zakonski propisi su oktobra 1999. godine osnaženi i uskladjeni od strane Ureda Visokog predstavnika. Njima je definirana jasna i direktna administrativna

procedura, postavljeni rokovi unutar kojih su lokalni stambeni organi imali obraditi podnesene zahtjeve a privremeni korisnici napustiti stambene jedinice koje su nezakonito koristili; lokalni organi vlasti bili su prisiljeni da deložiraju privremene korisnike koji nisu htjeli dobrovoljno napustiti tdu imovinu.

Kao što se moglo i predvidjeti, ovi zakonski propisi su naišli – i još uvijek nailaze – na opstrukcije širom zemlje. Pet glavnih medunarodnih organizacija za podršku procesu povratka³⁴ ipak su u velikoj mjeri uspjele prevazici ovaj otpor, cak i u tzv. tvrdolinijaškim općinama, kroz jedinstvenu strategiju za primjenu ovog zakona: Plan za provedbu imovinskih zakona (PLIP). Prema ovom planu, predstavnici medunarodnih agencija služe kao kontakt osobe tako što svaki od njih pokriva nekoliko općina i zadužen je za koordinaciju aktivnosti na lokalnom nivou, te za pracenje rada lokalnih stambenih organa.

Uloga Medunarodnih policijskih snaga UN-a (IPTF) u ovom kontekstu jeste da nadziru rad lokalne policije, kako bi se osiguralo planirano sprovodenje deložacija. Komisije za dvostruko korištenje stanova, sastavljene od lokalnih i medunarodnih zvanicnika, rade na utvrđivanju prioriteta deložacija onih osoba koje koriste više stambenih jedinica. U vecem broju općina sa narocito lošim procentom povrata, medunarodni službenici imaju svoje urede u istim prostorima kao i lokalni stambeni organi zaduženi za povrat imovine; oni odreduju kvote za broj predmeta koji moraju biti riješeni, te u tom pogledu vrše svakodnevni nadzor. Konacno, treba reci i da je Visoki predstavnik iskoristio svoje ovlasti u skladu sa Deklaracijom iz Bon-Petersburga, i smijenio preko 30 načelnika općina i drugih općinskih službenika za koje je utvrđeno da su opstruirali provedbu imovinskih zakona i ostvarivanje prava na povrat.

Ova kombinacija pravnog i politickog pritiska na kraju je urodila plodom. Statistički podaci PLIP-a pokazuju da je do 30. septembra 2002. godine preko 150.000 porodica uspjelo povratiti svoje kuce i stanove, ali da isto tako ostaje još 100.000 neriješenih predmeta. Republika Srpska i dalje zaostaje za Federacijom u pogledu procenta rješenih zahtjeva (onih koji su rezultirali uvedenjem u posjed), ali se ova razlika između entiteta postepeno smanjuje. Za vrijeme mandata Mice Micica, ministra za izbjeglice

³⁴ Te organizacije su UNHCR, OHR, OSCE, UNMIBH i CRPC.

i raseljena lica u Vladi Republike Srpske, ovaj entitet je znatno popravio stopu implementacije imovinskih zakona: sa 31 posto krajem 2001. godine na 56 procenata u septembru 2002.³⁵

Uprkos tome, visoki medunarodni zvanicnici su nedavno kritizirali nadležne organe u BiH jer se imovinski zakoni ne provode na "jedinstven, efikasan i transparentan nacin," ukazujuci na neprekinutu praksu kojom se sudijama, politicarima, policijskim službenicima i borcima i dalje dozvoljava da bespravno koriste tudu imovinu.³⁶ Neke opctine u istočnoj RS i dalje nastoje onemoguciti Bošnjake u povratu svoje imovine i tako sacuvati vecinu u ovoj, za Srbe strateški važnoj oblasti. U isto vrijeme, nadležni u stambenim odjelima dva najveca grada zapadnog dijela RS, Banja Luke i Prijedora, jednako nerado prihvataju ideju da ova mjesta ponovo trebaju biti etnicki izmiješana. Jedan broj manjih gradova u Federaciji koji imaju bošnjacku vecinu, kao što su Lukavac, Srebrenik, Zavidovici, Donji Vakuf, kao i neke općine u Kantonu Sarajevo, također zaostaju u primjeni imovinskih zakona zbog politicki motiviranog otpora procesu povratka.

Još više zabrinjava cinjenica da su organi vlasti u Republici Srpskoj daleko kooperativniji pri povratu stanova iz društvenog vlasništva njihovim prijeratnim korisnicima (i to narocito u gradskim sredinama), nego pri povratu privatne imovine koja se u najvecem broju slučajeva nalazi u seoskim područjima. Razlog za zabrinutost leži u cinjenici da je povrat u sela lakši s aspekta održivosti i zbog mogućnosti koje nudi poljoprivreda, nego što je to povrat u gradske sredine gdje su mogućnosti zapošljavanja dosta male. Generalno, stopa povrata stanova u društvenom vlasništvu u RS u septembru 2002. dostigla je 64 procenta, dok su podnosioci zahtjeva za povrat privatne imovine to svoje pravo ostvarili u 53 posto slučajeva. U nekim općinama (kao što su Doboј, Višegrad, Zvornik i Foca) stopa povrata stanova u društvenom vlasništvu skoro je duplo ili više nego duplo veca od stope povrata privatne imovine.³⁷ Cini se da je u ovim općinama

fokus na povratu imovine onim osobama koje se vjerovatno nece istinski vratiti, vec ce radije svoju imovinu zamijeniti ili prodati. Doda li se tome nespremnost vlasti na povrat obradive zemlje i poslovnih prostora (gdje je stopa približno jednak onoj za povrat privatne imovine), iz ovih se podataka može zaključiti da je na djelu politika primjene zakona na nacin koji svjesno dovodi do najmanjeg moguceg broja održivih povratak.

Uprkos ovakvih zakulisnih igara i odugovlacenja, medunarodni zvanicnici su izrazili uvjerenje da će imovinski zakoni biti u potpunosti provedeni do kraja 2003. godine. Ova izjava stoji u oštem kontrastu sa sumornom atmosferom koja je u ovoj oblasti preovladavala sve do 2000. godine, kada se na osnovu niskih stopa provedbe zakona procjenjivalo da će mnogima biti potrebno da cekaju i po 40 godina da povrate svoju imovinu u RS, odnosno 22 godine u Federaciji. Neki medunarodni zvanicnici su privatno priznali da će, uprkos optimističnim najavama, otprilike 15 do 20 procenata imovinskih zahtjeva vjerovatno ostati neriješeno i nakon isteka 2003. godine. Stoga postoji opasnost da će, u žurbi da smanje medunarodno prisustvo i predaju ovlasti organima BiH, relevantne medunarodne organizacije umanjiti svoj angažman i prisustvo, i na taj nacin dozvoliti tvrdolinijašima u BiH da blokiraju završnu fazu povrata imovine. Da bi se ovo spriječilo bilo bi dovoljno nakon 2003. poduzeti jednu koncentriranu akciju u preostalim tvrdolinijaškim općinama.

Još više zabrinjava mogućnost da medunarodna zajednica dode u iskušenje da proglaši Aneks 7 provedenim u trenutku kada imovinski zakoni budu u potpunosti primjenjeni u smislu povrata imovine. Takva bi odluka znacila napuštanje desetina hiljada gradana BiH koji se još uvijek ne mogu vratiti u svoje neobnovljene domove, kao i svih onih koji do tog trenutka ne budu ušli u posjed imovine neophodne za održivi povratak. Osim toga, takva bi odluka organe vlasti u BiH oslobođila njihove šire obaveze da, sukladno Dejtonskom sporazumu, osiguraju uslove koji pridonose povratku i reintegraciji.

Kao što ovaj izvještaj pokazuje, lokalni organi vlasti, narocito u RS, saradivali su i dopuštali sve vecem broju izbjeglica da ostvare povrat svoje imovine zato

³⁵ "Provđba imovinskih zakona u Bosni i Hercegovini – pregled," 30. septembar 2002.

³⁶ "Novi strateški pravac PLIP-a: visoki zvanicnici medunarodne zajednice zahtijevaju prestanak selektivne primjene imovinskih zakona," 12. septembar 2002.

³⁷ U Doboju je uspješno riješeno 72 posto zahtjeva za povrat imovine u društvenom vlasništvu, ali samo 42 procenta zahtjeva za povrat privatne imovine. Razlike u drugim općinama su slijedeće: Foca 73 naspram 42, Višegrad 76

prema 32, te zvornik Zvornik 65 posto uspješnih povrata društve naspram 23 procenta ostvarenih zahtjeva za povrat privatne imovine. "Pregled primjene imovinskih zakona u Republici Srpskoj," 30. septembar 2002.

jer im je to davalo odriješene ruke da drugdje provode svoju politiku kojom se zapravo obeshrabruje stvarni povratak. Opcinski organi vlasti u istocnom dijelu RS su raseljenim Srbima koje žele zadržati u RS ili besplatno dijelili zemljište i gradevinski materijal ili su im davali povoljne kredite za kupovinu takve imovine. Nacionalistički establišmenti su širom BiH i dalje u mogućnosti da racunaju na teške ekonomski prilike i diskriminaciju pri zapošljavanju kao pojave koje obeshrabruju povratak. Problemi u dobivanju komunalnih usluga, razliciti i nacionalistički nastavni planovi i programi, zastoje i birokratske barijere pri isplati penzija i osiguranju zdravstvene zaštite, te slobodno i nekažnjeno kretanje ratnih zločinaca, faktori su koji igraju znacajnu ulogu u odvraćanju od povratka.

C. POVRATAK RADI PRODAJE IMOVINE?

Nijedna medunarodna organizacija ili vladina agencija nema precizne podatke o tačnom broju gradana BiH koji se nakon povrata svojih kuća ili stanova – ili nakon dobivanja pomoći za njihovu obnovu – odlučuju da ih prodaju ili zamijene i nasele se u drugom području. Sporadicni pokazatelji i oglasi u novinama navode na zakljucak da je ova praksa veoma raširena, te da je cešća u slučajevima stanova u društvenom vlasništvu nego kada su u pitanju privatne kuće. Pouzdani podaci postoje samo za broj povrata u obnovljene kuće (za razliku od onih na koje je ostvareno pravo na povratak), obzirom da medunarodna Jedinica za stambenu verifikaciju i pracenje (HVM) na sistematski način prikuplja ove podatke za donatore koji su zainteresirani da saznaju kakvi su bili efekti i rezultati pomoći koju su pružili.

Jedinica HVM je fizicki verificirala da je u BiH obnovljeno oko 34.000 stambenih jedinica (procjenjivalo se da je obnovljeno 111.000 takvih jedinica). Ovaj poduhvat je otkrio da se oko tri četvrtine predratnih stanara uistinu vratilo u svoje obnovljene kuće i stanove; ipak, u slučaju jedne trećine od ovog broja, samo se jedan dio porodice stvarno vratio.³⁸ Ovakvi rezultati otkrivaju nekoliko prisutnih trendova, uključujući i tendencije da se samo stariji članovi porodice vracaju za stalno, a da djeca školskog uzrasta ostaju u mjestima gdje je njihov narod u vecini, ili u ta mjesta svakodnevno putuju u školu. U oko 20 posto verificiranih slučajeva, obnovljene kuće i stanovi su ostajali

prazni, ali u manje od 4 procenta su bili iznajmljeni, prodati ili dati na upotrebu nekom drugom a ne stvarnom korisniku. Prije nego što upućuju na nedostatak volje za povratak od strane izbjeglica, ovi podaci pokazuju da su poticaji povratka mladih izbjeglickih porodica još uvijek slabi, ali također i da ti ljudi nastoje držati otvorenim sve opcije na način da i dalje zadržavaju obnovljenu imovinu. Povratak većeg broja mladih ljudi mogao bi se očekivati kada bi se uklonile diskriminatorske prakse u oblasti zapošljavanja, javnih usluga i obrazovanja.

Što se tice vracenih kuća i stanova, izvještaji sa terena, u zavisnosti od regije, pokazuju razlike modela povratka, prodaje i iznajmljivanja imovine. Broj podnesenih zahtjeva za povrat stanova iz Jugoslavije naglo je porastao kada je Visoki predstavnik jula 2001. godine proglašio kraj dvogodišnjeg moratorija na prodaju stanova u Federaciji. Stavljanje van snage ove zabrane dovelo je, također, do velikog broja slučajeva prodaje stanova u općinama kao što je, na primjer, Kupres sa hrvatskom vlastinom, gdje je po tvrdnjama službenika RRTF-a vecina Srba vratila svoje stanove samo da bi ih potom prodala. Sarajevski mediji su objavili da je cak 10.000 vracenih stanova u Kantonu Sarajevo i dalje prazno, što bi, ukoliko se pokaže tačnim, predstavljalo oko polovinu vracenih stanova u ovom kantonu.³⁹

S druge strane, u Drvaru je oko 500 Srba vlasnika vracenih i otkupljenih stanova potpisalo ugovore o iznajmljivanju, na taj način dozvoljavajući raseljenim Hrvatima da ostanu u tom mjestu. Vecina ovih Hrvata zaposlena je u "Fininvest-u," najvećem poslodavcu u Drvaru, što im donosi dovoljno prihoda da sebi mogu priuštiti placanje rente za iznajmljene stanove. U mnogim slučajevima, međutim, porodice ovih zaposlenih Hrvata su se vratile u svoje predratne domove u srednjoj Bosni, ili su se trajno naselile u Hrvatskoj. Slicni aranžmani su uobičajeni i u Foci, u istocnom dijelu RS, gdje Bošnjaci još i uspiju povratiti svoje stanove, ali ih potom, u nedostatku bilo kakvog posla, iznajmljuju raseljenim Srbima. Ovi primjeri odražavaju ociglednu želju potencijalnih povratnika da, dok cekaju na priliku za zaposlenje ili poboljšanje sigurnosnih uvjeta, sve opcije drže otvorenim, i pokušaju ostvariti izvjesne prihode. U međuvremenu se trajni povratak uglavnom odvija u selima, gdje se povratnici mogu izdržavati od poljoprivrede.

³⁸ Jedinica za stambenu verifikaciju i pracenje, HVM statistika obnovljenih stambenih objekata, 27. juli 2002.

³⁹ "Sedam gladnih godina", *Oslobodenje*, 27. juli 2002.

D. BESPRAVNA DODJELA ZEMLJIŠTA IZBJEGLICAMA: NASTAVAK DEMOGRAFSKOG INŽENJERINGA

Kako je medunarodna zajednica sve odlucnije pružala cvrstu podršku pravu izbjeglica da ostvare povrat svoje imovine, nacionalistički su režimi poceli uzvracati udarac tako što su svoju pažnju preusmjerili na pridobivanje svojih raseljenih lica da se trajno nasele na područjima na koja su izbjegli, što bi se sasvim dobro uklapalo u njihove nacionalne planove. Entitetski, kantonalni, a najčešće općinski organi vlasti ovo su postizali putem dodjele gradevinskog zemljišta, materijala, poslovnih prostora i komercijalnih nekretnina raseljenim licima.⁴⁰ Takva je praksa najrasprostranjenija u Republici Srpskoj.

U mnogim ovakvim slučajevima, zemljište koje je u prethodnom sistemu bilo u društvenom vlasništvu, i koje stoga još uvijek može biti predmetom restitucije, biva privatizirano prije vremena u ime novih vlasnika. U najgorim od ovih slučajeva vrši se eksproprijacija imovine onih koji su "ocišćeni" sa tih prostora ili zemljišta na kojem su bile bogomolje koje su u međuvremenu uništene. Prema jednom izvještaju, srbiziranje lijeve obale rijeke Drine, od Cajnica na jugu do Srebrenice na sjeveru, zagarantirano je uzurpacijom privatnog zemljišta u 84 uništена sela.⁴¹

Na sličan nacin su i organi vlasti u Federaciji, na primjer, u Sanskom Mostu dozvolili raseljenim Bošnjacima da izgrade kuce u dvorištima objekata ciji su vlasnici Srbi, na taj nacin šaljuci jasnu poruku da je zemlja u srpskom vlasništvu legitiman pljen i kompenzacija za patnje koje su pretrpjeli Bošnjaci. U jednom drugom slučaju, zemlja u vlasništvu Srba u Sanskom Mostu uzurpirana je za izgradnju škole.⁴² Prema riječima jednog zvanika OHR-a, oko 200 vlasnika imovine u Sanskom Mostu bilo je izloženo sličnim primjerima uzurpacije u periodu 1995-1999, kada je na vlasti bio režim lokalnog ratnog komandanta, bivšeg generala Armije BiH i visokog

⁴⁰ Na primjer, Srbin iz Sarajeva kojem je dodijeljena parcela za izgradnju kuce u Zvorniku (a možda još i nešto gradevinskog materijala) može izgraditi kuću na tom zemljištu za samo djelic tržišne vrijednosti svoje imovine u Sarajevu. On u tom slučaju može prodati tu svoju imovinu u Sarajevu i iskoristiti zaradu da stabilizira svoju situaciju u Zvorniku, gdje su troškovi života puno manji.

⁴¹ "Devastirana 84 bošnjacka sela," *Nezavisne novine*, 19. juli 2002.

⁴² "Sumrak Aneksa 7," *Nezavisne novine*, 1. juni 2002.

zvanika SDA, Mehmeda Alagica, koji je sada od Haškog tribunala optužen za ratne zločine.⁴³ OHR trenutno obavlja istrage ostalih nerazriješenih predmeta uzurpacije zemljišta u Sanskom Mostu; no, tvrdi se da pojedinci iz općinske uprave koji su učestvovali u tim uzurpacijama za vrijeme vlasti prethodnog načelnika sada opstvaraju rješavanje ovih predmeta.⁴⁴

Cak i u slučajevima kada zemljište nije u privatnom vlasništvu, ono se može dodijeliti na nacin koji potice kolonizaciju jedne etničke grupe i obeshrabruje povratak druge. Na primjer, izgradnja srpskih kuća na općinskom zemljištu u Doboju, koje su prije rata obradivali Bošnjaci, ne samo da podriva mogućnosti povratnika da se prehranjuju nego i odvraća druge potencijalne povratnike. Cini se da je politika dodjeljivanja zemljišnih parcela u RS upravo usmjerena na razvodnjavanje demografskih i političkih efekata povratka Bošnjaka i Hrvata, obzirom da do dodjele zemljišnih parcela najčešće dolazi u onim krajevima gdje je prije rata bila nesrpska vecina.

Iako se ova strategija u Republici Srpskoj provodi na sveobuhvatniji nacin, ona nije nepoznata ni u Federaciji. Borcima ratne Armije BiH i porodicama poginulih boraca prošle godine su ponudeni povoljni krediti za kupovinu stanova u ogromnom stambenom bloku koji se pravi u sarajevskom naselju Stup. Ovaj je ustupak kritiziran kao pokušaj da se izmijeni nacionalna struktura dijela grada koji je tradicionalno slovio kao vecinsko hrvatsko naselje.⁴⁵ Nadalje, OHR trenutno istražuje navode da su Bošnjaci imali odredene privilegije prilikom izdavanja dozvola za nadzidivanje postojećih zgrada u sarajevskom naselju Vogošča.⁴⁶

⁴³ Iako su mnogi od ovih vlasnika naknadno prihvatali kompenzaciju, novac koji im se po tom osnovu duguje cesto se uopće ne isplacuje. Jedna grupa povratnika tvrdi da im je općina naknadu isplatila preko jedne banke koja je odmah nakon toga otišla pod stecaj, s tim da je o isplati novca obaviješten samo OHR ali ne i sami korisnici. Vidi "Sumrak Aneksa 7," *Nezavisne novine*, 1. juni 2002. Grupa Srba iz Sanskog Mosta nedavno se požalila da je jedan lokalni general i zamjenik komandira lokalne policijske stanice podigao kuću na privatnom zemljištu u vlasništvu jednog Srbinu. "UN ne interesuje povratak," *Nezavisne novine*, 14. avgust 2002.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ "Hrvati na Stupu uskoro manjina," *Dnevni list*, 8. juni 2002.

⁴⁶ Intervju ICG-a sa službenikom RRTF-a, 6. septembar 2002. Vogošča je u toku rata bila pod srpskom kontrolom.

Razlog za zabrinutost predstavlja i dodjela zemljišnih parcela iz društvenog vlasništva za izgradnju novih džamija i crkava, u slučajevima kada se gradnja obavlja na zemljištu koje je prije nacionalizacije bilo u vlasništvu osobe koja pripada nekoj drugoj vjeroispovijesti, ili tamo gdje se vjerski objekat podiže u centru povratnickog naselja. OHR je nedavno naredio obustavljanje izgradnje nove džamije u centru Ilijasa, odmah pored škole, u oblasti gdje je zabilježen znacajan povratak Srba.

Procjene o broju gradevinskih parcela koje su dodijeljene širom BiH veoma se razlikuju i kreću se u rasponu od 20.000 do 100.000. Državno Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice nedavno je pokrenulo projekat formiranja baze podataka za sve dodjele zemljišnih parcela na osnovu podataka iz svake općine. Međutim, prema informacijama koje dolaze iz ovog ministarstva, do sada prikupljeni podaci nisu potpuni. Iz razloga političkih kontroverzi koje okružuju ovaj projekat, Ministarstvo ne želi izlaziti u javnost sa nekom nepotvrdenom procjenom. Svi se, međutim, slažu da se najintenzivnija dodjela zemljišnih parcela (kao i naseljavanje raseljenih osoba) dešava u nekoliko općina istočne RS. U Bijeljini i Zvorniku dodijeljeno je nekoliko hiljada gradevinskih parcela. Pored toga, u Zvorniku je sve prisutnija i masovna bespravna gradnja koju finansira Dragan Spasojević, član kriznog štaba SDS-a u vrijeme kada je pocinjalo "etnicko cišćenje" Zvornika, a kasnije i šef gradske policije.

Glasilo SDS-a, *Glas Srpski*, jula 2002. godine cestitalo je lokalnim organima vlasti dovršavanje 90 posto stambenih projekata u Srpskom Sarajevu, jednom raspršenom skupu udaljenih sarajevskih predgrada, sela i gradica iz kojih je Radovan Karadžić nakon Dejtona planirao izgradnju pandana glavnom gradu. Pozivajući se na statisticke podatke dobivene od Vijeca Srpskog Sarajeva (upravno tijelo nepriznato od strane medunarodne zajednice), ovaj list je ustvrdio da je na Palama, Sokocu, Srpskoj Ilidži i Srpskom Novom Sarajevu izgrađeno skoro 6.000 kuća i stanova kako bi se zadovoljile potrebe Srba koji su napustili Federaciju.⁴⁷ Ovo predstavlja otprilike polovinu broja stambenih jedinica koje u 2002. godini trebaju biti obnovljene uz pomoć medunarodnih donatora, što pokazuje da bi organi vlasti u RS mogli izdvojiti i više sredstava za obnovu kuća i stanova povratnika kada bi to zaista bio politički prioritet. Prema podacima OHR-a, Pale i

druge općine koje su prije rata bile povezane sa Sarajevom bile su u ovom smislu narocito aktivne u izgradnji komercijalnih objekata – hotela, kafica i drugog – na zemlji koja je bila u društvenom vlasništvu. Nakon insistiranja da im se dostave podaci o imenima onih koji su izvukli korist od ovih dodjela, zvanici OHR-a su došli do saznanja da su mnogi od njih sadašnji ili bivši funkcioneri SDS-a.⁴⁸

Optužbe za korumpiranost nisu dolazile samo od strane medunarodne zajednice. Udruženje izbjeglih i raseljenih lica sa Pala, grupa koja inace zagovara naseljavanje Srba u Republici Srpskoj, optužila je funkcionere SDS-a za potkradanje sredstava namijenjenih naseljavanju raseljenih osoba i izgradnju kuća za vlastite potrebe. Ovo udruženje je, također, zatražilo pomoć OHR-a u osiguravanju da se sredstva izdvojena u svrhu izgradnje stambenog i poslovnog prostora dijele na što transparentniji nacin.⁴⁹

OHR je pokušao uspostaviti kontrolu nad zloupotrebnama prilikom dodjele zemljišta u društvenom vlasništvu tako što je proglašio opću zabranu za sve takve dodjele. Lokalni organi vlasti koji su vec izvršili ili su bili u procesu izvršenja takvih dodjela sada OHR-u moraju podnijeti zahtjev za izuzeće od zabrane.⁵⁰ Podnosioci zahtjeva za izuzeće moraju dokazati da je zemljište o kojem se radi zaista u društvenom vlasništvu, da ne podliježe restituciji, te da njegov prijenos "nije diskriminiran i da je u najboljem javnom interesu."⁵¹ OHR, međutim, nije bio u mogućnosti da zaustavi nastavak radova na bespravnoj izgradnji u periodu dok su tražene dozvole za izuzeće, niti da sprijeti dodjeli zemljišta i izvođenje gradevinskih radova u jednom broju slučajeva gdje zahtjev za izuzeće nikad nije ni zatražen. Lokalni organi se u međuvremenu oslanjaju na pretpostavku da se medunarodna zajednica neće usuditi da ruši vec podignute kuće.⁵² Bilo je slučajeva

⁴⁷ Intervju ICG-a sa službenikom RRTF-a, 3. oktobar 2002.

⁴⁸ "Izbjeglice traže pomoć OHR," *Nezavisne novine*, 2. avgust 2002.

⁴⁹ "Odluka o dodjeli zemljišta u društvenom vlasništvu, koja zamjenjuje odluke od 26. maja 1999. i 30. decembra 1999. Godine," OHR, 27. april 2000.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Nedavno je, međutim, novi načelnik općine Doboј izgleda shvatio poruku Visokog predstavnika koji je ranije, zbog sačešništva u bespravnoj gradnji, smijenio dvojicu njegovih prethodnika, tako da su općinski organi naredili uklanjanje krovova sa dvije kuće u naselju Kotorsko, koji su bili podignuti nakon što je OHR zabranio sve daljne gradevinske

⁴⁷ "Kuce na sve strane," *Glas Srpski*, 23. juli 2002.

u kojima je OHR-u dostavljana lažna dokumentacija o vlasništvu nad zemljištem; u drugim prilikama pronađeni su dokazi da porodice kojima se dodjeljuju besplatne zemljišne parcele vec imaju stambene objekte na drugom mjestu.

Razni Visoki predstavnici u BiH redom su u periodu 2001-2002 smijenili šest nacelnika općina i druge općinske službenike zbog bespravne dodjele zemljišta, ali je to dalo slabe rezultate. Puno efikasnijim se pokazao tretman ovih bespravnih dodjela zemljišta kao povreda zakona koje potpadaju pod kriminjalno pravo. Prema riječima međunarodnih zvanicnika koji rade u istočnom dijelu Republike Srpske, podizanje optužnice protiv bivšeg nacelnika općine Bratunac, koja bi mogla rezultirati presudom po kojoj on mora isplatiti odštetu svim licima koja su oštećena njegovom zloupotrebom položaja, imalo je efekat otrežnjenja u pogledu obustavljanja daljne izgradnje u toj općini. Ovom bivšem nacelniku trenutno se sudi u odsustnosti jer je on u međuvremenu pobjegao u Srbiju.

V. RAZLOZI ZA NEVRACANJE

Pored mogućnosti povrata i obnove svojih domova, buduci povratnici odluku o povratku temelje također na mogućnostima zapošljavanja, procjeni sigurnosne situacije, izgledima da njihova djeca dobiju pristojno obrazovanje, mogućnosti dobivanja redovnih osnovnih javnih usluga, te penzija, zdravstvenih usluga i drugih socijalnih primanja. Tvrđolinjske vlasti se u međuvremenu oslanjaju na mogućnost da uskrate jednu ili više od nabrojanih stvari kako bi ubjedili povratnike, koji su povratili i obnovili svoje domove, da bi bilo mudro da ih prodaju i odustanu od svakog pokušaja da ostanu u krajevima gdje nisu dobrodošli.

Implementacija Aneksa 7, stoga, podrazumijeva više od pukog osiguravanja povrata imovine izbjeglica. Ona, također, znači stvaranje uslova koji će "manjinskim" povratnicima dati priliku da se izbore za svoj opstanak i prosperitet u mjestima u kojima su živjeli prije rata. Segregacionistima u BiH – narocito u RS – stoga je vrlo bitno da se primjena Aneksa 7 proglaši završenom cim se implementiraju imovinski zakoni, cime bi se "etnickom cišćenju" dao pecat zakonitosti i trajnosti. Ako međunarodna zajednica, u žarbi da svoju misiju u BiH završi i proglaši uspješnom, prihvati ovu usku definiciju Aneksa 7, mnogi od onih koji su se vec vratili vrlo vjerovatno ce onda, također, spakovati svoje stvari i otici.

A. DISKRIMINACIJA U DEPRESIVNOJ PRIVREDI

Kao i u Hrvatskoj, slabosti ekonomije obeshrabruju povratak, iako je situacija u BiH, naravno, puno gora. Ne samo da je Hrvatska vec odavno dostigla i premašila svoj predratni BNP, nego je zvanicna stopa nezaposlenosti u toj zemlji samo pola od 40 posto, koliki je procenat nezaposlenosti u BiH. Ekonomski nedace BiH vuku korjen iz velikih ratnih gubitaka, iz njenih strukturalnih hendikepa u tranziciji iz socijalizma u kapitalizam, iz sporog i korumpiranog procesa privatizacije, kao i iz njenih još nereformiranih zakona, propisa i radnih navika – što su sve faktori koji obeshrabruju i strane i domace ulagace. Narocito treba istaci da izdjeljeni ekonomski i politicki prostor u BiH sprijecava pripremu i primjenu ozbiljnih i realnih razvojnih planova. Stoga se širom zemlje svi njeni stanovnici, uključujući i raseljene osobe i povratnike, bore ne bi li sastavili kraj s krajem.

Ocito je, ipak, da se diskriminatorska politika i praksa koriste kako bi se povratnicima maksimalno otežala situacija. U jednoj od formi "etnickog cišćenja," pripadnici "krive" nacionalne grupe bili su otpuštani s posla i iz javnih ustanova koje su došle pod kontrolu nacionalističkih stranaka, narocito u RS i "Herceg-Bosni," pod kontrolom HDZ-a. U toku rata općinski odbori u RS izdavali su uredbe kojima se od "pravnih i fizickih lica" zahtjevalo da radnike muslimanske i hrvatske nacionalnosti stave na listu cekanja na "neodređeni vremenski period, bez ikakve naknade."⁵³ Oni koji su u proteklom vremenu podnijeli tužbe protiv takve prakse, kako bi se vratili na posao, nisu imali bukvalno nikakvog uspjeha na sudovima koji su i dalje ustrojeni tako da sude po "etnickom" principu. Iako federalni Zakon o radnim odnosima onima koji su nepravedno otpušteni garantira povrat na posao ili kompenzaciju, poslodavci u praksi uveliko ignoriraju ovaj propis. Odgovarajući zakon u RS pruža mogućnost samo za kompenzaciju, ali se i to svejedno ignorira.⁵⁴

Medunarodne organizacije koje nastoje pružiti podršku povratku izbjeglica smatraju da "diskriminacija u oblasti zapošljavanja predstavlja kršenje ljudskih prava koje je prisutno širom BiH," te da se ta diskriminacija "najčešće zasniva na nacionalnom porijeklu, političkoj opredjeljenosti, pripadnosti i ucestvovanju u sindikalnim aktivnostima ili polu."⁵⁵ Nadalje, zakonski propisi kojima se regulira zapošljavanje u oba entiteta diskriminirajući su u odnosu na povratnike jer prioritet daju demobiliziranim borcima, ratnim vojnim invalidima i porodicama poginulih boraca – dakle, kategorijama koje po definiciji isključuju one

⁵³ "Cekanje dugo deset godina," *Oslobodenje*, 6. oktobar 2002.

⁵⁴ Intervju ICG-a s osobljem u jednom UNHCR-ovom centru za pravnu pomoc u Republici Srpskoj, 16. juli 2002. Jedan mali broj velikih firmi u Federaciji je, ipak, pristao da se pridržava uslova iz zakona da povratnicima osigura povratak na posao ili kompenzaciju. Sarajevska pivara je tako, navodno, ponudila posao za 68 svojih prijeratnih radnika, ali je, prema raspoloživim podacima, samo jedan od njih odabrao da se vrati - svi ostali su se opredijelili za kompenzaciju. Također, prema raspoloživim podacima, Sarajevo je jedini grad gdje se nadležni organi pridržavaju Odluke Visokog predstavnika kojom se od organa vlasti zahtijeva da predratnim vlasnicima poslovnih prostora omoguće povrat tih prostora. Intervju ICG-a sa službenikom OSCE-a, 10. oktobar 2002.

⁵⁵ OSCE, OHR, OHCHR, UNHCR, "Prevencija i eliminacija diskriminacije u oblasti zapošljavanja, Strategija za pravicnu politiku zapošljavanja, Precišćeni dokument sa smjernicama", oktobar 2001.

"s druge strane."⁵⁶ Iako generalno teška situacija BiH privrede sa vrlo malim brojem novih radnih mjesta predstavlja problem za povratnike svih nacionalnosti, uključujući i one iz vecinske grupe, iskustvo ipak pokazuje da se "manjinski" povratnici suočavaju i sa dodatnim teškocama u formi institucionalizirane diskriminacije.⁵⁷ Cinjenica da biroi za zapošljavanje ni u jednom entitetu nemaju odjel koji bi bio zadužen za pomoc povratnicima zorno ilustrira problem nedostatka oficijelne brige za ove ljude.⁵⁸

Jedan posebno zabrinjavajući aspekt procesa privatizacije u BiH jeste cinjenica da se on do sada u velikoj mjeri odvijao pod kontrolom nacionalističkih struktura koje su ga upotrebljavale, tj. zloupotrebljavale kako bi javna poduzeća lišile njihove imovine prije privatizacije, te da bi tako osigurale da profitabilne firme završe u rukama njihovih sljedbenika. Prije nego što je privatizacija regulirana zakonom 1997. godine, ono malo tada uspješnih komercijalnih poduzeća bilo je izloženo potpuno nezakonitom obliku privatizacije poznatom pod imenom "dokapitalizacija." Ovo je profitabline firme kao što su Aluminij Mostar (najveći izvoznik u BiH) i "Finvest" (poduzeće za preradu drveta iz Drvara) stavilo u ruke HDZ-ovske oligarhije iz susjedne zemlje. Ova poduzeća su potom korištena za cementiranje "etnickog cišćenja" na nacin da su u njih zapošljavani raseljeni Hrvati koje je ova stranka nastojala privuci i zadržati u novoj strateškoj orbiti Hrvatske.⁵⁹

Stvari su donekle poboljšane programom privatizacije putem certifikata i vaučera kojeg je 1998. godine inicirao USAID. Na taj nacin je formirano dvanaest agencija za privatizaciju: jedna za RS, jedna za FBiH, i po jedna za svaki od deset kantona Federacije. Ovako veliki broj agencija povećao je mogućnost za korupciju jer je proces

⁵⁶ Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, "Informacija o realizaciji Aneksa VII Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH", mart 2002. str. 32.

⁵⁷ "UNHCR-ova politika zaštite i terenske smjernice za zapošljavanje", april 2002.

⁵⁸ Intervju ICG-a sa osobljem UNHCR-ovog centra za pravnu pomoc u Republici Srpskoj, 16. juli 2002.

⁵⁹ Nedavno se pojavila vijest da je Finvest zaposlio 50 Srba povratnika. Buduci da raseljeni Hrvati nastavljaju da napuštaju Drvar, firma je prisiljena tražiti radnu snagu među povratnickom populacijom, što predstavlja ohrabrujuci znak da se, jednom kada se okonča privatizacija, kapitalizam ipak može pokazati jacim od nacionalizma.

stavljen u ruke nacionalno pristrasnih uprava.⁶⁰ Vlade entiteta i kantona su ovakvu strukturu iskoristile da podjele disproportionalan broj certifikata i vaučera borcima i drugim privilegiranim grupama koje su u datom regionu živjele u toku rata. Kao rezultat takve prakse, profitabilne firme su, po pravilu, završavale u rukama pojedinaca dobro povezanih sa strankama iz ratnog perioda, a koji su onda poslove u tim firmama davali svojim istomišljenicima.⁶¹

Medunarodna zajednica se preko Meduagencijske radne grupe za zapošljavanje sistematično posvetila problemu diskriminacije u oblasti zapošljavanja. U zajednickoj strategiji za prevenciju i eliminaciju diskriminacije, ova grupa je prošle jeseni priznala da "iako je Vijeće za provedbu mira 24. maja 2000. godine naglasilo potrebu unaprijeđenja ekonomskih, obrazovnih i tržišnih uslova za povratnike, stvarna primjena ovih krucijalnih ciljeva još uvijek nije pocela".⁶² Medunarodna strategija za borbu protiv diskriminacije u oblasti zapošljavanja sastoji se iz tri glavne komponente: (1) provodenja anketa i ispitivanja situacije širom zemlje kako bi se procjenila priroda i stepen diskriminacije; (2) edukacije poslodavaca i javnosti o praksi pravincnog zapošljavanja; (3) revizije zakonskih propisa i pronalaženja nacina za pružanje podrške za vodenje parničnih postupaka osobama koje smatraju da im je nanijeta nepravda.⁶³

Prilikom obilaska terena u raznim krajevima BiH gdje je zabilježen znacajan povratak izbjeglica, medunarodni zvanici, predstavnici povratnika i lokalnih organa vlasti stalno su isticali da stagnacija privrede predstavlja najvecu prepreku za povratak. Uz rastucu stopu nezaposlenosti, programi eliminiranja diskriminacije mogu dati tek ogranicene rezultate. U periodu od marta do maja 2002. godine, 12.163 radnika u Federaciji je ostalo bez posla.⁶⁴ Prema podacima UNDP-a iz juna 2002. godine, 67 procenata anketiranih u RS i 48,7 posto u Federaciji odgovorili su da ne zaraduju dovoljno da zadovolje

svoje osnovne potrebe. Rastuci jaz izmedu kvaliteta življjenja gradana RS i Federacije još više je naglašen cinjenicom da je prosjecna plata u RS znatno niža od cijene potrošacke korpe u tom entitetu.⁶⁵

Bilo koja dugorocna strategija za rješavanje medusobno povezanih problema ekonomskog nazadovanja i povratka izbjeglica morat će biti usmjerena na razvoj privrede BiH kao jedinstvenog i jednakog reguliranog prostora, buduci da je to jedan od preduslova za znacajnije strane investicije. OHR i njegovi partneri u BiH pokušavaju pokrenuti ovaj proces osnivanjem meduentitetskih ekonomskih razvojnih regija, ali sve dok SDS i druge stranke u RS ne prevaziđu svoje strahove od svega što dovodi u pitanje njihovu moc u tom entitetu, nije vjerovatno da će doći do stvarnog poboljšanja.

U općoj turobnoj privrednoj atmosferi koja preovladava u BiH, odluke o tome da li se vratiti ili ostati vjerovatno najviše zavise od individualne procjene porodica gdje bi im bilo najbolje živjeti. Na primjer, nastojeci da integrira Bošnjake i Hrvate u policiju RS, Misija UN se suocila sa razumljivim otporom iskusnih policajaca iz Federacije da prihvate niže plate koje bi transfer u RS podrazumijevao.

S druge strane, politika RS da raseljenim Srbima dodjeljuje besplatne zemljišne parcele imala je znacajnog uticaja na njihovu odluku da ostanu tamo gdje su izbjegli. Razlike u iznosu penzija i teškoce u ostvarivanju prava na penzije nakon povratka (o cemu će kasnije biti više riječi), također, su imale bitnog uticaja na odluke ljudi o povratku, jer je jedna skromna penzija koja se isplati odrasлом članu porodice vrlo cesto i jedini redovni izvor prihoda za tu porodicu. I napokon, ekonomske kalkulacije su najvidljivije kada se pogleda veca stopa povratka u ruralne krajeve u odnosu na urbane regije. U selima se, naime, povratnici mogu nadati da će moci živjeti od plodova zemlje, a u isto vrijeme dobivati određena sredstva i od svojih bližnjih.

Osiromašenje samo po sebi, međutim, ne pruža objašnjenje niti zašto ljudi preferiraju povratak u ruralne krajeve, niti zašto se mnogi potencijalni povratnici neće vratiti. Ekonomska nesigurnost predstavlja, naime, konstantu za vecinu ljudi u BiH. Organi vlasti, međutim, svojim diskriminatorskim postupcima u oblasti imovinskih zakona, pravosuda, socijalnih usluga, penzija, obrazovanja, zdravstvene

⁶⁰ Vidi Izvještaj ICG-a za Balkan br. 115, Nestabilna ekonomija BiH: Još uvijek nije otvorena za biznis, 7. avgust 2001.

⁶¹ Ibid.

⁶² OSCE, OHR, OHCHR, UNHCR, "Prevencija i eliminacija diskriminacije u oblasti zapošljavanja, Strategija za pravincnu politiku zapošljavanja, Precišćeni dokument sa smjernicama", oktobar 2001.

⁶³ Ibid. Cini se, međutim, da se ova ambiciozna radna grupa nakon citave godine dana još uvijek nalazi u prvoj fazi ispitivanja situacije.

⁶⁴ UNDP, Sistem ranog upozoravanja, april-maj 2002, str.13.

⁶⁵ Ibid., str.16.

zaštite i komunalija mogu doprinijeti smanjenju broja povratak. To znači da će se mnoge izbjeglice porodice radije odluciti da ostanu u siromašnim mjestima gdje njihova nacionalnost cini vecinu, nego što će se odluciti na povratak u siromašna mjesta iz kojeg su izbjegli ali koja se nalaze pod kontrolom za njih neprijateljski nastrojenih vlasti.

B. JEDNONACIONALNE INSTITUCIJE

Homogenizacija stanovništva u BiH u odvojene nacionalne enklave, do koje je došlo tokom rata, podjela zapecacena Dejtonskim sporazumom, te kasnije izborne pobjede nacionalistickih stranaka doprinijele su da općinske administracije, sudovi, policija, škole i javna poduzeća budu popunjeni gotovo iskljucivo pripadnicima nacije koja dominira na lokalnom nivou. U nekim gradovima i profesijama u Federaciji postoje izuzeci od ovog pravila, ali Republika Srpska u cjelini i dalje odražava uspjeh “etnickog čišćenja,” narocito u onim gradovima gdje je SDS otpoceo svoj projekat kroz egzekucije i protjerivanja uglednih predvodnika bošnjacke i hrvatske zajednice.

Jednonacionalne institucije spriječavaju povratak na dva ključna nivoa. Kao prvo, obzirom da privatni sektor proizvede svega 35 posto BNP-a Bosne i Hercegovine, javne ustanove ostaju najveći poslodavci u ovoj zemlji. Obzirom da su nacionalističke stranke za vrijeme i nakon rata na položaje u javnom sektoru postavljale uglavnom svoje sljedbenike, pripadnici novih “manjina” još uvijek mogu očekivati antagonizam i diskriminaciju prilikom kontakata s ovim organima. U mjestima kao što su Prijedor, Bratunac i Srebrenica, gdje se zna da pojedinci koji su bili umiješani u upravljanje koncentracionim logorima ili paravojnim formacijama još uvijek rade u sudovima, školama i policiji,⁶⁶ prirodna tendencija povratnika da izbjegnu kontakte sa vlastima bice još i naglašenija. Kao posljedica toga, u područjima masovnog povrata izbjeglica, povratnici (predvodeni udruženjima povratnika) obično formiraju paralelne institucije (koje servisiraju izabrani predstavnici u općinskim organima vlasti) koje se oslanjaju na uglavnom odvojene ekonomski tokove. Povratak, dakle, još uvijek nije doveo do reintegracije.

⁶⁶ Vidi Izvještaj ICG-a za Balkan br. 103, Ratni zlocinci u Republici Srpskoj, 2. novembar 2000. Bošnjaci vijecnici i povratnici u Srebrenici, kao i međunarodni zvanicnici, potvrđili su za ICG da ovo i dalje predstavlja problem.

Jedan od sektora gdje prošlost ocigledno još uvijek ima vidan uticaj na povratak jeste sastav zaposlenih u entitetskim, kantonalnim i općinskim stambenim organima, kojima potencijalni povratnici moraju podnijeti zahtjev za povrat imovine da bi mogli ući u njen posjed. Na primjer, prema podacima dostavljenim od strane Ministarstva za izbjeglice i raseljena lica Republike Srpske, samo 22 od 520 zaposlenih u tom ministarstvu nisu Srbi.⁶⁷ Nadalje, znacajan broj zaposlenih u općinskim odjeljenjima Ministarstva za izbjeglice (OMI) su i sami raseljena lica, što znači da postoji ocigledan sukob interesa, jer bi oni trebali da pomažu povratnicima da uđu u posjed imovine koju vrlo cesto koriste ljudi kao što su i oni sami. Nijedan od šefova OMI-ja u RS ne predstavlja povratnike Bošnjake i Hrvate.

Povratnici se mogu suociti sa diskriminacijom u razlicitim oblastima i oblicima. Tako se, na primjer, u mnogim krajevima novoizgrađena naselja za “vecinska” raseljena lica priključuju na glavne puteve, električnu mrežu i drugu infrastrukturu prije nego povratnicka sela gdje je infrastruktura uništena u toku rata. Ovo samo ilustrira cinjenicu da širom zemlje javnim komunalnim poduzecima rukovode vladajuće stranke. U međuvremenu, kao što će se vidjeti u nastavku teksta, nacionalno isključivi nastavni planovi i programi, te nacionalni sastav nastavnika osoblja još više cementiraju podjele, a roditelje povratnike odvraćaju od slanja svoje djece u takve škole. Ni sudije i tužioци, postavljeni na položaje zbog svoje lojalnosti, nisu pokazali spremnost da sude na nacionalno nepristrasan nacin.

Policjske snage u BiH zapravo predstavljaju jedinu javnu instituciju koju međunarodna zajednica sistematski nastoji reintegrirati. Misija UN je u sporazumima o reorganizaciji, koji su potpisani sa Federacijom 1996. a sa Republikom Srpskom 1998. godine, postavila kvote za zapošljavanje “manjinskih” pripadnika policije u policijske snage entiteta. U Federaciji je bilo predviđeno da sastav policije odražava nacionalnu strukturu predratnog stanovništva u datoj općini, a u skladu sa posljednjim popisom stanovništva u SFRJ 1991. godine. Nešto blaži standard je primijenjen na RS, gdje je uslov bio da sastav policije u datoj općini odražava jedino nivo

⁶⁷ Ministarstvo za izbjegla i raseljena lica Republike Srpske, Dokument br. 03/1-166/02 od 6. juna 2002.

ucešća raznih nacionalnih zajednica na izborima 1997. godine.⁶⁸

Reintegracija policijskih snaga u BiH ima dva cilja. Kao prvo, njome se nastoji stvoriti sigurnija sredina za povratnike na nacin da ce i "njihova" nacija biti zastupljena medu onima ciji je zadatak provedba zakona. Kao drugo, cilj reintegracije jeste da osigura zaposlenje bar nekim povratnicima, na taj nacin dajuci dodatni poticaj za povratak. Ali iskustvo UNMIBH-a u nastojanju da se provede reintegracija općinskih policijskih snaga daje poucan primjer medunarodnim organizacijama koje ce u buducnosti pokušati da osiguraju proporcionalnu zastupljenost sva tri "konstitutivna naroda" i "ostalih" u svim institucijama vlasti, nakon amandmana na entitetske ustave iz aprila i oktobra 2002. godine.

Nije nikakvo iznenadenje što je je regрутiranje "manjinskih" pripadnika policije naišlo na otvorenu politicku opstrukciju od strane entitetskih i kantonalnih ministarstava unutrašnjih poslova. No, problem je isto tako predstavljala i razlika u primanjima i troškovima života, nedovoljan broj mesta na policijskim akademijama, te nedostatak odgovarajuceg smještaja na datom lokalitetu. Pored toga, policajci koji su se zaposlili u mjestima gdje je drugi narod u vecini morali su se suociti i sa povremenim prijetnjama vlastitoj sigurnosti ili marginalizacijom. Na primjer, "manjinski" policajci se ponekad ostavljaju po strani, ne izdaje im se licno naoružanje ili policijske znacke, onemogucava se njihovo sudjelovanje u istragama, ili im se dodjeljuju sporedni zadaci, kao na primjer portir ili cuvar parkirališta. Zloupotrebe ove vrste su narocito raširene u RS i u dijelovima Federacije pod hrvatskom upravom.

Iako su do oktobra 2002. godine pripadnici "manjinskih" naroda cinili 10 posto policijskih snaga širom BiH,⁶⁹ regрутiranje manjinskih policajaca je i dalje daleko od nivoa zadatog u oba entiteta.⁷⁰ Napredak je, ipak, postignut u nekim općinama sa znacajnim brojem povratnika. U Drvaru se stalni pritisak UNMIBH-a na tvrdokorne organe u Kantonu 10 u Livnu, uključujući i uzastopne smjene tri ministra unutrašnjih poslova, napokon isplatio,

⁶⁸ Za više detalja vidi Izvještaj ICG-a za Balkan br. 130, *Uredivanje organa reda u BiH: Daljni plan reforme*, 10. maj 2002.

⁶⁹ Interni dokument UNMIBH, 15. oktobar 2002.

⁷⁰ Intervju ICG-a sa komesarom IPTF-a, "Miješanje političara u rad policije mora prestati", *Oslobodenje*, 21. oktobar 2001.

tako da sada Srbi cine 44 posto policijskih snaga, a cak je i nacelnik policije Srbini.⁷¹ U susjednom Bosanskom Grahovu, u koji su se Srbi takoder vratili u znacajnom broju, povratnici cine 27 procenata sastava policije.⁷²

Srbi povratnici su, takoder, uspjeli osigurati politicku moc u Drvaru, kao i znacajnu zastupljenost u općinskoj upravi, uprkos naporima kantonalne vlade, pod uticajem HDZ-a, da onemoguci ili bar uspori ovaj proces. U Bosanskom Grahovu i Glamocu su povratnici Srbi (a u slučaju Glamoca i Bošnjaci), takoder, u fazi uspostavljanja svojih predstavnika u općinskim organima. No, kako je masovni povratak izbjeglica izmijenio poslijeratnu demografsku sliku u ovim gradovima, kantonalne su vlasti obustavile uplatu prihoda ovim gradovima i sve nadležnosti prebacile na nivo kantona. Nacelnik općine Drvar, inace clan SNSD-a, ovaku politiku okarakterizirao je kao "ekonomsku blokadu" ovih općina, što je ICG-u potvrđeno i od strane brojnih medunarodnih organizacija koje djeluju u kantonu. Medutim, kao posljedica proglašenja amandmana na Ustav Federacije od strane Visokog predstavnika dan nakon izbora 5. oktobra, Srbita i Bošnjacima je sada zagarantirana zastupljenost u vladu Kantona 10 u skladu sa njihovim predratnim brojem. Dosljedna implementacija ovih amandmana ce ne samo iskljuciti svaku mogucnost jednonacionalnih vlada po kantonima, vec ce također potaci još masovniji povratak.

C. BEZBJEDNOST

I medunarodni zvanicnici i lokalni politici su više puta u razgovoru s ICG-om izjavili da su se širom BiH prijetnje sigurnosti i dobrobiti povratnika osjetno smanjile u toku 2002. godine.⁷³ Ipak, organizacije za ljudska prava, kao što je Helsinski komitet RS, svojim izvještajima pokazuju manje pozitivnu sliku, navodeći da se broj napada na povratnike u tom entitetu cak i povecao.⁷⁴ Jedna

⁷¹ Interni dokument UNMIBH-a, avgust 2002.

⁷² Ibid.

⁷³ Interesantno je napomenuti da iste ove medunarodne organizacije, a narocito Misija UN, ostajuci pri generalnoj ocjeni da se opća sigurnosna situacija popravila, ne žele dati svoje vlastite brojke vezane za nasilje upereno protiv povratnika.

⁷⁴ Helsinski komitet Republike Srpske, "Zaštita, promovisanje i pružanje ljudskih prava u Republici Srpskoj", 1. april – 30. juni 2002. Među ovim napadima je bilo i

analiza nasilnih incidenata koju je proveo SFOR pokazuje da je deset puta veca vjerovatnoca da bošnjacki povratnik u Prijedor ili Bijeljinu postane žrtva cina nasilja (u koje spada bacanje bombe, silovanje, kamenovanje, fizicki napad, paljevina ili ubistvo) nego što je to slučaj za lokalnog Srbina.⁷⁵ Nadalje, od šest smrtnih slučajeva povratnika u istocnu RS nakon 2000. godine, nijedan slučaj policija još uvijek nije proslijedila tužilaštву kako bi došlo do krivicnog gonjenja.⁷⁶

U svom tromjesečnom izvještaju za period april-juni 2002., Helsinski komitet Republike Srpske izvijestio je o osam napada uz upotrebu eksplozivnih naprava na povratnike Bošnjake i Hrvate i njihovu imovinu u RS.⁷⁷ Ponovljeni napadi na Bošnjake povratnike u općini Gacko u jugoistočnoj RS u prvoj polovini 2002. godine kulminirali su u septembru demoliranjem minareta na novoizgrađenoj džamiji.⁷⁸ Iako su i načelnik općine Gacko i premijer RS Mladen Ivanić osudili ovaj cin, tek ostaje da se vidi da li će pociniovi biti uhvaceni i da li će protiv njih biti pokrenut postupak. Bacanje bombi na tri povratnika u Prijedor u prvoj polovini ove godine – ili slučaj jedne bošnjacke porodice u Banja Luci cija je kuća napadana pet puta od 1999. godine – pokazuju da se cak i u “liberalnijim” krajevinama RS na lokalnom nivou i dalje nastavlja odlucna kampanja nasilja protiv povratnika.⁷⁹ Ružne demonstracije i vandalizam usmijeren protiv domova i poslovnih prostora povratnika u Brckom i nekim gradovima RS nakon pobjede Jugoslavije na Svjetskom košarkaškom prvenstvu u Indianapolisu, septembra 2002. godine, te komentari ministra za unutrašnje poslove RS da su se te ništarije “samo zabavljale” – ukazuju na klimu u kojoj je svima jasno da ovakvi postupci nikada neće biti sankcionirani.

Prema riječima izvora u OHR-u i UNHCR-u, općine u istočnom dijelu Republike Srpske koje su pod kontrolom SDS-a i dalje predstavljaju izuzetak od generalnog trenda veće sigurnosti povratnika u tom

bacanje bombe na radnju jednog Srbina u Doboju koji je nedavno zaposlio dva Bošnjaka povratnika.

⁷⁵ Intervju ICG-a s izvorom iz SFOR-a, 1. juli 2002.

⁷⁶ Intervju ICG-a s UNHCR-om, juni 2002.

⁷⁷ Helsinski komitet Republike Srpske, “Zaštita, promovisanje i pružanje ljudskih prava u Republici Srpskoj”, 1. april – 30. juni 2002.

⁷⁸ Ibid. Takode, “Srušena džamija”, *Nezavisne novine*, 20. septembar 2002.

⁷⁹ Helsinski komitet Republike Srpske, “Zaštita, promovisanje i pružanje ljudskih prava u Republici Srpskoj”, 1. april – 30. juni 2002.

entitetu. Policija, tužioci i sudovi u Bijeljini, Zvorniku, Bratuncu, Vlasenici, Milicima i Višegradi, da navedemo samo one najgore, još uvijek napade na povratnike i njihovu imovinu, uključujući i ubistva, ne tretiraju kao krivicna djela, cak i kada se u tom smislu na policiju i tužioce vrši znatan pritisak od strane međunarodne zajednice.

U Bratuncu je marta ove godine zabilježena naročito teška serija nasilnih akata protiv povratnika: jedan je povratnik ubijen od detonacije eksplozivne naprave postavljene u njegovo dvorište, na kucu drugog je bacena rucna bomba, a dva roditelja Bošnjaka su premlaćena ispred škole kada su otišli da se raspitaju o mogućnostima upisa svoje djece. Osobe koje potencijalno mogu biti optužene za ratne zločine, uključujući i muškarce koji su učestvovali u masakrima u Srebrenici, i dalje imaju znacajnu moc u gradskoj upravi. S druge strane, zvanicnici OHR-a i OSCE-a koji rade u ovoj oblasti tvrde da je lokalna policija ipak na kraju uspjela obuzdati ove nasilne ispade u gradu.

Ubistvo snajperom šesnaestogodišnje Bošnjakinje ispred njene kuće u Vlasenici, na šestu godišnjicu pada Srebrenice jula 1995. godine, naglasilo je klimu nekažnjivosti koja preovladava u istočnoj RS. Prema riječima međunarodnih zvanicnika koji su upoznati s ovim slučajem, prvobitna policijska istraga je prvo zanemarila, a onda i prikrila ključne dokaze. Nakon što se u istragu ukljucio i IPTF, pronađen je metak kojim je žrtva ubijena i poslat na balističku analizu u Francusku. Daljom istragom ustanovljeno je da je metak ispaljen iz puške koja pripada jednom lokalnom Srbinu. Nakon novih intervencija IPTF-a, policija je napokon u aprilu 2002. godine uhapsila tri osumnijene osobe, uključujući i vlasnika puške i njegovog prijatelja koji je oružje “posudio”. Ipak, svi su oni nakon toga pušteni kucama. Izbjeglice iz Vlasenice su identificirale jednog od osumnijenih kao covjeka koji je sudjelovao u ratnim zločinima nad bošnjackim civilima. Buduci da Evropska unija preuzima odgovornost za nadzor nad radom policije BiH od januara 2003. godine, neki međunarodni zvanicnici su izrazili bojazan da ovaj predmet može pasti u zaborav.⁸⁰

Bez obzira na ozbiljnost ovog zločina, nespremnost policije da provede odgovarajuću istragu, njihova tromost u istrazi kada su se na nju konacno odlucili, nespremnost tužilaca da pripreme i pokrenu krivично

⁸⁰ Intervju ICG-a sa UNHCR-om, juni 2002.

gonjenje, te optužbe da je jedan od osumnjicenih također i poznati ratni zločinac, ukazuju na probleme sa kojima se suocava nesrpsko stanovništvo u ovoj oblasti prilikom traženja pravde, cak i kada postoje aktivni pritisci međunarodne mašinerije. Ovakvi napadi i nezainteresiranost nadležnih osoba za ove predmete nisu nimalo slučajni. Oni, naprotiv, odražavaju odlucnost SDS-ove oligarhije da nastavi iskorjenjivanje bošnjačke vecine u dolini Drine.

Napadi na povratnike se nastavljaju i u Federaciji, iako je njihova ucestalost i intenzitet na mnogo manjem nivou nego u RS. Ipak, incidenti kao što je bilo kamenovanje autobusa sa 70 potencijalnih povratnika srpske nacionalnosti, septembra 2002. godine u regiji Goražda, imaju jasan cilj spriječavanja povratka.⁸¹ Nasilje usmjereni protiv Srba povratnika u Drvar i predstavnika međunarodnih organizacija koji tamo djeluju u posljednje vrijeme je znatno splasnulo. Ipak, međunarodne organizacije upozoravaju da bi ubrzani povratak u Glamoc, Bosansko Grahovo i druge obližnje gradove mogao dovesti do izliva mržnje i zastrašivanja usmjerjenih protiv Srba i predstavnika međunarodne zajednice.⁸²

Iako prisustvo vjerovatnih ratnih zločinaca u lokalnim upravama, policijskim snagama, školama i neformalnim općinskim strukturama moci i dalje ometa povratak u svim krajevima BiH, uklanjanje takvih ljudi potice povratak. IPTF sada redovno oduzima dozvole za rad policajcima protiv kojih postoje dokazi o poinjenim nedjelima za vrijeme rata. Otpuštanje nacelnika policije u Hadžicima 2001. godine jedan je od takvih primjera. Razlog za njegovo otpuštanje bili su dokazi da je tokom rata rukovodio ozloglašenim kampom u Tarcinu gdje su zatvarani srpski civili, od kojih se neki još uvijek vode kao nestali. Odmah nakon njegovog otpuštanja intenziviran je povratak Srba u Hadžice.⁸³

Relativno veliki broj javnih optužnica koje je Haški tribunal podigao protiv komandanata i cuvara u nekoliko koncentracijskih logora oko Prijedora – a narocito hapšenja visoko rangiranih optuženika od strane britanskih trupa iz sastava SFOR-a – imali su

ključnu ulogu za otvaranje ovog područja za masovni povratak izbjeglica. Kasnije smjene policajaca u Prijedoru i Janji, zbog sumnji da su bili umiješani u ratne zločine, nesumnjivo su pomogle održavanju zapocetog procesa povratka. Ali ova hapšenja i smjene s položaja imat će trajuci efekat na povratak samo onda kada ih lokalni sudovi pocnu pratiti krivicnim procesuiranjem ratnih zločina. Zvanicnici Haškog tribunala tvrde da bi između 15.000 i 25.000 osoba s područja bivše Jugoslavije moglo biti optuženo za ratne zločine.⁸⁴ Obzirom na cinjenicu da je rat u BiH bio najduži i najkrvaviji od svih sukoba u Jugoslaviji, za prepostaviti je da hiljade ovih osoba još uvijek borave u BiH. Prilikom nedavne posjete BiH u cilju procjene situacije, predsjednik Udruženja za ugrožene narode potvrdio je da su ratni zločinci i dalje prisutni u institucijama RS, uključujući i školske ustanove.⁸⁵ Oni možda nisu dovoljno znacajni da bi bili optuženi direktno od Haškog tribunala, ali ih se svakako vrlo dobro sjecaju njihove preživjele žrtve.

D. APARTHEJD U OBLASTI OBRAZOVANJA

Nastava u osnovnim i srednjim školama u BiH odvija se u skladu s tri odvojena, nacionalno specificna nastavna plana, na tri navodno razlicita jezika, i cesto uz upotrebu udžbenika koji vrve terminologijom i tumacenjima uvrjedljivim za djecu povratnika i njihove roditelje. Sve donedavno su nastavni planovi i materijali korišteni u hrvatskim i srpskim školama bili uglavnom uvezeni iz Hrvatske i Srbije, u zavisnosti o kojim školama je riječ. Nemogućnost da se nakon Dejtona (koji je oblast obrazovanja ostavio u nadležnosti entiteta, a u Federaciji kantona) izgradi zajednicki sistem nastavnih planova znaci da, u najboljem slučaju, "manjinski" ucenici povratnici skupa sa svojim vršnjacima iz "vecinske" grupe pohadaju casove iz svih oblasti osim iz tzv. "nacionalne grupe" predmeta. Podjelu iz "nacionalnih" predmeta (jezik i književnost, historija, geografija i vjeronomućnost), prema ovom sistemu, treba da dobiju u skladu sa nastavnim planom koji je u upotrebi u krajevima gdje njihov narod cini vecinu. U previše mjesta, međutim, segregacija je praktički dovršena, sa potpuno odvojenim školama ili medusobno razlicitim nastavnim planovima koji se provode u odvojenim ucionicama u sklopu jedne iste škole.

⁸¹ "Kamenovani Srbi povratnici", *Nezavisne novine*, 13. oktobar 2002.

⁸² Interni dokument UNHCR-a, "Kratke napomene za općine Drvar, Bosansko Grahovo, Glamoc, Livno, Kupres i Tomislavgrad", juli 2002.

⁸³ Intervju ICG-a sa zvanicnikom OHR-a, 22. septembar 2002.

⁸⁴ "Mali Hag u Sarajevu", *Oslobodenje*, 21. Oktobar 2001.

⁸⁵ "Ratni zločinci rade kao profesori u školama", *Oslobodenje*, 20. Oktobar 2002.

Cesto djeca povratnika uopće ne pohadaju školu u mjestu povratka: ona ili nastavljaju da žive sa rođinom ili prijateljima u mjestu gdje predstavljaju vecinsko stanovništvo, ili svakodnevno putuju u ta mjesta radi školovanja, ili uopće ne idu u školu. Opadajući broj upisanih ucenika širom BiH – a narocito broj upisanih ucenika povratnika u srednje škole – svjedoci o negativnom efektu nereformiranog školstva na proces povratka. S druge strane, tamo gdje povratnici zahtijevaju i dobivaju vlastite škole, rezultat može biti da postaje škole ne mogu opstati u praksi, što još više potcrtava iscjepljanost, siromaštvo i retardiranost sistema u cjelini, bez pominjanja nacionalnog aparthejda u obrazovanju.

U Sanskom Mostu, gradu pod bošnjackom kontrolom, UNHCR je 2001. godine registrirao preko 3.000 Srba povratnika.⁸⁶ Mnogi od ovih povrataka bili su moguci zbog masovnog povratka Bošnjaka iz Sanskog Mosta u obližnji Prijedor. Prošle godine je još 6.000 Srba koji trenutno žive u SRJ iskazalo interes za povratak u Sanski Most,⁸⁷ dok se preko 1.000 ovih porodica obratilo UNHCR-u za pomoć u tom pokušaju.⁸⁸ Nastavak ovog procesa povratka Srba u Sanski Most bi cak mogao ozbiljno naceti projekat nacionalnog inženjeringu u istočnoj RS, obzirom da su mnogi Srbi iz Sanskog Mosta raseljeni u Bratunac, Srebrenicu i Janju.⁸⁹

Ipak, trajni problemi u vezi sa pitanjima obrazovanja mogu zaustaviti ovaj obecavajući ciklus povratka izbjeglica. Uprkos hiljada registriranih povrataka Srba u Sanski Most, prijavljeno je da se ove jeseni samo petnaest ucenika srpske nacionalnosti prijavilo za pohadanje osnovnih škola u ovoj općini. U dije lu općine Sanski Most gdje se vratio najveći broj Srba - Luči Palanka - nijedno srpsko dijete od oko 1.100 povratnickih porodica nije prijavljeno za nastavu u lokalnoj osnovnoj školi. Druga osnovna škola u ovom kraju, koja je nedavno renovirana uz pomoć donacije norveške Vlade, ove godine ce vjerovatno biti zatvorena jer se vecina bošnjackih porodica

vratila kući u RS, a nijedno srpsko dijete iz povratnickih porodica nije upisano.⁹⁰

Nacionalno iskljucivi nastavni planovi nisu jedini problem. Roditelji povratnici cesto se žale da se u vecini mjesta povratka zapošljavaju nastavnici gotovo iskljucivo iz dominantne etnicke grupe. Tako je, na primjer, u svim školama u Janji prošle godine radio samo jedan nastavnik bošnjacke nacionalnosti, iako su približno 220 od 1.400 ucenika osnovnih škola, te 40 od 350 ucenika srednjih škola, Bošnjaci.⁹¹

Entitetski ministri obrazovanja su marta 2002. godine potpisali Prijelazni sporazum o zadovoljavanju specifičnih potreba i prava djece povratnika, a medunarodna radna grupa za pristup i nediskriminaciju u obrazovanju preuzeala je obavezu da implementira ovaj sporazum u općinama u kojima je došlo do masovnijeg povratka. Ovim sporazumom se od djece povratnika traži da pohadaju sve opće predmete prema nastavnom planu koji je u upotrebi u mjestu povratka, ali se roditeljima dopušta da po vlastitom nahodenju odluce o nastavnom programu iz "nacionalne grupe" predmeta. Znacajno je napomenuti da se ovim sporazumom pozivaju lokalni organi da angažiraju nastavnike povratnike, te da osiguraju da nacionalni sastav školskih odbora odražava nacionalni sastav stanovništva u datom mjestu.

Ovaj Prijelazni sporazum predstavlja korak u pravom smjeru, iako ce za njegovu primjenu medunarodna zajednica morati stalno vršiti pritisak i na entitetskom i na kantonalm nivou, te pratiti razvoj dogadaja na lokalnom nivou. U Republici Srpskoj je do sada uglavnom ignoriran zahtjev da sastav školskih odbora odražava sastav stanovništva u datom mjestu, a ministar prosvjete (na tu funkciju postavljen od SDS-a) i dalje nastavlja da u njih imenuje ljude lojalne stranci. U Federaciji martovski sporazum ne nosi potrebnu snagu, buduci da su kantonalni ministri obrazovanja ti koji kreiraju i provode obrazovnu politiku u ovom entitetu. Ulažu se naporci da se prevaziđe ova zakonska prepreka na nacin da kantonalni ministri prihvate i objave uputstva u

⁸⁶ UNHCR, Manjinski povratak u Bosni i Hercegovini od 1. januara 1996. do 31. jula 2002. godine.

⁸⁷ OHR/UNHCR RRTF – Plan rada za 2002. Primjer Sanskog Mosta ilustrira i sve veci jaz izmedu zahtjeva za povratak i sredstava koja stoje na raspolaganju za podršku tom procesu. Projekat EC CARDS za 2002. godinu predviđa finansiranje obnove svega 90 kuća u Sanskom Mostu. "Program CARDS 2002 za reintegrirani povratak: Projekat EC Cards br. 3, RRTF regija Sjeverozapad."

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ OHR/UNHCR RRTF – Plan rada za 2002.

⁹⁰ "Škole bez ucenika", *Nezavisne novine*, 17. septembar 2002.

⁹¹ OSCE, "Pitanja obrazovanja na terenu", januar 2002.

skladu sa Prijelaznim sporazumom; ipak, do sada je primjena ovog sporazuma bila tek sporadicna.⁹²

U Drvaru su roditelji srpskih ucenika i drugi demonstranti oktobra 2002. godine blokirali glavnu cestu, zahtijevajući da "nacionalni predmeti", a narocito srpski a ne hrvatski jezik, budu uvršteni u nastavni program u školama u Drvaru. Demonstranti su djelomično uspjeli, osiguravši sporazum sa kantonalnim organima kojim se dozvoljava da se nastava i domaca zadaca rade na srpskom jeziku, te da se odmah zaposle tri nastavnika srpskog (ili srpsko-hrvatskog) jezika.⁹³ Ovaj štrajk i demonstracije, u kojima je navodno ucestvovalo na stotine demonstranata, pokazuju koliko je pitanje obrazovanja važno za roditelje povratnike.

Jedino dugorocno održivo rješenje bilo bi pokretanje sveobuhvatne reforme kompletног obrazovnog sistema u BiH, uključujući i zakonski okvir, upravljanje, finansiranje, obezbjedivanje strucnog usavršavanja za nastavnike, odgovarajuće standarde, i vjerovatno najjobimnije od svih, elaboracija fleksibilnih nastavnih planova koji bi bili zajednicki za sve nacionalne grupe. Medunarodna zajednica je u ovoj svojoj kasnoj fazi angažmana u BiH pažnju napokon usmjerila ka pitanju obrazovanja, povjerivši OSCE-u posao intenziviranja i koordiniranja reformi.

E. PENZIJE I ZDRAVSTVENO OSIGURANJE

Povratnici u BiH suocavaju se sa zakonskim i prakticnim preprekama prilikom ostvarivanja prava na penziono i zdravstveno osiguranje. Ovo također utice na pojedinacne odluke o povratku, te na održivost postojećih i budućih povratak. Paradoksalno je da znatno niže (i neredovnije) penzije u RS predstavljaju faktor koji odvraća Srbe od povratka u Federaciju, jer po važećem sporazumu ovi povratnici i u Federaciji nastavljaju primati skromnu penziju Republike Srpske, iako su troškovi života u Federaciji mnogo veci.

⁹² S druge strane, pod pokroviteljstvom OSCE-a je 15. novembra 2002. godine u Mostaru dogovoren detaljan Plan implementacije, koji su potpisali entitetski i kantonalni ministri obrazovanja. Ovaj poduhvat je dobio priznanje Upravnog odbora Vijeca za provedbu mira na sastanku održanom u Briselu 21. novembra. Tom prilikom je izražena podrška strategiji reforme u oblasti obrazovanja koju su prezentirali nadležni organi iz BiH. Kominike Upravnog odbora PIC, 21. novembar 2002.

⁹³ "Postignut Sporazum o uvodenju maternjeg jezika u osnovne škole", FENA, 10. oktobar 2002.

Nadalje, odluka penzionog fonda RS iz marta 2002. godine da obustavi primjenu prethodnog sporazuma o reciprocitetu prilikom isplate penzija, koji je svojevremeno postignut sa tada odvojenim fondovima Hrvata i Bošnjaka u Federaciji, znaci da Srbi penzioneri koji su se vratili u Federaciju uskoro mogu u potpunosti izgubiti tehnicku mogućnost da svoje penzije podižu u Federaciji. Obustavljanje primjene ovog sporazuma pogoda i mlade povratnike u Federaciju, koji po ovom novom aranžmanu sada mogu izgubiti sve doprinose koje su ranije uplacicivali na racun fonda Republike Srpske. Iako će meduentitetske isplate penzija najvjerovalnije biti regulirane u bliskoj buducnosti, ovi zastoji i neizvjesnost imaju efekat odvraćanja potencijalnih povratnika od povratka u Federaciju.

Povratak u i iz krajeva s hrvatskom odnosno bošnjackom vecinom u Federaciji više nije izložen problemima kao što je ostvarivanje prava na penziju, obzirom da su se fondovi sa sjedištem u Mostaru i Sarajevu napokon objedinili januara 2002. godine, u skladu s prethodnom odlukom Visokog predstavnika. Ali, sve dok entitetski penzioni fondovi ne budu na sličan nacin ujedinjeni i regulirani na nivou države – ili bar dok se zakonima na nivou države ne usklade entitetski propisi i osigura da se u oba entiteta primjenjuje isti metod obracuna penzija na osnovu doprinosa – nadležni organi će biti u mogućnosti da manipuliraju penzijama kako bi obeshrabrili povratak preko granica entiteta.

Osnovne prednosti jedinstvenog penzionog fonda na nivou države bili bi smanjeni administrativni troškovi i transparentniji proces prikupljanja i raspodjele. U politickom smislu to bi sadašnje organe vlasti lišilo sredstava kojim bi kupovali poene i glasove u javnosti, isplatama zaostalih penzija ili povecanjem penzijskih osnovica. Iako organi u RS odlucno i uporno brane svoje entitetske prerogative, opadajući broj stanovništva ovog entiteta koje vremenom postaje sve starije, sve gora ekomska situacija, te sve veća opasnost političke odmazde starijih glasaca ogorcenih zakašnjelim, parcijalnim i mizernim isplatama penzija, možda bi na kraju ipak mogli uvjeriti organe vlasti da pruže podršku osnivanju jednog ovakvog fonda na nivou države. S druge strane, Vlada Federacije bi vrlo vjerovatno odbila svaku pomisao na bilo kakav oblik centralizacije fondova, koja bi njene gradane koštala povecanja doprinosa koji bi se morali uplatiti u takav fond.

Problem zdravstvenog osiguranja je usko povezan sa problemom penzija, obzirom da se iz ovih fondova

direktno finansira sektor zdravstvene zaštite. U skladu sa Sporazumom o uzajamnim pravima i obavezama u primjeni odredaba koje se tisuči penzijskog i invalidskog osiguranja, povratnici koji svoje penzije podižu u "drugom" entitetu nemaju pravo na odgovarajuće beneficije, od kojih je najvažnija zdravstveno osiguranje. Jedan drugi sporazum između entiteta i Distrikta Brčko, potpisani 5. decembra 2001. godine, dopušta penzionerima povratnicima da se prijave za zdravstveno osiguranje ukoliko penzijski fond iz "drugog" entiteta to odobri. Nažalost, penzijski fond Republike Srpske povratnicima u Federaciju navodno ne izdaje tražena odobrenja.

Sve donedavno je zdravstveno osiguranje mladih povratnika zavisilo od dubioznih izgleda za pronalaženje poslodavca koji bi redovno uplacivao doprinos. Povratnici bez zaposlenja se sada ipak mogu prijaviti na biro, te na taj nacin ostvariti pravo na zdravstvene beneficije, s tim da se ova prijava mora obaviti u određenom vremenskom periodu. Međunarodni zvanicnici koji prate pitanja izbjeglica tvrde da je još uvjek prerano govoriti o tome kako ovaj sistem funkcioniра, ali prve naznake nisu nimalo ohrabrujuće. Nekoliko udruženja povratnika u Sarajevo nedavno se požalilo da su njihovi članovi žrtve sistematske diskriminacije u pogledu ostvarivanja prava na zdravstvenu njegu, pozivajući se na primjere stotina povratnika koji su se za pomoć obratili ovim udruženjima nakon nedavne pojave gripe u Sarajevu. Mediji u RS su poceli pisati o ovom problemu, a *Glas Srpski* je situaciju iskoristio kao šlagvort za svoje gotovo svakodnevne napise o navodno neizdrživim teškocama sa kojima se Srbi suocavaju u Sarajevu.⁹⁴ Kao i u slučaju penzionog sistema, potrebno je postići jedan trajniji sporazum o zdravstvenom osiguranju – sporazum koji neće kažnjavati one koji odluce da iskoriste svoje pravo na povratak.

VI. STUDIJA POJEDINACNIH SLUCAJEVA

Naredna potpoglavlja izvještaja bave se procesom povratka izbjeglica u tri vrlo različite općine. Namjera je da se na ovaj nacin ilustrira raznovrsnost faktora koji na lokalnom nivou na pozitivan ili negativan nacin uticu na povratak. Prva analiza situacije tice se povratka u grad Focu u istočnom dijelu Republike Srpske, gdje je nekoliko odvažnih Bošnjaka nedavno pokušalo "probiti led" i pocelo se vracati u sela koja su nasilno "etnički očišćena" 1992. godine. Teška ekonomski situacija smatra se najvećom preprekom održivom povratku u sam grad. Povratnici su, međutim, vec probili neke barijere i utrli put svom prisustvu u općinskom vijecu, ali preovladavajuća klima tvrdokornog rasizma povratnike prisiljava da budu krajnje neupadljivi.

Prijedor je jedna od općina u Republici Srpskoj gdje je znacajnim brojem Bošnjaka povratnika uspostavljeno snažno i vrlo primjetno prisustvo Bošnjaka u lokalnoj privredi, politici i društvu. Ipak, ratni zlocinci protiv kojih nigdje nije podignuta optužnica a koji i dalje žive na teritoriji općine, zatim odvojen i podijeljen obrazovni sistem, te mahom neintegrirane općinske uprave, potakle su Bošnjake povratnike da uspostave jedan paralelni sistem života, odvojen od njihovih komšija Srba.

I napokon, fenomen povratka Srba u Drvar i susjedne općine u Kantonu 10 Federacije predstavlja jedinstven primjer, jer je masovni povratak u ovaj kanton gotovo potpuno promijenio situaciju stvorenu nacionalnim inženjeringom osmišljenim od strane HDZ-a nakon 1995. godine. Međutim, kako su Srbi sve više povećavali svoje prisustvo u institucijama ovih općina, tako su kantonalni organi pod kontrolom HDZ-a usvojili i poceli primjenjivati politiku ciji je cilj da još više pogorša njihovu ionako tešku materijalnu situaciju. Povratak Srba u Drvar je također pokrenuo pitanja o nacinu na koji se može olakšati povratak raseljenih Hrvata iz Drvara u njihove predratne domove u srednjoj Bosni, a u isto vrijeme pronaci adekvatan smještaj za one koji žele ostati.

Ova tri primjera pokazuju da povrat predratne imovine ne znači i stvarni povratak, narocito u nedostatku jednakih mogućnosti za povratnike i bez stvarne reintegracije povratnickih zajednica. U slučajevima uspješnih povrata u Prijedor i Drvar poucno je što se masovni povratak desio prije nego

⁹⁴ "Bez prava na lijenjenje", *Glas Srpski*, 12. mart 2002.

je međunarodna zajednica pocela vršiti pritisak za primjenu imovinskih zakona, iz cega se da zaključiti da je ovakva primjena samo jedan od mnogih faktora koji su potrebni da bi se osiguralo ostvarivanje prava garantovanih Aneksom 7.

A. FOCA (“SRBINJE”)

Prije rata je u općini Foca, u dolini rijeke Drine, živjelo oko 21.000 Bošnjaka. Oni su tada činili oko 52 procenta lokalnog stanovništva, Srba je bilo oko 45 posto, dok je ostatak otpadao na “Jugoslovene” i mali broj Hrvata.

Rat u Foci je počeo aprila 1992. godine, kada su lokalne srpske paravojne formacije, policija i civilni organi otpoceli “etnicko čišćenje” općine. Formirani su koncentracioni logori i sabirni centri u kojima su bošnjački muškarci muceni i ubijani.⁹⁵ Žene, djeca i starci su bili zatvarani u motele i stanove, ili u objekte za zatocenja na duži period, među kojima su bili i zgrada lokalne srednje škole i sportska hala.⁹⁶ Srpske paravojne formacije vršile su sistematska silovanja ženskih zatocenica koje su držane zarobljene na ovim mjestima. Oni sretniji uspjeli su pobjeci u obližnje Goražde ili Sarajevo, a mnogi su dalje nastavili živjeti kao izbjeglice u inozemstvu. Za vrijeme ovog teroriziranja, ubijanja i protjerivanja Bošnjaka, paravojne grupe su uništavale njihove domove i džamije. U velikom selu Jelec su, na primjer, do temelja porušene 273 bošnjačke kuce.

Haški tribunal je objavio javne optužnice protiv jedanaest lica koja se terete da su poinicila ratne zločine u Foci, dok mnoga druga lica koja su imala aktivnu ulogu u ovim zvjerstvima tek treba da budu optužena. Foca je i nakon rata zadržala svoju reputaciju kao crna rupa nasilnog ekstremizma, gdje ratni zločinci protiv kojih je podignuta optužnica, kao i oni koji do sada još nisu zvanicno optuženi, uživaju potpunu slobodu i zaštitu, i mogu se vidjeti kako pijuckaju kafu u centru grada uz prisustvo francuskih trupa iz sastava SFOR-a.

I pored svega toga, 2000. godine je došlo do spontanog povratka manjih grupa Bošnjaka u ruševine svojih kuća u okolini Foca. Oni su tu

podigli šatorska naselja i poceli raščišavati teren oko svojih kuća, cekajući na međunarodne donacije u gradevinskom materijalu. Nakon ovih prvih opreznih pokušaja povratka, nekoliko stotina Bošnjaka se vratilo 2001. godine. Ovaj trend se osjetno pojao u prvih sedam mjeseci 2002. godine, kada je oko 1.800 Bošnjaka UNHCR-u prijavilo svoj povratak. Samo u svoje obnovljene domove u selu Jelec vratilo se 75 porodica, a to je ujedno i mjesto gdje je septembra 2001. obnovljena i otvorena prva džamija u ovom kraju.

I pored ovoga, broj od ukupno 2.265 povrataka u Focu, koji su registrirani do kraja jula 2002. godine, predstavlja tek 11 procenata prijeratnog broja Bošnjaka u općini.⁹⁷ Najbolja potvrda da se još mnogo Bošnjaka želi vratiti bila je cinjenica da je nekih 4.000 Bošnjaka glasalo u odsutnosti na općinskim izborima 2000. godine. Kao rezultat toga, sedam Bošnjaka (iz redova SDA, SBiH i SDP) izabrano je u Skupštinu općine Foca, koja ima 31 mjesto. Ovo znači da Bošnjaci imaju 23 posto mesta u skupštini, iako njihov trenutni udio u populaciji vjerovatno ne prelazi 5 procenata. Ali, da su svih 14.000 Bošnjaka sa pravom glasa u Foci glasali u odsustnosti njihovi poslanici su mogli formirati vecinu u skupštini. Ako se u narednih nekoliko godina nastavi trend masovnog povratka u Focu, glasaci Bošnjaci bi na općinskim izborima 2004. godine mogli ugroziti dugotrajnu dominaciju SDS-a u ovoj regiji.

Ipak, održivi povratak Bošnjaka u Focu i dalje je pod velikim upitnikom. Lokalna privreda je u stanju rasula. Nezaposlenost se već godinama kreće oko 70 procenata. Najveće industrijsko postrojenje u kraju, fabrika za obradu drveta koja je prije rata upošljavala 5.000 a odmah nakon rata 1.500 radnika, sada je obogaljena sumnjivim privatizacijskim poslovima te požarom koji je uništio najveći dio opreme. Buvlja pijaca, mali rudnik i nekoliko drvopreradivackih firmi, su sve što danas predstavlja kapitalizam u Foci.

Javni organi su stoga glavni poslodavci u općini, uključujući i zatvor koji je u vrijeme rata služio kao koncentracioni logor, te teološki, medicinski i stomatološki fakulteti Univerziteta Srpsko Sarajevo. U općinskoj upravi ne radi nijedna osoba nesrpske

⁹⁵ Tužilac protiv Gojka Jankovica, Izmijenjena optužnica, IT-96-23-PT.

⁹⁶ Vidi Human Rights Watch, *Zatvoreni, mračni prostor: Nekadašnja i sadašnja kršenja ljudskih prava u Foci*, juli 1998.

⁹⁷ Na osnovu poređenja zvaničnih brojeva sa popisa stanovništva po općinama 1991. godine, i UNHCR-ovog dokumenta “Manjinski povratak u BiH od 1. januara 1996. do 31. jula 2002. godine”.

nacionalnosti, mada se lokalna stambena uprava "hvali" da u svojim redovima ima jednog Hrvata.⁹⁸ Neki od najviših položaja u policiji rezervirani su za iskusne policajce Bošnjake iz Foce koji sada rade u Sarajevu ili Goraždu, ali oni nisu spremni prihvatići smanjenje plate koje podrazumijeva povratak u RS. Kao rezultat ovakve situacije, u policiji su trenutno zaposlena samo tri Bošnjaka policajca nižega ranga.

Obzirom na tešku ekonomsku situaciju, povratak u Focu je do sada uglavnom bio ogranicen na seoska područja, gdje mahom stariji povratnici mogu živjeti od svojih penzija i od obradivanja zemlje. Veoma niske stope upisa povratnika u škole ilustriraju kako veoma izraženu zabrinutost roditelja u vezi nastavnog plana u RS – iako su postignuti neki sporazumi da se nastava iz "nacionalnih predmeta" drži u skladu sa bošnjackim sistemom – tako i cinjenicu da mladi povratnici prilikom povrata obično ostavljaju svoju djecu u mjestima u koja su bili izbjegli.

Iako je do ljeta 2002. godine ukupno 1.157 porodica povratilo svoje kuce ili stanove u društvenom vlasništvu, a hiljade stambenih jedinica je obnovljeno, prosjecna stopa korištenja po stambenoj jedinici iznosi manje od dvije osobe. Prema raspoloživim podacima, u samom gradu između 500 i 600 Bošnjaka vlasnika privatne imovine izdaju svoje kuce i stanove.⁹⁹ Obzirom na ekonomsku situaciju, svakako je razumljivo i isplativo da ljudi koji su povratili svoju imovinu iskoriste potencijal za sticanje prihoda putem iznajmljivanja. Ovakvo ponašanje može, također, predstavljati i odraz njihovog trajnog interesa za stalni povratak kada se okolnosti poprave. S druge strane, sve to možda jednostavno ukazuje na njihovu nespremnost da svoju imovinu prodaju po jako niskim cijenama koje trenutno preovladavaju na lokalnom tržištu nekretnina.

Medunarodne organizacije koje djeluju u Foci moguće rješenje za sve veće siromaštvo u ovom gradu vide u širenju uticaja sarajevske ekonomske regije. U ovom kontekstu općina Foca i medunarodne organizacije planiraju povezivanje lokalnih proizvodaca mljeka sa mljekarom u obližnjem Goraždu, kao i lobiranje za dobivanje kredita za malu privredu. Općina Foca će, međutim,

i dalje imati problema da privuce strane investicije ili pomoći sve dok bude imala reputaciju utocišta za ratne zlocince. Zbog Lautenbergovog amandmana u Kongresu SAD, kojim se vladi ove zemlje zabranjuje da šalje pomoći organima koji ne saraduju s Haškim tribunalom, Foca se još od 1996. godine nalazi pod embargom za dostavu pomoći.

Medunarodne organizacije se razilaze u stavovima oko toga da li je ovaj embargo još uvijek opravдан. Tri javno optužena ratna zločinca iz Foce još uvijek se nalaze na slobodi. Obzirom da njihove porodice žive u gradu, općeprihvaćena pretpostavka je da se i oni nalaze negdje u blizini. Štaviše, prema nekim izvještajima, dva člana ratnog kriznog štaba SDS-a, koji su navodno organizirali masovna protjerivanja i ubistva, redovno posjecuju ovaj grad. I naravno, smatra se da se i sam Radovan Karadžić krije negdje u blizini, uživajući podršku lokalnog stanovništva.

Problem ostaje i prisustvo još zvanicno neoptuženih ali vjerovatnih ratnih zločinaca u institucijama vlasti. UN IPTF je od 2001. godine iz službe udaljio nekoliko policajaca iz Foca zbog njihove ratne prošlosti, uključujući i tri policajca koja se spominju u izvještaju ICG-a iz novembra 2000. godine o ratnim zločincima na važnim položajima.¹⁰⁰ Niko, međutim, nije ni pokušao ili bar predložio sličan proces provjere i za općinske službenike, uključujući i općinskog vijećnika i nastavnika u lokalnoj školi koji su spomenuti u istom izvještaju.¹⁰¹

Iako je Foca i dalje pod cvrstrom kontrolom SDS-a, lokalni bošnjacki političari tvrde da se politička klima u skupštini općine popravila, i da sam načelnik općine pripada mešoj liniji SDS-a nego vecina njegovih stranackih kolega u gradskom vijecu. Bošnjaci koji su se vratili u mjesne zajednice gdje je zabilježen masovniji povratak kažu da u ovim najnižim jedinicama lokalne samouprave mogu dobro saradivati sa Srbinima. Bukvalno svaki sagovornik sa kojim je u Foci ICG imao priliku razgovarati isticao je nedavni čin podizanja zastave BiH na jarbol ispred gradske vijećnice kao znak da i ovdje pocinju puhati vjetrovi promjena. Ali ova zastava je ipak puno manja u odnosu na zastavu RS sa dvoglavim orlom koja stoji pored nje, a i sam razlog njenog postavljanja bila je prijetnja

⁹⁸ Ministarstvo za izbjeglice i raseljena lica RS, Dokument br. 03/1-166/02, 6. juni 2002.

⁹⁹ Intervju ICG-a sa medunarodnim zvanicnicima u Foci, 5. juli 2002.

¹⁰⁰ Zapisnik SFOR-a: Zajednicka konferencija za štampu, 27. novembar 2001. Vidi ICG-ov izvještaj za Balkan br. 103, *Ratni zločinci u Republici Srpskoj*, 2. novembar 2000.

¹⁰¹ Ibid.

medunarodne zajednice da će obustaviti i ono malo pomoci koja stiže u Focu.

Prema posljednjim izvještajima, sigurnosna situacija u Foci se, također, popravlja. Sada je veća vjerovatnoca da će povratnike dočekati samo hladni izrazi neprijateljstva nego brutalno zastrašivanje. Cinjenica da Srbi i dalje insistiraju na "etnicki cistom" imenu grada – "Srbinje" – te na preimenovanju gradskih ulica kako bi se odala pocast cetnickom pokretu Draže Mihajlovića, koji je poinio veliki masakr Muslimana u Foci 1942. godine, podsjeća Bošnjake da su još uvijek izloženi potencijalnim opasnostima. Kada povratnici uđu u posjed svoje imovine obično utvrde da su prethodni korisnici Srbi iz kuće iznijeli sve što se moglo iznijeti, uključujući i vodovodne cijevi, parket i električne instalacije – što predstavlja uobičajenu praksu koju lokalni organi niti spriječavaju niti kažnjavaju. I napokon, nedavni potez Pravoslavne crkve koja je za ukop preminulih Srba posvetila staro muslimansko groblje, smješteno odmah do ostataka džamije porušene u toku rata, potvrđuje da su u Foci cak i mrtvi izloženi riziku "etnickog cišćenja".

B. PRIJEDOR

Prijedor se cesto spominje kao primjer uspješnog povratka u Republiku Srpsku. Nekoliko predstavnika medunarodne zajednice izjavilo je za ICG da "kada vecina mjesta bude izgledala kao Prijedor onda cemo proces povratka moci prepustiti samim gradanima BiH". Ali Prijedor je, također, i primjer koji pokazuje da provedba imovinskih zakona i povratak izbjeglica nisu identični procesi. Kao što je slučaj i sa povratkom Srba u Drvar, povratak Bošnjaka u Prijedor desio se prije energične akcije da se provedu imovinski zakoni, što odražava niz razlicitih, lokalno specifičnih faktora.

U zavisnosti od izvora, procjene broja povratnika Bošnjaka u ovu općinu krecu se u rasponu od 8.500 do 20.000. Ova potonja cifra bi predstavljala polovinu predratnog broja Bošnjaka koji su živjeli u ovoj općini.¹⁰² Međutim, precizno utvrditi podatke o broju stanovnika u Prijedoru narocito je teško zato što su mnogi Bošnjaci, koji su za vrijeme rata izbjegli u skandinavske zemlje ili u SAD, u međuvremenu dobili strano državljanstvo. Oni su sada u situaciji da svoje vrijeme i porodice dijele između svog novog i

¹⁰² Intervju ICG-a sa bošnjackim članom Opcinskog vijeća u Prijedoru, 16. juli 2002.

svog starog doma.¹⁰³ Osim što svojim glasovima pomažu potiskivanju SDS-a iz općinskog vijeća, povratnici Bošnjaci su ponovo uspostavili svoje prisustvo u vrlo osjetljivim mjestima. U obližnjem Kozarcu oni sada čine vecinu, baveći se sve unosnjom paralelnom (ali i bogatijom) privredom, obnovivši šest džamija, uključujući i prvu džamiju koja je uopće obnovljena u RS.

No, primjer Prijedora pokazuje i koliko je težak put ukoliko se nastoji da fizicki povratak bude pracen istinskom reintegracijom i punim gradanskim pravima. U općinskoj upravi, školskom sistemu i drugim javnim ustanovama zapaža se upadljiv manjak službenika Bošnjaka, dok njihova uloga u policiji ostaje marginalna. Ozbiljan problem predstavljuju i još živa sjecanja na rat, koja i dalje dijele Srbe i Bošnjake. Mnogi Bošnjaci koji su preživjeli prijedorske koncentracione logore ili su u njima izgubili svoje bližnje, po svom povratku otkrivaju da njihove srpske komšije i novopridošli Srbi ili negiraju postojanje ili umanjuju znacaj užasa Omarske, Keraterma i Trnopolja.

Logor Trnopolje je bio smješten u osnovnoj školi, a ta škola sada kao svoj dan slavi 24. maj, dan kada je 1992. godine pretvorena u koncentracioni logor. Bošnjacka djeca iz Kozarca, od kojih su neka skupa sa svojim roditeljima bila zatocena u tom logoru, pozvana su na prošlogodišnju svečanost.¹⁰⁴ Srpsko poricanje zvjerstava poinjenih u Trnopolju i sličnim mjestima još se manje može tolerirati ima li se u vidu da ljudi koji su radili ili rukovodili tim logorima još uvijek slobodno šetaju po gradu, u nekim slučajevima cak i kao policajci, sudske zvanicnici ili nastavnici. Faktori kao što je ovaj – kao i institucionalizirana diskriminacija – poticu povratnike da se zbijaju jedni uz druge i vode sasvim odvojene živote.

Cini se, međutim, da su Bošnjaci iz Prijedora uprkos svemu odlucili da njihov povratak bude trajan. Oni su pokrenuli svoje biznise (uključujući i fabriku

¹⁰³ Predratni tokovi emigracije gastarabajera mogu pomoci da se objasni ovaj fenomen. Kao i drugi Jugosloveni, Bosanci imaju veliko iskustvo formiranja radnickih kolonijama u zapadnoevropskim zemljama i posjecivanja rodnih krajeva u vrijeme praznika.

¹⁰⁴ Srpski političari su bez obzira na ovo bili prilично glasni u izrazima negodovanja kada su oktobra 2002. godine Vijeće ministara i Visoki predstavnik potvrdili da će bivša kasarna Viktor Bubanj u Sarajevu biti sjedište buduceg Suda BiH. Za vrijeme rata, ova kasarna je služila kao sabirni centar u kojem su Srbi navodno bili maltretirani i muceni.

cementa i raskošan bazen), vjerovatno novcem koji su zaradili u inozemstvu, a svoju djecu upisali u lokalne škole. U tom smislu slučaj Prijedora pokreće dvije grupe pitanja koja su od velikog znacaja za razumijevanje dinamike povratka u BiH. Kao prvo, zašto je povratak u Prijedor bio relativno uspješan, i da li se iz toga mogu izvuci neke pouke koje bi se onda mogle primijeniti i na druge krajeve? Kao drugo, koji faktori nastavljaju da koce i ometaju povratak, cine ga neodrživim ili poticu podjele između nacionalnih zajednica?

Nekoliko je bitnih faktora koji su omogucili masovan povratak u Prijedor:

1. *Izbjeglice iz Prijedora bile su vrlo dobro organizirane i željne povratka u periodu kada su medunarodne donacije bile na vrhuncu.* Povratak uglednih Bošnjaka i lidera te zajednice u Prijedor 1998. godine podudario se s uspostavljanjem lokalne NVO pod imenom *Fondacija*. Ova organizacija i njen energični direktor Sead Jakupović vodili su kampanju, i kod kuće i u inozemstvu, za dobivanje donacija za obnovu kuća i infrastrukture, te za obezbjeđivanje kredita za povratnike kako bi mogli zapoceti biznis. Tokom prve velike kampanje za povratak u Kozarac 1998. godine, medunarodna zajednica je finansirala popravak i obnovu oko 1.000 kuća. Pored toga, nekoliko hiljada povratnika u Kozarac posjedovalo je sredstva, koja su zaradili u inozemstvu, kojima su sami mogli obnoviti svoje kuće.

Od augusta 2002. godine obnovljeno je najmanje 4.668 kuća povratnika u ovoj općini, najveći broj njih od samih temelja.¹⁰⁵ Naselja koja su za vrijeme rata bila bukvalno opustošena od strane srpskih snaga ponovo su oživjela. Ali, kako su medunarodne donacije jenjavale, tako je i regionalni ured RRTF-a pažnju poceo preusmjeravati na druge krajeve gdje je ozbiljan povratak tek pocinjao. Jedno od takvih mjesta je i obližnji Sanski Most, iz kojeg su se upravo mnogi od prijedorskih Bošnjaka i vratili kućama, a u koji se sada pomicaju vracati Srbi iz zapadnog dijela RS i Jugoslavije. Nažalost, nedostatak sredstava za obnovu mogao bi omesti

Sanski Most da ponovi uspjeh koji je u smislu povratka postignut u Prijedoru.

2. *Još od prvih općinskih izbora 1997. godine izbjeglice iz Prijedora u dovoljnom broju ucestvuju u politickom životu, tako da su stekli politicku težinu u općini.* Kao što je vec receno u gornjem tekstu, glasanje u odsusnosti od strane bošnjackih izbjeglica na općinskim izborima 2000. godine u najvećoj mjeri je doprinijelo da Bošnjaci dobiju devet od 31 mesta u općinskom vijecu i Predsjedništvu općine Prijedor. S druge strane HDZ, jedina hrvatska stranka koja se u općini Prijedor pojavila na tim izborima, nije dobila nijedno mjesto, iako je u Prijedoru prije rata živjelo više od 6.000 Hrvata (5 procenata ukupnog broja stanovnika). Otkako je preuzeo svoju dužnost, predsjednik općinskog vijeca Muharem Murselović aktivno zastupa interes Bošnjaka. Cesto među prvim povratnicima u Prijedor, Bošnjaci koji sada obavljaju funkcije vijećnika, poticu i ostale da slijede njihov put. Oni u tom svjetlu predstavljaju kontrast bošnjackim političarima koji danas cine vecinu u općinskom vijecu Srebrenice. Nijedan od 13 vijećnika iz redova SDA ili SBiH, koji su na izborima 2000. godine izabrani u Skupštinu općine zapravo ne živi u Srebrenici, dok se jedan vijećnik iz redova SDP vratio tek prošle godine. Nacelnik općine Srebrenica, član SDA, navodno bespravno živi u Tuzli, žaleći se kako ne može posjecivati povratnike jer ne posjeduje terensko vozilo sa pogonom na cetiri tocka.
3. *Mnoge porodice iz Prijedora su prije i poslije rata radile u inozemstvu i bile voljne ulagati u svoju zajednicu kada krene povratak.* Ovo je narocito došlo do izražaja u Kozarcu. Nije, naravno, veliki broj područja povratka ili potencijalnog povratka koja su bila ili će biti takve sreće, no, finansijski je priliv bio od ključne važnosti u stvaranju uslova za ekonomski održiv povratak u Prijedoru.
4. *Prijedor je samo nekoliko kilometara udaljen od Sanskog Mosta, koji je poslužio kao odskocna daska za povratak iz Federacije u periodu 1998-1999.* Oni koji su se planirali vratiti bili su u mogućnosti da relativno lako odu u Prijedor i izvide situaciju, ocistite područja oko svojih kuća i steknu utisak o uslovima za trajni povratak. Geografska blizina je na taj nacin olakšala masovni povratak. Iako mnoge raseljene osobe nemaju ovu pogodnost

¹⁰⁵ Fondacija za povratak i rekonstrukciju Prijedor '98, "Prijedor: Područja povratka u općini". Ovi brojevi nisu kompletni jer ne obuhvataju kuće koje su obnovljene u centru grada.

- geografske blizine njihovih predratnih domova, neke, ipak, imaju – i to je upravo ono što je i u drugim područjima olakšalo proces povratka.
5. *Takoder zbog geografske blizine, mnogi ljudi su bili u mogućnosti da se vrate u Prijedor cuvajući istovremeno svoja radna mjesta u Sanskom Mostu.* Zapravo je stalno putovanje na posao i stalni prelazak iz jednog entiteta u drugi postalo normalna stvar, narocito za skorašnje povratnike. Ova karakteristika bi, takoder, trebala olakšati predstojecu nacionalnu reintegraciju općinskih uprava, obzirom da bi se “deficitarno” osoblje moglo razmijeniti između općina kao što su Sanski Most i Prijedor, ili recimo Sarajevo i Srpsko Sarajevo.
6. *Rana hapšenja visokorangiranih haških optuženika na području Prijedora od strane SFOR-a još 1997. godine u znacajnoj mjeri su uticala na “psihološku sigurnost” onih koji su imali namjeru da se vrate svojim kucama.* Daljna hapšenja od strane SFOR-a, zatim IPTF-ove smjene (mada cesto zakašnjele) policajaca umješanih u ratne zločine, te nedavno dostavljanje Haškom tribunalu dokaza protiv nekolicine Srba iz Prijedora od strane Vlade RS, sve to zajedno postepeno popravlja osjecaj relativne sigurnosti koji je stvoren prvim hapšenjima. Iako pojedinci koji su bili povezani sa koncentracionim logorima i dalje imaju istaknute funkcije – najocitiji primjer je predsjednik općinskog suda – likovi koji su otjelovljivali prošlost Prijedora postepeno odlaze sa scene. Vlada SAD je nedavno i sama priznala napredak učinjen u Prijedoru tako što je podigla embargo na pomoc koji je bio na snazi kao posljedica Lautenbergovog amandmana. Još uvijek nije kasno da se iskustvo iz Prijedora prenese i na druga mjesta. Hvatanje Radovana Karadžića moglo bi, na primjer, dovesti do fantasticne promjene ambijenta za povratak u istocnu Republiku Srpsku.
7. *Prisustvo SFOR-a na terenu i pritisak od strane IPTF-a na lokalnu policiju postepeno je dao fizičku sigurnost povratnicima.* Iako se još uvijek dešavaju napadi na povratnike i njihove kuće, bošnjacki zvanicnici u Prijedoru priznaju da je uocljiv trend stalnog unaprijedenja sigurnosne situacije. Nedavno je, zapravo, velika prica u Prijedoru bio navodni napad Bošnjaka na policajca srpske nacionalnosti.
8. *Postignuti su odgovarajuci, za roditelje Bošnjake prihvatljivi sporazumi u vezi školovanja njihove djece.* Narocito u nekoliko zadnjih mjeseci, u državnim školama je zaposleno (ili vraceno na posao) nekoliko nastavnika Bošnjaka, a u Kozarcu je otvorena obnovljena škola sa 350 ucenika. U ovoj školi se primjenjuje nastavni plan i program Republike Srpske, ali je direktor škole Bošnjak, dok se nastava iz tzv. “nacionalne grupe predmeta” održava prema bošnjackom nastavnom planu. Iako je ovakvo rješenje daleko od idealnog, ono je ipak dovoljno dobro da bi se moglo uspješno primijeniti i u drugim mjestima.
- Dakle, dobro organizirane, politički aktivne i relativno dobrostojeće izbjeglice, obimni projekti obnove i razvoja, hapšenje ratnih zločinaca i prostorna blizina ranijih mjesta boravka, faktori su koji su doprinijeli da povratak u Prijedor bude tako uspješan. Kada se povratnici nastane u jednom području u dovoljnem broju, onda se oni pocinju baviti i problemom obrazovanja. Mada se iskustvo Prijedora ne može u svim detaljima preslikati u drugim područjima, ono ipak pokazuje što se sve može postići ukoliko postoje iskrena želja međunarodnih i lokalnih vlasti i izbjeglickih zajednica da kreiraju “socijalne, političke i ekonomske uvjete” koji će pridonositi povratku.
- Na primjer, uzimajući u obzir nepovratno opadanje međunarodnih donacija, osiguravanje smještaja buducim povratnicima morat će se rješavati sve strožijom implementacijom imovinskih zakona (što se u praksi i dešava), te insistiranjem da entitetski i kantonalni organi vlasti izdvajaju više novca za podršku procesu povratka (što sada nije slučaj). Pored toga, siromaštvo vecine povratnika nalaže usmjeravanje međunarodnih i domaćih sredstava u kreiranje uslova za održivi povratak, putem odobravanja mikrokredita maloj privredi i drugim razvojnim strategijama. Na kraju, ne može svaki povratnik očekivati da u blizini postoji grad gdje je njegova nacija u vecini i gdje će moci raditi, školovati djecu ili ostvarivati pravo na zdravstvene i socijalne beneficije. Opcine u koje se ljudi vraćaju moraju se natjerati da eliminiraju sistematsku diskriminaciju koja povratak u zabacenije krajeve čini neodrživim.
- Pored toga što je pokazao bar jedan dio putem kojim treba ici, Prijedor takoder predstavlja primjer i za neke od prepreka koje se moraju prevazići ako se fizicki povratak želi pratiti stvarnom reintegracijom.

Samo-odvajanje povratnika Bošnjaka u Prijedoru može biti razumljivo, ali ne i ohrabrujuce. Nekoliko je faktora koji povratnike navode da uspostavljaju, žive i rade unutar enklava umjesto da se reintegriraju u vec postojecu zajednicu.

1. *Javna poduzeća, ustanove i policija zapošljavaju samo simbolican broj Bošnjaka, dok su mnoge ustanove, uključujući i škole, i dalje pod kontrolom SDS-a.* Kao i u vecini drugih dijelova BiH, službenici koji su u toku rata otpušteni s posla zbog svoje nacionalne pripadnosti, niti se mogu vratiti na svoja stara radna mjesta, niti dobiti bilo kakvu kompenzaciju. Ovo, naravno, utice na održivost privredivanja nakon povratka za one koji nemaju nikakvih drugih prihoda.

Cak pet godina nakon što su bošnjacke političke stranke pocele aktivno sudjelovati u diobi vlasti u Prijedoru, još uvijek se samo tri Bošnjaka vode kao zaposleni u općinskoj administraciji koja broji 150 službenika. Kao rezultat medustranackih dogovora oko poslova u javnom sektoru, dva doktora Bošnjaka i jedan veterinar trenutno rade u lokalnom zdravstvenom i veterinarskom centru. Zaposlena su, nadalje, tri nastavnika Bošnjaka, plus vec pomenuti direktor škole u Kozarcu. Ova šacica Bošnjaka zaposlenih u javnim službama cini prijedorskiju administraciju jednom od "najbolje integriranih" u RS. Iskustvo Prijedora, pokazuje da je neophodan stalni pritisak izabranih političara kako bi se postigao i najmanji napredak i probili bedemi srpske isključivosti.

Narocito je indikativno da nijedna osoba nesrpske nacionalnosti ne radi u općinskoj stambenoj upravi, koju, naprotiv, sacinjavaju mahom raseljeni Srbi.¹⁰⁶ Ovim se donekle može objasniti ne tako sjajan rezultat koji je u Prijedoru ostvaren u provedbi imovinskih zakona, obzirom da se od vecine zaposlenih u ovoj upravi realno ne može ocekivati da sa posebnim elanom deložiraju raseljene Srbe kako bi Bošnjaci i Hrvati mogli povratiti svoju imovinu. Na pitanje ICG-a šta misli o tome kako ce ustavni amandmani iz aprila 2002. godine, kojima se zahtijeva proporcionalna nacionalna zastupljenost, biti primjenjeni u ovoj općini, njen nacelnik Nada Ševo

odgovorila je samo da ce liderku ulogu u tom pogledu morati preuzeti Banja Luka.

2. *Provđenja imovinskih zakona zaostaje za prosjekom u RS.* Do septembra 2002. godine u Prijedoru je bilo riješeno samo oko 45 posto zahtjeva za povrat imovine, dok je u istom periodu stopa implementacije u RS bila skoro 56, a u Federaciji 66 procenata. Nadalje, stopa povrata stanova u društvenom vlasništvu u gradu veca je od stope povrata privatne imovine; problem sa povratom privatne imovine posebno je izražen u seoskim područjima gdje je povratak lakše održati. Iako tempo povrata imovine odnedavno bilježi izvjestan porast (nekih 400 povrata mjesecno), oko 6.000 vlasnika još uvijek cekaju da dobiju u posjed svoje kuce i stanove. Ovakvi neriješeni predmeti iz Banja Luke i Prijedora cine više od jedne četvrtine ukupnog broja neriješenih predmeta u cijeloj Republici Srpskoj.¹⁰⁷
3. *Odnosi između bošnjackih i srpskih političara su uljudni, ali nepopustljivo suprotstavljeni.* Lideri dviju zajednica i dalje sebe vide kao zagovornike potpuno suprotstavljenih interesa: ili interesa povratnika Bošnjaka, ili raseljenih Srba. Bošnjaci koji u općinskoj upravi zatraže usluge koje su im potrebne obicno se upucuju na "svoje" predstavnike, cak i onda kada je rješavanje tog specifickog problema izvan nadležnosti bošnjakog službenika. Lokalna administracija na taj nacin odražava i pojacava segregaciju. Odnosno, ne promovira reintegraciju.
4. *Regрутiranje "manjinskih" službenika policije i dalje je daleko ispod zacrtanog nivoa, a zaposlenim policijscima nesrpske nacionalnosti daju se samo marginalna mjesta u službi.* Prema odredbama sporazuma o reorganizaciji, što su ga UN i RS potpisali decemбра 1998. godine, sastav policije u ovom entitetu trebao je odražavati nacionalni sastav izbornog tijela u RS koje je glasalo na općinskim izborima 1997. godine. Obzirom da su Bošnjaci na tim izborima dobili 37 posto mjesta u općinskom vijecu Prijedora, po tom omjeru 280 od 750 službenika u prijedorskoj policiji bi trebali biti Bošnjaci. Međutim, do oktobra 2002. godine samo su 33 Bošnjaka i devet drugih osoba

¹⁰⁶ Ova uprava nije u nadležnosti općine, nego Ministarstva za izbjeglice i raseljena lica Republike Srpske.

¹⁰⁷ Pregled provedbe imovinskih zakona u Bosni i Hercegovini, 30. septembar 2002.

nesrpske nacionalnosti (Hrvati i Ukrajinci) bili zaposleni u prijedorskoj policiji.¹⁰⁸

Glavni razlog zbog kojeg je u Prijedoru, a i drugdje u RS, zaposlen tako mali broj "manjinskih" policajaca je, međutim, cinjenica da plate nisu konkurentne onima u Federaciji, narocito za iskusnije policajce. Mnogi Bošnjaci, svakako, nerado pristaju na uniforme sa srpskim nacionalnim simbolima ili na službu u policiji koja ima svog pravoslavnog sveca i slavi njegov dan kao svoju slavu. U Kozarcu je služba u policiji RS narocito osjetljivo pitanje. Vecina policajaca Bošnjaka iz ovog grada na pocetku rata je "likvidirana" od strane srpskih snaga. Pored toga, policajci Bošnjaci u Prijedoru se, navodno, stavljuju u drugi plan. Umjesto da ih se rasporedi u Kozarac, gdje postoji bošnjačka vecina, njihovi ih prepostavljeni rasporeduju na najniže poslove i cak im ne izdaju ni licno naoružanje. Iz ovih razloga, tri policajca Bošnjaka su ove godine podnijeli ostavke.

5. *I pored javnih optužnica Haškog tribunala, hapšenja od strane SFOR-a i smjena nadležnih od strane IPTF-a, krivicnopravni sistem u RS se pokazao nesposobnim da istražuje i procesuira ratne zločine.* Umjesto da se nad njima provode istrage i da ih se krivicno goni, službenici policije, kojima je zbog sumnji da su poinili ratne zločine IPTF oduzeo dozvolu za rad, cesto se premještaju na administrativne poslove.

Jedini slučaj ratnog zločina u Prijedoru kojim su se nadležni organi u RS pokušali pozabaviti zorno je ilustrirao njihovu trajnu nespremnost za suocenje s istinom o dogadajima iz nedavne prošlosti. Presudom Doma za ljudska prava iz 1997. godine, Republici Srpskoj je naredeno da mora utvrditi šta se desilo sa katoličkim svecenikom Tomislavom Matanovicem i

njegovim roditeljima. Njima se svaki trag gubi septembra 1995. godine, nakon što su bili privedeni od strane prijedorske policije. Tek u novembru 2000. godine je, kao rezultat pritiska UNMIBH-a, ministar unutrašnjih poslova RS formirao tim sa zadatkom da istraži sudbinu porodice Matanovic. Aprila 2001. godine otkriveno je da je prijedorska policija sve vrijeme od nestanka ovog svecenika raspolagala njegovim automobilom. U septembru iste godine, istražitelji su konacno priznali da su Matanovic i njegovi roditelji uistinu bili zatoceni, a nedugo potom u jednom bunaru u blizini Prijedora pronadena su njihova tijela. Sve troje je bilo ubijeno pucnjima u glavu iz neposredne blizine, nakon cega su njihova tijela bacena u bunar.

Nakon pribavljanja dokaza protiv pet bivših policajaca i dobivanja odobrenja Haškog tribunala, policija Republike Srpske je maja 2002. napokon uhapsila pet osumnjicenih za ovaj zločin. Krajem istog mjeseca podnijete su krivcne prijave protiv još 21 aktivnog ili bivšeg policajca u Prijedoru zbog krade i uništavanja imovine Katoličke crkve. Posmatraci ovog procesa su odmah posumnjali da se radi o nekoj podvali, izražavajući sumnju da su nove prijave podnijete samo zato da bi se zakomplicirao i razvukao krivicni postupak protiv pet prvobitno optuženih policajaca.¹⁰⁹ Augusta 2002. godine, policija RS podnijela je krivcne prijave protiv još šestorice policajaca iz Prijedora. U međuvremenu su ona prva petorica puštena na slobodu do pocetka sudenja. Iako je postupak još uvijek u toku, supruga jednog od optuženih navodno je izjavila da je identitet Matanovicevog ubice dobro poznat u cijelom Prijedoru, ali da se radi o visokorangiranom policajcu koji je kao takav pod zaštitom.¹¹⁰

Možda u ovom slučaju i bude zadovoljena pravda, ali predznaci nisu osobito ohrabrujuci. Ipak, samim cinom pokretanja istrage, suspenzijom i podnošenjem krivicnih prijava protiv svojih ljudi za zločine koji se u istocnom dijelu Republike Srpske još uvijek tretiraju kao patriotski podvizi, vlasti Prijedora učinile su veliki preselan.

¹⁰⁸ UNMIBH smatra da je prisustvo i ova 42 policajca nesrpske nacionalnosti ipak uspjeh, iako hrvatske i ukrajinske policajce ne treba racunati u bošnjačku kvotu. UN je u ovom slučaju pristao na neku vrstu duplog standarda kada je 1998. godine potpisao ovakav sporazum sa RS. Slican sporazum o reorganizaciji policije koji je 1996. godine potpisana sa Federacijom kao standard za "manjinsko" zapošljavanje uzeo je popis stanovništva iz 1991. godine, dok se potpisivanjem ovakvog sporazuma sa RS ne samo prihvatala "etnicki očišćena" realnost u RS kakva je postojala 1997. godine, nego je takvo stanje na terenu time zapravo zapecaceno. Vidi Izvještaj ICG-a za Balkan br. 130, *Uredivanje organa reda u BiH: Daljni plan reforme*, 10. maj 2002.

¹⁰⁹ "Srbi odugovlaze sa predmetom vezanim za ratni zločin", IWPR Izvještaj o radu tribunal br. 269, 3-8 juni. 2002.

¹¹⁰ OHR Pregled pisana medija, 9. juli 2002.

C. DRVAR

Tri sjeverozapadne općine u Kantonu 10 Federacije BiH, koji je još uvijek pod kontrolom HDZ-a – Drvar, Glamoc i Bosansko Grahovo – prije rata su imale nadmocnu vecinu srpskog stanovništva i gotovo cijeli rat su bile pod kontrolom srpskih snaga. Ipak, nakon operacija koje su dovele do pada Knina i uništenja "Republike Srpske Krajine" augusta 1995., Hrvatska vojska (HV) i (bosansko) Hrvatsko vijeće obrane (HVO) su pregazili ove gradove. Srpsko stanovništvo tih gradova izbjeglo je pred ovim napadima.

HDZ je nakon Dejtona pokrenuo program nacionalnog inženjeringu sa ciljem da uvjeri raseljene Hrvate, mahom iz srednje Bosne, da se nasele u ove, tada potpuno prazne gradove. Preuzevši izvore bogatstava koji su tamo postojali – od kojih je najznacajniji bilo društveno drvopreradivacko poduzece – poduzetnici povezani sa HDZ-ovom elitom u Zagrebu poceli su intenzivno ulagati u Drvar. Najveća drvopreradivacka firma u društvenom vlasništvu, "Finvest," bila je privatizirana upravo u ime i za racun ovih interesa. Na taj nacin HDZ je došao u mogucnost da ponudi posao Hrvatima koji su bili voljni da se tu nasele. Brošure, radio oglasi i osobni kontakti korišteni su kako bi se razglasilo da dobro placeni poslovi i kljucevi od praznih stanova cekaju na one koji se žele nastaniti u "novooslobodenom hrvatskom gradu Drvaru."

Uporedo sa poticanjem na hrvatsku kolonizaciju odvijala se i kampanja odvraćanja Srba od povratka u ove krajeve. Opcina je tada izdavala svojevrsne "dozvole za pljaku", dajuci naseljenicima "pravo" da uzmuh i iskoriste šta god zateknu u napuštenim srpskim kućama. U izvještajima IPTF-a i OSCE-a pominje se umiješanost rukovodstva HDZ-a, nacelnika općine Drvar i njegovog zamjenika, te lokalne policije u paljevinu 25 srpskih kuća maja 1996. godine. Nakon tih incidenta, smijenjena su dva visokorangirana službenika policije, a kandidat HDZ-a je skinut s liste kandidata za općinske izbore.

Ipak, raseljeni Srbi su bili odlucni da se vrati i u tom cilju su se valjano organizirali. Opisuci se pred općinske izbore 1997. pritiscima iz SDS-a da glasaju u njihovim tadašnjim mjestima boravka u RS, Srbi iz Drvara su insistirali na glasanju u Drvaru, bilo licno bilo u odsustnosti. Na taj su nacin tada dobili 19 od 30 mesta u Skupštini općine. Ovakvi rezultati su ohrabrili i ostale Srbe da se pridruže manjoj grupi

koja se vec bila vratila u grad. No, izborni rezultati su također izazvali burne reakcije Hrvata koji su poceli paliti kuće i izazivati nasilje, što je sve kulminiralo aprila 1998. godine ubistvom jednog starijeg srpskog bračnog para i uličnim nemirima usmjerenim protiv kako povratnika tako i medunarodne zajednice. Novi nacelnik općine, Srbin Mile Marceta, bio je napadnut i umalo ubijen. Medunarodne organizacije angažirane na terenu i u ovom su slučaju ustanovile i pokazale koordiniranu umiješanost lokalne policije, HDZ-a i HVO-a u ove dogadaje. Akti nasilja, međutim, nisu zaustavili talas povratka Srba. Godine 1998. registrirano je 2.200 povratak, a 1999. na povratak se odlucilo oko 1.500 ljudi. Općinski izbori 2000. godine samo su potvrdili trend promjene strukture stanovništva, kada su Srbi, predstavnici SNSD-a, dobili vecinu mesta u općinskom vijeću, ali ovaj put više zbog glasova onih koji su se zaista vratili nego onih koji su glasali u odsustnosti. Postizborni sporazum o podjeli vlasti između SNSD-a i HDZ-a doveo je do imenovanja nacelnika općine iz reda srpskog, a njegovog zamjenika iz reda hrvatskog naroda, s tim da su pozicije u općinskoj administraciji podijeljene po principu 50:50. Nema sumnje da je postojanje stvarnog povratka s jedne strane natjerala HDZ da se prilagodi novoj situaciji, a s druge stvorilo klimu pogodnu za nastavak procesa povratka. UNHCR je do jula 2002. godine registrirao više od 6.000 povratak u Drvaru, tako da su Srbi u ovom gradu ponovo postali vecinska zajednica.

Iako je provedba imovinskih zakona bila od ključne važnosti za poticanje masovnijeg povratka izbjeglica u mnoge općine u periodu 2000-2001, ona ipak nije bila od presudnog znacaja u Drvaru. Više od toga, prethodna samoorganiziranost povratnika i budućih povratnika, kao i njihov politički angažman zapravo su bili glavni razlozi ovakvog uspjeha. Preko polovine povratak u Drvaru desilo se prije nego je medunarodna zajednica zapocela ozbiljniji pritisak na lokalne stambene organe u pravcu provedbe imovinskih zakona. Do kraja 2001. godine, samo je 24 posto zahtjeva za povrat imovine u Drvaru bilo rješeno, uglavnom jer medunarodni zvanici nisu bili spremni da se bitnije angažiraju na tom pitanju, pribavljajući se da bi na taj nacin mogli isprovocirati novi talas nasilja. Krajem 2001. godine, međutim, oni su svakodnevnim posjetama stambenim upravama poceli vršiti pritisak na nadležne organe odrediti broj rješenja o povratu imovine i naloga za deložaciju koji se moraju izdati

u određenom periodu.¹¹¹ Do ljeta 2002. godine obavljano je po šest ili sedam deložacija dnevno, a od 2.777 srpskih porodica koje su podnijele zahtjev za povrat svoje imovine njih cak 82 posto je uvedeno u posjed.¹¹² Medunarodni pritisak doveo je do sličnih rezultata i u Bosanskom Grahovu.

Situacija u Glamocu je, međutim, nešto teža. Nizak nivo implementacije imovinskih zakona (svega 51 posto rješenih zahtjeva za povrat imovine do septembra 2002.),¹¹³ medunarodni zvanicnici pripisuju tenzijama kako u sigurnosnoj tako i u političkoj sferi. Dva puta je pucano na kuće srpskih povratnika koji su 2001. godine bili općinski zvanicnici, dok je pet policajaca Hrvata otpušteno, a tri suspendirano zbog premlacivanja Srba povratnika. Politicke intrige također nimalo ne pomažu razrješenju problema u Glamocu. Kada je pocetkom godine načelnik općine (iz HDZ-a) podnio ostavku na taj položaj, općinski vijećnici su odbili da prihvate odredbu sporazuma o podjeli vlasti u Glamocu prema kojoj bi načelnik općine ponovo bio biran iz reda hrvatskog naroda. Nakon arbitražnog sporazuma, uz posredovanje medijatora za Federaciju Kristijana Švarc-Šilinga (Christian Schwartz-Schilling) jula 2002. godine, zamjenik šefa Misije OSCE u BiH Diter Voltman (Dieter Woltmann) presudio je da HDZ nema pravo na mjesto načelnika općine, te da taj položaj treba zauzeti kandidat iz reda srpskog naroda kojeg izabere općinsko vijeće.¹¹⁴ Ovo znaci da

su sada načelnici tri od šest općina u Kantonu 10 - Srbi povratnici.

I dok se u Glamocu nastavljaju promjene u ravnoteži političke moci, u Drvaru su goruca pitanja tokom 2002. godine bili su sukobi prava povratnika Srba i raseljenih Hrvata. Grupa Hrvata je u martu organizirala demonstracije u Kninu, protestirajući protiv sve većeg broja deložacija u Drvaru i Grahovu i upozoravajući da će ovo "protjerivanje" Hrvata iz Drvara rezultirati njihovim masovnim egzodusom u Hrvatsku. Hrvatski mediji su, prenoseći ovu pricu, upozorili na nadolazecu krizu tokom koje bi "na hiljade" Hrvata iz BiH "izbacenih na ulicu" moglo uskoro zatražiti azil u Hrvatskoj – a sve kao posljedica napora medunarodne zajednice da "etnicki ocisti" Drvar.¹¹⁵ Pod pritiskom desnicarskih elemenata, koji stalno naglašavaju nedace i poniženja kojima su Hrvati i Hrvatska navodno izloženi, Zagreb je bez oklijevanja uputio zvanicnu notu Sarajevu, izražavajući "zabrinutost" zbog mogućeg novog "izbjeglickog talasa".¹¹⁶

Medunarodne organizacije u BiH jednako su brzo odgovorile na ovaj dopis, objašnjavajući da su "više od 95 procenata privremenih korisnika imovine (u Drvaru) ili bespravni ili višestruki korisnici", te da je "vrlo vjerovatno da je onima koji se odluce da odu u Hrvatsku nakon deložacija vec bio obezbijeden ili im je bar bio ponuden neki drugi smještaj" u BiH.¹¹⁷ I uistinu, temeljitim istraživanjem statusa osoba koje su demonstrirale u Kninu došlo se do saznanja da su mnogi od onih koji traže "utocište" u Hrvatskoj zapravo vec dobili u povrat ili obnovili svoju imovinu u drugim dijelovima BiH, ali se tamo nisu vratili. Drugi, pak, uopće nisu bili deložirani, što se odnosi i na dvojicu predvodnika tog protestnog skupa.¹¹⁸ Medunarodne organizacije su pružile dodatna uvjerenja Vladi Republike Hrvatske da su

¹¹¹ Kljucna izmjena entitetskih zakona o povratu imovine, proglašena od strane Visokog predstavnika decembra 2001. godine, olakšala je deložacije u Drvaru. Nove odredbe odnosile su se na propise kojima su se regulirali kriteriji za dobivanje alternativnog smještaja za privremene korisnike koji su predviđeni za deložaciju iz tude imovine. Narocito je precizirano da porodice s dovoljnim primanjima za iznajmljivanje nekog drugog stambenog prostora više nemaju pravo na alternativni smještaj. Do tada je, naime, nedostatak alternativnog smještaja kocio izvršavanje deložacija. Na stotine Hrvata koji su živjeli u Drvaru i radili za Finvest i druga poduzeća povezana sa HDZ-om bilo je pogodeno ovom odlukom. Kao posljedica toga, nekih 500 Hrvata sada iznajmljuju stanove od vlasnika Srba. *OHR, Odluka kojom se proglašava Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o prestanku primjene Zakona o privremeno narušenoj nepokretnoj imovini u vlasništvu građana (FBiH)*, 4. decembar 2001.

¹¹² Statistika: Provedba imovinskih zakona u Bosni i Hercegovini, 31. avgust 2002.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Interni dokument UNHCR-a, "Kratke napomene za općine Drvar, Bosansko Grahovo, Glamoc, Livno, Kupres i Tomislavgrad", juli 2002. U jednom slicnom i vremenski podudarnom pokušaju, SDA je bezuspješno nastojala

izdejstvovati smjenu predsjednice skupštine općine nakon što je ona napustila tu stranku i proglašila se nezavisnim poslanikom. Ovo je bio još jedan udarac tvrdoj nacionalističkoj politici u ovom gradu.

¹¹⁵ Vidi na primjer, "Tisuće Hrvata iz BiH na cesti", *Vecernji list*, 17. mart 2002.

¹¹⁶ Republika Hrvatska, Ministarstvo vanjskih poslova, Priopcenje za tisak, 18. mart 2002.

¹¹⁷ SFOR: Zapisnik: Zajednicka konferencija za štampu, 19. mart 2002.

¹¹⁸ Kada su nakon protesta saznali da medunarodne organizacije ispituju njihov status, ovi demonstranti su navodno poceli da dolaze u upravu za stambena pitanja u Drvaru, tražeći da budu odmah deložirani!

sve deložacije, a u Drvaru ih je od septembra 2001. izvršeno oko 2.000, bile potpuno zakonite.¹¹⁹

Veliki dio problema u Drvaru, dakle, proistice iz želje jednog broja raseljenih Hrvata da se nastane u Hrvatskoj umjesto da se vrate u srednju Bosnu. HDZ je, sa svoje strane, nastojao da ispolitizira zakonite deložacije i okarakterizira pomoć u realizaciji imovinskih prava, koje je sama stranka prethodno usurpirala, kao oblik "etnickog čišćenja" u suprotnom smjeru. Nekoliko medunarodnih zvanicnika je ocijenilo da organi vlasti u Kninu možda također vide politicku prednost u tome da svoje kolektivne centre drže punim Hrvatima iz BiH, braneci se na taj nacin od medunarodnih pritisaka da izvrše deložacije bespravnih ili privremenih korisnika u Hrvatskoj kako bi se oslobodio prostor za Srbe povratnike.

Bez obzira na ove političke igre, medunarodna zajednica u BiH bi se trebala potruditi da osigura da privremeni korisnici stanova hrvatske nacionalnosti u Drvaru na kraju ne ostanu bez krova nad glavom. Ovi ljudi, koji su prihvatali uvjerenja HDZ-a da se Srbi nikada neće vratiti da zatraže povrat svoje imovine, sada mogu postati žrtve propalog projekta ove stranke da učvrsti hrvatsku prevlast u regionu. Neki od njih nisu cak podnijeli ni zahtjev za povrat svojih stanova u društvenom vlasništvu u drugim krajevima BiH prije isteka zakonskog roka, te su se na taj nacin fakticki odrekli svog prava na povrat te imovine. Iako vecina osoba koje su deložirane iz Drvara imaju obezbijeden smještaj u drugim krajevima BiH, medunarodna zajednica treba vrlo brzo reagirati i pružiti pomoć lokalnim organima vlasti u pronalaženju alternativnog smještaja za one koji nemaju kuda otici.

Slabljene kontrole HDZ-a i deložacije koje su potom uslijedile, međutim, nisu jedini razlozi zašto će Hrvati možda na kraju htjeti napustiti Drvar. Izuzetno teška ekonomска situacija slijedeci je važan razlog za to. Prema podacima medunarodnih zvanicnika, grad je u prva tri kvartala 2002. godine napustilo izmedu 1.500 i 2.000 Hrvata. U isto vrijeme je, zbog manjka radnih mesta i izgleda za zapošljavanje, opala i stopa povratka Srba.¹²⁰ Procjenjuje se da danas u Drvaru živi jedna trećina prijeratnog broja stanovnika ovoga grada.

Diskriminacija pri zapošljavanju u proteklom periodu dovela je do situacije u kojoj su gotovo svi Hrvati zaposleni, dok gotovo nijedan Srbin povratnik nema posao. Djelimična reintegracija općinskih tijela nije pracena otvaranjem odgovarajućih organa na nivou kantona, kao što su komunalne službe i škole. (Borba oko nastavnog plana i nastavnog osoblja, koja još uvijek traje, opisana je nešto podrobnije u gornjem tekstu.) Policija predstavlja izuzetak preovladavajućoj segregaciji, obzirom da je dugotrajni pritisak na kantonalno Ministarstvo unutrašnjih poslova od strane IPTF-a doveo do formiranja policijskih snaga u Drvaru u kojima su srpski policajci zastupljeni u 44 procenta, a i nacelnik policijske stanice je policajac srpske nacionalnosti. Ipak, policija ne predstavlja industrijsku granu koja bi se mogla razvijati. Bez novih radnih mesta, daljni povratak bit će vrlo teško održati.

Buduci da je povratak izmijenio demografsku sliku Drvara, Grahova i Glamoca, strukture vlasti HDZ-a u Kantonu 10 obustavile su priliv sredstava ovim općinama i prenijeli nadležnosti na kantonalni nivo. Ubiranje poreza u ovim općinama je sada u nadležnosti kantona, koji je onda u obavezi da 40 posto prihoda vrati odgovarajućim općinama. No, ovom procesu nedostaje transparentnosti a općine se moraju oslanjati na informacije kantonalnih organa o iznosima ukupno prikupljenih prihoda. Cak i oni prihodi za koje kanton prizna da pripadaju općinama isplačuju se sa zakašnjnjem, ako se uopće ikad i isplate.

Drvar je trenutno u sporu sa kantomom oko neisplacenih dažbina za stabla koja su posjecena na teritoriji ove općine. Prema jednom izvještaju federalne finansijske policije, do 31. juna 2001. godine kanton je Drvaru bio dužan 331.000 KM na ime neisplacenih taksi za oborenja stabla. Nacelnik općine je procjenio da je do augusta 2002. ovo dugovanje kantona općini narasio na 600.000 KM. Osim što odbijaju da isplate ovaj novac, kantonalni organi su, pocetkom 2002. godine, umanjili taksu na sjecu stabala sa 5 na 4 procenta.¹²¹ Nacelnici općina Drvar, Glamoc i Grahovo tvrde da na taj nacin kanton ovim gradovima otima njihov glavni izvor prihoda, kako bi se obogatila druga polovina ovog kantona koja je pod kontrolom Hrvata. Oni, također, tvrde da kanton manipulira propisima o

¹¹⁹ Intervju ICG-a sa predstavnikom OSCE-a u Sarajevu, 18. juni 2002.

¹²⁰ Intervju ICG-a sa povratnickom NVO u Drvaru, 3. septembar 2002.

¹²¹ Intervju ICG-a sa nacelnikom općine Drvar, 2. septembar 2002.

izdavanju dozvola za otvaranje novih poduzeca i radnji na nacin koji je štetan za povratnike, te da je od općina usurpirao kontrolu nad ustanovama koje stvaraju prihode, kao što je, na primjer, veliki sportski centar u Drvaru.¹²² Prema riječima međunarodnih zvanicnika, načelnik Drvara i predsjednik Vlade Kantona 10, danas više ne žele ni sjediti zajedno u istoj prostoriji.

Uprkos ovim problemima, Drvar se istice kao prva općina u sjeverozapadnom dijelu Federacije gdje je i pored protivljenja SDS-a zabilježen znacajan povratak srpskog stanovništva. Iako izgleda da u zadnje vrijeme stopa povratka u Drvar opada, u ostalim općinama duž zapadne granice BiH i dalje se bilježi sve veci broj povrataka. Pored Grahova i Glamoca u Kantonu 10, nekoliko općina u Kantonu 1 (Bihac) također pokazuju ovakav trend. Oko 10.000 Srba je prijavilo svoj povratak u Bosanski Petrovac, Sanski Most i Bosansku Krupu. Ovi potonji slučajevi masovnih povrataka dobrim dijelom su bili moguci uslijed provedbe imovinskih zakona. Sve manja mogucnost dobivanja međunarodnih sredstava za obnovu, međutim, znaci da do mnogih potencijalnih povrataka uopće neće ni doći ukoliko se lokalni organi vlasti ne obavežu da i sami snose veci dio finansijskih troškova.

Nadalje, ako se želi zadržati ovaj trend, sve ove općine moraju poduzeti temeljite reforme u cilju reintegriranja povratnika. Vec je dosta receno o problemima u Sanskom Mostu koji se tisu uzurpacije zemlje u privatnom vlasništvu Srba, kao i o problemima s nastavnim planovima i programima. Ukoliko se vlasti ne posvete ovim pitanjima, vec demonstrirana sklonost povratnika da u takvim okolnostima formiraju odvojene institucije i paralelne privredne tokove mogla bi se još više ucvrstiti. Juna 2002. godine na adresu međunarodnih organizacija, lokalnih organa vlasti, medija, kao i nekih političkih partija, upuceno je pismo koje je navodno poslao "Senat Kantona 11", mada su potpisi na dokumentu bili necitki. U tom pismu poziva se na uspostavu novog, jedanaestog kantona u Federaciji, koji bi se sastojao od pet susjednih općina u Kantonu 1 i Kantonu 10, uključujući i Drvar, koje su prije rata imale srpsku vecinu, i u kojima je zabilježen znacajan povratak.¹²³ Lokalni

hrvatski pisani mediji ovu "deklaraciju" su prikazali kao dokaz da povratnici Srbi žele da osvoje nove teritorije, mada nijedna od srpskih stranaka koje imaju zastupnike u vijecima spomenutih općina nije podržala ovu inicijativu. S druge strane, mediji u RS pod kontrolom SDS-a također ponekad pokušavaju iskoristiti manje probleme u mjestima kao što su Sanski Most i Drvar da bi pokazali kako je život u Federaciji nepodnošljiv za Srbe, te naravno da odvrate pažnju od raširene diskriminacije povratnika Bošnjaka i Hrvata u RS.

¹²² Intervju ICG-a sa međunarodnim zvanicnikom u Banja Luci, 17. juli 2002, i načelnikom općine Drvar, 2. septembar 2002.

¹²³ Otvoreno pismo potpisano od strane "Senata Kantona 11", junij 2002.

VII. USTAVNE IZMJENE I NJIHOV ZNACAJ

Jedan katolički svecenik, inace veoma aktivan u promoviranju povratka Hrvata u RS, nedavno se prisjetio svog razgovora sa Predsjednikom RS Mirkom Šarovicem, kada mu je ovaj SDS-ov lider rekao da “problemni za vas Hrvate poticu od cinjenice da nemate ‘svojih’ političara (u RS)”.¹²⁴ Ovaj komentar reflektira realnost u kojoj u BiH ostvarivanje nekih od osnovnih ljudskih prava cesto zavisi od pripadnosti grupi ciji nacionalni predvodnici imaju političku moć. Kao što pokazuje ovaj izvještaj, institucionalizirana diskriminacija u oblasti povrata imovine, pravosuda, zapošljavanja, zdravstvene zaštite, obrazovanja i drugih socijalnih beneficija stalno navodi povratnike da dignu ruke od svega i ponovo postanu izbjeglice.

Ova diskriminacija je sve donedavno bila otjelotvorena u samom ustavnom poretku, po kome su Srbi uživali privilegirani konstitutivni status na “svojoj” zemlji, Republici Srpskoj, dok su Bošnjaci i Hrvati cinići “državotvorne narode” u Federaciji. Međutim, odlukom Ustavnog suda BiH iz 2002. godine poništene su ove odredbe entitetskih ustava koje su određenim narodima davale prednost, uz objašnjenje da su kao takve u suprotnosti s Ustavom BiH, po kojem svi “konstitutivni narodi” BiH – Srbi, Hrvati, Bošnjaci i “ostali” – uživaju jednak status bez obzira na mjesto boravka u BiH. Sud je, također, utvrdio da specijalni status koji je dat Srbima u RS, odnosno Bošnjacima i Hrvatima u Federaciji, predstavlja kršenje ustavne zabrane diskriminacije na nacionalnoj osnovi, ustavne garancije prava na povratak, te obaveze potpisnika Dejtonskog sporazuma, u okviru Aneksa 7, da stvore “političke, ekonomske i socijalne uslove koji pridonose povratku”.

Buduci da je Ustavni sud svoju odluku zasnovao na podacima koji potvrđuju nacionalno isključivi karakter entitetskih struktura, svrha amandmana na ustave entiteta (o kojima se raspravljalo u drugoj polovini 2001. godine, a koji su proglašeni aprila 2002. i dopunjeni oktobra iste godine) bila je da ponište institucionalizaciju “etnickog čišćenja”. Njihova namjera je da poprave situaciju tako da određeni broj mjesta u organima vlasti entiteta i

kantona, u njihovim zakonodavnim i pravosudnim organima, bude rezerviran za pripadnike sva tri “konstitutivna naroda”, kao i za pripadnike “ostalih” koji pripadaju manjinskim grupama ili odbijaju da budu svrstani u bilo koju drugu grupu osim gradana. Na isti nacin, na općinskom nivou, nacionalni sastav administracije sada mora odgovarati omjeru stanovništva iz zadnjeg prijeratnog popisa 1991. godine. Amandmanima se, nadalje, uspostavlja drugi dom u oba entitetska parlamenta – kao i određeni mehanizam u kantonima – kojim nacionalni zastupnicki klubovi mogu blokirati ili mijenjati zakonske propise za koje smatraju da su u suprotnosti sa “vitalnim nacionalnim interesima” bilo koje od nacionalnih grupa. I napokon, uspostavljanje nacionalnih kvota pri zaposljavanju u javnom sektoru, također, ima za cilj da ukine nacionalno podijeljene i/ili monoetnicke institucije uspostavljene kao takve za vrijeme rata.

Ovim inovacijama se eksplicitno nastoji potaci povratak izbjeglica, narocito putem određivanja kvota za “manjinsku” zastupljenost na bazi popisa iz 1991. godine, sve dok Aneks 7 ne bude u potpunosti proveden. Mada su neki kritizirali korištenje predratnog popisa kao sredstva za oživljavanje “mrtvih duša” ili omraženih nacionalnih kvota kao anateme u gradanskom društvu, ocigledno je da su ovakvi prijelazni poticaji nužni kako bi se suprotstavilo institucionalnom nasljeđu “etnickog čišćenja”. U svakom slučaju, zaštita kolektivnih prava je neizbjježna potreba u multinacionalnoj državi kao što je BiH. U gradovima kao što su Prijedor, Bijeljina, Bugojno i Drvar, gdje se nakon povratka izbjeglica postepeno uspostavlja prijeratna etnografska struktura, ove ustavne promjene predstavljaju logičan korak ka reintegraciji povratnika u politički, ekonomski i društveni život. Ako budu dosljedno provedeni, ovi amandmani imaju potencijal da još više povecaju ionako impresivan nivo povratka, dajući do znanja buducim povratnicima da se ne trebaju bojati da će u mjestima povratka biti gradani drugog reda ili “getoizirana manjina”.

U daljem tekstu predstavljen je kratak pregled izmjena entitetskih ustava koje su proglašene amandmanima iz aprila 2002. godine, koje prati kratka diskusija o njihovom vjerovatnom uticaju na povratak izbjeglica.

¹²⁴ Intervju ICG-a sa svecenikom aktivnim u promoviranju povratka u Banja Luku, 16. juli 2002.

A. IZMJENE NA NIVOU ENTITETA

1. Sastav entitetskih vlada

- Do pune provedbe Aneksa 7, Vladu Republike Srpske cinit ce predsjednik vlade i šesnaest ministara, od kojih ce osmorica biti Srbi, pet Bošnjaci i tri Hrvati. Predsjednik vlade može, nadalje, imenovati i predstavnika iz reda "ostalih" umjesto jednog od ministara srpske nacionalnosti. Dvojica imenovanih ministara bit ce, takoder, zamjenici predsjednika vlade. Predsjednik vlade i njegovi zamjenici moraju biti iz reda razlicitih naroda.
- Slican aranžman vrijedi i za Federaciju, s tim što ce ovdje osam ministara biti Bošnjaci, pet Hrvati i tri Srbi. I ovdje predsjednik vlade može imenovati nekog od predstavnika "ostalih" umjesto jednog ministra bošnjacke nacionalnosti.
- Kada se utvrdi da je Aneks 7 u potpunosti proveden, ove formule više nece biti tako stroge. Svakom od "konstitutivnih naroda" ce tada biti garantirano 15 procenata mjesta u entitetskim vladama, dok bilo koja dva naroda moraju zajedno zauzimati ne manje od 35% ministarskih mjesta.

Iako su domaci i strani mediji daleko najvecu pažnju posvetili pobjedi nacionalistickih stranaka na općim izborima održanim oktobra 2002. godine, vrlo malo prostora je dato efektima koje ce ovi novi uslovi za predstavljanje svih naroda u organima vlasti imati na formiranje ili buduci rad entitetskih vlada. Posljedice ce vrlo vjerovatno biti daleko veće po Republiku Srpsku, gdje su se, s izuzetkom jednog ministra Bošnjaka koji je imenovan nakon izbora 2000. godine, sve vlade uvijek sastojale iskljucivo od Srba.

SDS je odmah nakon proglašenja preliminarnih rezultata izbora pozvao na formiranje velike koalicije za odbranu RS, koju bi cinile tri velike srpske partie, naizgled zaboravljavajući na nova pravila igre. Obzirom da u strankama iz RS gotovo da i nema ni Hrvata ni Bošnjaka, u vladu ce morati biti imenovani Hrvati i Bošnjaci koji nisu stranacki opredijeljeni, ili ce stranke iz Federacije koje su do bile mesta u Narodnoj skupštini RS morati biti prikljucene jednoj takvoj koaliciji. Ovo bi, međutim, tu koaliciju učinilo potpuno drugacijom od onoga što je zamislio SDS. S druge strane, bilo kojoj koaliciji bez SDS-a ce najvjerovatnije trebati podrška od najmanje dvije nesrpske stranke. Ove stranke ce imati 14 od 83

mjesta u Skupštini RS. Te stranke se, dakle, mogu naci u situaciji da presudno uticu na to može li biti formirana koalicija koja bi iskljucivala SDS.

Za razliku od RS, vlade u Federaciji su nakon rata bile ili dvonacionalne ili višenacionalne, kako zbog ustavnog aranžmana o podjeli vlasti između Bošnjaka i Hrvata, tako i zbog toga što je rukovodstvo jedne od velikih stranaka u Federaciji (SDP-a) bilo višenacionalno. Federacija je ustanovljena kao bošnjacko-hrvatski kondominijum koji ce sada biti u obavezi da ravnopravan status u vladajućim strukturama dodijeli i Srbima. To nije samo zahtjev ustavnih izmjena, vec takve promjene cini potrebnima broj povratak Srba u Federaciju u nekoliko zadnjih godina. Srpski ministri u Federaciji najvjerovatnije ce biti imenovani iz reda SDP-a ili Dodikovog SNSD-a, ali mogu doci i iz reda SBiH ili cak SDA.

Raspodjela mesta u entitetskim vladama i zakonodavnim tijelima ubrzat će proces u okviru kojeg ce stranke koje su do sada imale sjedište u jednom entitetu naglo dobiti na znacaju i u "drugom". Ovo ce poslati jasnu poruku potencijalnim povratnicima da mogu racunati da ce po svom povratku imati predstavnike iz reda svog "konstitutivnog naroda" na pozicijama sa kojih mogu osigurati zaštitu njihovih nacionalnih interesa. Ovim ce, takoder, bitno oslabiti preovladjujuće teritorijalne aspiracije nacionalnih stranaka – a narocito SDS-a, cija ideologija nalaže da pravi Srb žive samo u RS.

2. Entitetski predsjednici i potpredsjednici

- Oba entiteta, i RS i Federacija, sada su u obavezi da imenuju predsjednika i dva potpredsjednika, s tim da svaki od njih mora predstavljati razlicite "konstitutivne narode".

Imenovanje po jednog Bošnjaka i Hrvata na mesta potpredsjednika u RS imat ce, prije svega, simbolican znacaj, buduci da ti položaji nisu odvec uticajni jer Ustav RS ne definira ulogu potpredsjednika, niti od predsjednika zahtjeva da ih konsultira prije predlaganja mandatara vlade Skupštini RS. Ipak, njihovo postojanje ce pomoci da se izmjeni imidž RS kao iskljucivo srpske strukture. U Federaciji se, s druge strane, predsjednik i potpredsjednici moraju složiti oko sastava vlade

kojeg predlažu Zastupnickom domu Parlamenta FBiH.¹²⁵

3. Podjela ključnih entitetskih položaja

- “Ključne funkcije” u strukturama vlasti entiteta ubuduce moraju biti raspodijeljene između sva tri naroda. Ni u jednom od entiteta se više ne može desiti da predstavnici jednog naroda ili “ostalih” imaju više od dva od ukupno šest najvažnijih entitetskih pozicija. Ova mjesta u RS su predsjednik vlade, predsjednik Skupštine RS, predsjednik Vijeca naroda (novog drugog doma u RS), predsjednik Vrhovnog suda, predsjednik Ustavnog suda i javni tužilac.¹²⁶ U Federaciji ove pozicije pripadaju predsjedniku vlade, predsjedavajućem Zastupnickog doma, predsjedavajućem Doma naroda, predsjedniku Vrhovnog suda, predsjedniku Ustavnog suda i javnom tužiocu.¹²⁷

Ove će se promjene, kako je već receno, znacajnije osjetiti u RS nego u Federaciji zbog toga što su istaknuti položaji u FBiH već od ranije bili podijeljeni između Bošnjaka i Hrvata. Sve ove funkcije predstavljaju znacajne tacke vlasti unutar sistema ravnoteže između tri ogranka vlasti.

4. Parlamentarne reforme

- U direktno izabranim domovima parlamenta oba entiteta – Zastupnickom domu u Federaciji i Narodnoj skupštini u RS – sada mora biti minimalno cetiri predstavnika svakog od konstitutivnih naroda.
- RS će imati novo tijelo koje će praktično imati ulogu drugog doma, a to je Vijeće naroda. Ono će se sastojati od osam Bošnjaka, osam Hrvata, osam Srba i cetiri predstavnika iz reda “ostalih”, koje biraju odgovarajući nacionalni (ili nenacionalni) klubovi poslanika u RSNA.¹²⁸

Ovaj dom će imati ovlasti da blokira, izmjeni ili dopuni sve “zakone, druge propise ili akte” koje smatra bitnim za “vitalne nacionalne interese” jedne ili više grupe, doduše u jednom ponešto komplikiranom postupku.¹²⁹ Ukoliko

skupština općina Republike Srpske”. Amandman LXXVIII na Ustav Republike Srpske, 18. april 2002.

¹²⁹ Lista vitalnih nacionalnih interesa, naime, uključuje: “ostvarivanje prava konstitutivnih naroda da budu adekvatno zastupljeni u zakonodavnim, izvršnim i pravosudnim tijelima; identitet konstitutivnog naroda; ustavni amandmani; organizacija organa javne vlasti; jednak prava konstitutivnih naroda u procesu donošenja odluka; obrazovanje; vjeroispovijest; jezik; promoviranje kulture; tradicija i kulturno nasljeđe; teritorijalna organizacija; sistem javnog informiranja i druga pitanja koja se tretiraju kao vitalni nacionalni interesi ukoliko tako smatra dvije trećine članova kluba poslanika jednog od konstitutivnih naroda iz Vijeca naroda”. Amandman LXXVII na Ustav Republike Srpske, 18. april 2002. Analogni stav kojim se sличnim amandmanom na Ustav FBiH definiraju vitalni nacionalni interesi praktično sadrži iste termine, osim što se umjesto Vijeca naroda spominje Dom naroda.

Primjedba o komplikiranosti procedura za blokiranje i mijenjanje zakonskih propisa u Vijecu odnosi se na slijedeće moguće situacije. I Vijeće naroda i Dom naroda imaju predsjedavajućeg i po dva zamjenika predsjedavajućeg iz reda razlicitih konstitutivnih naroda. Ukoliko više od jednog predsjedavajućeg ili zamjenika predsjedavajućeg smatraju da je neki zakon, propis ili akt od “vitalnog nacionalnog interesa,” onda se to pitanje tako i tretira, i takav prijedlog se stavlja na glasanje. Ako većina članova svakog kluba poslanika podrži taj zakon, propis ili akt, onda se on smatra usvojenim. Vijeće, također, može predložiti izmjene i dopune, i prijedlog uputiti nazad Skupštini RS na daljnju raspravu. Ako Vijeće naroda ne može usaglasiti stavove, ili ako Skupština RS ne usvoji predložene izmjene i dopune, onda se formira Zajednicka komisija koju cini odgovarajući broj poslanika iz svakog doma na bazi “pariteta”, odnosno jednak broj predstavnika svakog od konstitutivnih naroda. Ova Zajednicka komisija mora usaglasiti preciščeni tekst tog zakona, propisa ili akta koji onda može biti usvojen ili prihvacen samo konsenzusom, a ukoliko nema konsenzusa ne može biti usvojen.

Ukoliko se ovo pitanje pokrene od strane samo jednog predsjedavajućeg ili zamjenika predsjedavajućeg – ali uz podršku dvije trećine članova odgovarajućeg kluba poslanika – onda je daljni postupak isti, izuzev ako Zajednicka komisija ne uspije usaglasiti preciščeni tekst. U tom slučaju se pitanje upućuje posebnom vijecu za zaštitu vitalnih nacionalnih interesa entitetskog Ustavnog suda. Ovo posebno vijeće se sastoji od sedam članova, dva iz reda svakog od konstitutivnih naroda i jednog iz reda “ostalih”. Dvije trećine članova ovog vijeca moraju se složiti oko prihvatljivosti zahtjeva u roku od jedne sedmice, nakon cega podrška pritužbi od strane dvoje ili više sudija vijeca obara prijedlog. U suprotnom se taj zakon, propis ili akt može usvojiti prostom vecinom glasova. Amandmani LXXXII i LXXXVIII na Ustav Republike Srpske, 18. april 2002. Analogna

¹²⁵ Pored toga, predsjednik i potpredsjednici FBiH biraju se od strane Doma naroda, koji se opet sastoji od jednakog broja Srba, Bošnjaka i Hrvata. Predsjednik i potpredsjednici RS biraju se direktno.

¹²⁶ Ustav RS, Amandman LXXVI.

¹²⁷ Ustav Federacije BiH, Amandman XLIX.

¹²⁸ Ukoliko je broj poslanika u Narodnoj skupštini RS iz reda jednog od tri konstitutivna naroda manji od broja poslanika koji iz reda tog naroda moraju biti imenovani u Vijeće naroda, tada izmijenjeni i dopunjeni Ustav RS propisuje da će “dodatni broj delegata biti imenovan od strane kluba poslanika koji će u tu svrhu biti formiran od vijećnika iz

Zajednicka komisija Narodne skupštine RS i Vijeca naroda ne može usaglasiti stavove u vezi nekog konkretnog pitanja, onda ce o tom pitanju odlucivati Ustavni sud RS. I dok je više nego dovoljan broj Bošnjaka na izborima 5. oktobra dobio mjesta u Skupštini RS da bi mogli formirati klub poslanika i predstavljati svoj narod u Vijecu naroda, u tom smislu ce postojati manjak hrvatskih poslanika.

- U Federaciji je postojeci Dom naroda vec zadužen da štiti interes Bošnjaka i Hrvata od zakona, propisa ili akata koji mogu ugroziti njihove "vitalne nacionalne interese". Sada ce u tom domu biti i jednak broj Srba. Obzirom na skroman izborni uspjeh SNSD-a u Federaciji, u trenutku pisanja ovog izvještaja nije jasno odakle ce biti imenovani clanovi srpskog kluba poslanika ovog proširenog Doma naroda.

Uvođenje Vijeca naroda u Republici Srpskoj je vjerovatno najznačajnija od svih ustavnih promjena, obzirom da će nacionalni klubovi poslanika, uglavnom sastavljeni od poslanika koji su izabrani glasovima povratnika i potencijalnih povratnika koji su glasali u odsustnosti, sada biti u mogućnosti da uticu na proces donošenja zakona i drugih skupštinskih odluka u tom entitetu. Ipak, kao i u vec pomenutom slučaju predsjednika i potpredsjednika entiteta, federalni Dom naroda imat će veće ovlasti nego njegov pandan (Vijece naroda) u RS. Ovo stoga što Dom naroda mora odobriti sve zakonske akte prostom vecinom, a pored toga tu je i pravo veta na zakone, propise i akte koji su štetni za "vitalne nacionalne interese" – koje definira vecina clanova bilo kojeg nacionalnog kluba poslanika.

ICG je u prošlosti kritizirao ovaj dom federalnog Parlamenta zbog sklonosti svojih nacionalnih klubova poslanika, a narocito monolitnog bloka HDZ, da se poziva (ili da prijeti pozivanjem) na prethodno nedefinirane "vitalne nacionalne interese." Ovakvo ponašanje imalo je za cilj i za rezultat paraliziranje zajednickih bošnjacko-hrvatskih institucija. Zakašnjelo definiranje ovih interesa, kao i novo prisustvo Srba i "ostalih", trebali bi, međutim, imati efekat obuzdavanja ovakvih tendencija.¹³⁰

---

procedura je potpuno ista i u Federaciji, gdje postoji isti mehanizam u Domu naroda, nakon cega posljednju rijec ima posebno vijece Ustavnog suda tog entiteta. Amandmani XXXVIII i XI na Ustav Federacije BiH, 19. april 2002.

¹³⁰ Za širu raspravu o prethodnom funkcioniranju Doma naroda FBiH, vidi Izvještaj ICG-a za Balkan br. 108, *Poslje*

Manje je vjerovatno da ce do zloupotreba ove vrste dolaziti u Vijecu naroda RS. Visoki predstavnik ce možda biti prisiljen da u pocetnom periodu rada ovog tijela intervenira kako bi osigurao da se ovaj dom ne zaobilazi od strane Skupštine RS, u kojoj srpski poslanici još uvijek cine nadmocnu vecinu. Razlog za to leži u cinjenici da, iako je Skupština RS sada u obavezi da Vijecu naroda proslijedi sve zakone, propise i akte koji se tice "vitalnih nacionalnih interesa," Ustav RS ne propisuje precizne mehanizme kojima bi se osiguralo da se to zaista i ucini. Skupština RS je vec jednom pokušala da ignorira privremenu Ustavnu komisiju – formiranu 2001. godine u cilju zaštite nacionalnih interesa do usvajanja amandmana – i to u slučaju imenovanja sudija. Visoki predstavnik je u toj situaciji bio prisiljen da intervenira i zaustavi ova imenovanja.¹³¹

S druge strane, ova privremena komisija je, također, demonstrirala važnu ulogu koju ce igrati Vijecu naroda. Na primjer, bošnjacki i hrvatski clanovi komisije uspjeli su da prisile vladu RS da poveca sredstva za podršku povratku izbjeglica tako što su nekoliko mjeseci blokirali usvajanje budžeta za 2002. godinu. Zapravo je raspon pitanja vezanih za povratak izbjeglica, a koja se mogu podvesti pod "vitalne nacionalne interese", potencijalno vrlo velik, i obuhvata obrazovanje, medije i generalno ostvarivanje jednakih prava konstitutivnih naroda u procesima donošenja odluka. Najznačajnije od svega jeste da se mnoge od uopšeno postavljenih odredbi novih amandmana preciziraju kroz zakonske propise, te definiraju unutar polja vitalnih nacionalnih interesa koji se tice "ostvarivanja prava konstitutivnih naroda da budu adekvatno zastupljeni u zakonodavnim, izvršnim i pravosudnim organima".¹³²

Miloševica: Praktični plan za trajni mir na Balkanu, Dio treći, Glava 7, 2. april 2001, i Izvještaj ICG-a za Balkan br. 128, *Provredba ravnopravnosti: Odluka o 'konstitutivnim narodima' u Bosni i Hercegovini*, 16. april 2002.

¹³¹ Slučaj se odnosio na imenovanje sudija iz RS u Ustavni sud BiH. Vidi "Odluka kojom se poništava imenovanje dvoje sudija iz RS u Ustavni sud BiH", Ured Visokog predstavnika, 16. septembar 2002. Što se tice primjedbi koje je RS imala na ovu odluku, vidi "Ugrožen srpski interes", Glas Srpski, 19. septembar 2002. S druge strane, Visoki predstavnik je nedavno poništio veto koji su uložili bošnjacki i hrvatski predstavnici na zakon RS kojim se namjeravaju provesti ustavni amandmani smanjenjem broja ministarstava i preciziranjem broja (ako vec ne i resora) ministara srpske, bošnjacke i hrvatske nacionalnosti. Vidi, "Ešdaun odbacio veto Bošnjaka i Hrvata", *Nezavisne novine*, 17. oktobar 2002.

¹³² Amandman LXXVII, Ustav Republike Srpske, 18. april 2002., Amandman XXXVII, Ustav Federacije BiH.

B. IZMJENE U KANTONIMA

Ustavnim amandmanima u Federaciji od 19. aprila 2002. godine nalaže se da se u roku od devet mjeseci “kantonalni ustavi, zakoni i drugi propisi i akti i pravosudni propisi usklade s Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine”. Cinjenica da Parlament Federacije i kantonalne skupštine do pocetka oktobra nisu postigli sporazum oko amandmana na ustave kantona navela je Visokog predstavnika da na sam vikend kada su se održavali izbori proglaši ove tražene amandmane na Ustav Federacije. Ovakva odluka Visokog predstavnika, koja se primjenjuje na sve kantone, bila je neophodna kako bi se izbjeglo da se postizborne vlade po kantonima formiraju u skladu sa stariim pravilima, pa da ih se onda mora raspuštaći i ponovo imenovati kada se usvoje amandmani.¹³³ Ovim amandmanima proglašenim od strane Visokog predstavnika nalaže se slijedeće:

- Konstitutivni narodi i “ostali” moraju biti proporcionalno zastupljeni u kantonalnim vladama u skladu s popisom stanovništva iz 1991. godine, sve dok Aneks 7 ne bude u potpunosti proveden. Nacionalni klubovi poslanika u zakonodavnim tijelima kantona ce u zavisnosti od svoje brojnosti imati odredenu ulogu prilikom nominacije mandatara vlade, koji onda imenuje clanove vlade. U onim kantonima u kojima dva ili više konstitutivnih naroda cine 30 ili više procenata predratne populacije, vlada koju imenuje mandatar mora dobiti podršku dvije trecine clanova zakonodavnog tijela. Ova odredba suštinski zamjenjuje specijalne režime koji su do sada preovladavali u “mješovitim”

¹³³ Odluka kojom se mijenja i dopunjava Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, 7. oktobar 2002. Ovim amandmanima se proširuje pravo kantona da formiraju kantonalna vijeća za koordinaciju politike i pitanja od zajednickog interesa. Ranije su kantoni koji su ustavom bili definirani kao kantoni sa vecinskim bošnjackim odnosno hrvatskim stanovništvom mogli formirati ovakva tijela, ali su amandmani uklonili ovaku kategorizaciju, dozvoljavajući bilo kojoj grupi kantona da formira vijeće. Pored eliminiranja nacionalno definiranih kantona, ovi amandmani su takođe poništili status koji je ranije bio dat Srednjebosanskom i Hercegovacko-Neretvanskom kantonu kao “kantonima sa specijalnim režimom”. U ovim “zajednickim” kantonima je ranije bila definirana posebna odredba za zaštitu “vitalnih nacionalnih interesa” Bošnjaka i Hrvata. U stvarnosti je ovo znacilo stvaranje paralelnih institucija. Prema novim amandmanima, mehanizmi za zaštitu nacionalnih interesa svakog konstitutivnog naroda primjenjivat će se u svih deset kantona Federacije.

kantonima, Srednjebosanskom i Hercegovacko-Neretvanskom.

- Klubovi poslanika konstitutivnih naroda bit će formirani u svim kantonalnim skupštinama gdje je barem jedan pripadnik određenog konstitutivnog naroda izabran u kantonalnu Skupštinu. U okviru procedure koja je slična onoj za federalni Dom naroda i Vijeće naroda RS, ovi klubovi poslanika mogu blokirati donošenje zakona, propisa i akata koji se ticcu nabrojanim “vitalnih nacionalnih interesa”.
- Ovim amandmanima se, također, zahtijeva da “konstitutivni narodi i pripadnici ‘ostalih’ budu proporcionalno zastupljeni” u kantonalnim sudovima i administraciji, te da “ova proporcionalna zastupljenost bude u skladu sa popisom stanovništva iz 1991. godine sve dok Aneks 7 ne bude u potpunosti proveden”.

Obzirom da su mnoge ovlasti u procesu donošenja odluka prenijete na kantone – uključujući obrazovanje, policiju, infrastrukturu i druge funkcije od važnosti za povratnike – od suštinskog je znacaja da se principi iz odluke o “konstitutivnim narodima” dosljedno primjene na kantonalnim nivoima. Efekat ovih amandmana najdraстичније će se osjetiti u onim kantonima koji su ranije ustavom bili definirani kao kantoni sa bošnjackom odnosno hrvatskom vecinom, ali koji su prije rata imali uglavnom izmiješan nacionalni sastav stanovništva. Gdje god je došlo do znacajnijeg povratka izbjeglica, ove ustavne izmjene će postaviti još veće izazove pred nacionalno isključive strukture vlasti i njihovu diskriminatorsku politiku.

Narocito indikativan primjer uticaja koji su povratak i reforma imali (i koji ce tek imati) jeste Kanton 10 (Livno). Taj je kanton još od Dejtona, u osnovi, jedna kriminalizirana, HDZ-ova mini-država. Ipak, povratak Srba u Drvar i Bosansko Grahovo – kao i povratak Srba i Bošnjaka u Glamoc – izmijenili su demografsku sliku u ovim geografski prostranim ali rijetko naseljenim općinama. Do sada je, međutim, HDZ uvijek uspjevalo zadržati cvrstu kontrolu nad kantonalnim institucijama, dijelom tako što je usurpirao općinske prerrogative, a dijelom tako što je zaustavljao dotok prihoda općinama sa visokom stopom povratka izbjeglica.

Srbi su prije rata cinili 37, a Bošnjaci 10 procenata stanovništva teritorije koju sada obuhvata Kanton 10. Prema usvojenim Ustavnim promjenama, pripadnici ovih grupa sada moraju ostvariti

proporcionalnu zastupljenost u kantonalnoj vladi i administraciji. Iako je koalicija predvodena HDZ-om na oktobarskim izborima osvojila vecinu u kantonalnoj skupštini, oni će ipak morati ili da nadu neke Srbe i Bošnjake koji bi sa njima saradivali, ili da srpskim i bošnjackim strankama daju određeni broj mesta u kantonalnoj vladi. Obzirom na dobre izborne rezultate SNSD-a, SDA i umjerene hrvatske stranke Radom za boljšitak u Kantonu 10, nije odvec vjerovatno da će HDZ bez podrške bar jedne od ovih stranaka uspjeti osigurati dvotrecinsku vecinu kako bi formirao vladu.

Iz perspektive povratka, može biti još važnije da će kantonalne uprave sada morati upošljavati osoblje u skladu s nacionalnim kvotama u odnosu na popis iz 1991. U kantonu 10, ovo znači da se prioritet morati dati nastavnicima, državnim službenicima i drugom profesionalnom osoblju iz redova povratnika, kao i fizickim radnicima u šumskoj industriji (u društvenom vlasništvu) koja na lokalnom nivou ima najveći znacaj.

C. INTEGRACIJA ADMINISTRACIJE

Primjena novih ustavnih odredbi kojima se zahtjeva odgovarajuća zastupljenost u općinskim javnim službama u skladu s omjerom konstitutivnih naroda u popisu stanovništva u BiH iz 1991. godine, bit će teška kako iz praktičnih tako i iz političkih razloga, od kojih su mnogi razmatrani u prethodnom tekstu u kontekstu zapošljavanja policajaca iz reda "manjinskih" naroda. Ipak, obzirom na drastične demografske promjene do kojih je došlo u nekim općinama uslijed povratka izbjeglica, reintegracija predstavlja slijedeci bitan korak. Naime, u mnogim područjima gdje je povratak već ponovo doveo do multietnickog sastava stanovništva, lokalne institucije vlasti i dalje ostaju strogo jednonacionalne. Ovakva situacija odgovara nacionalistickim strukturama vlasti jer spriječava daljne "manjinske" povratke, dok u isto vrijeme potice raseljene osobe iz "vecinske" populacije da prodaju svoju imovinu u krajevinama pod kontrolom drugih naroda i trajno se nasele tamo gdje su trenutno u statusu raseljenih osoba.

Potencijal ustavnih izmjena da ponište rezultate "etnickog cišćenja" i obuzdaju separatističke ambicije mogao bi se narocito pokazati u istočnom dijelu RS. Kao što je jasno pokazano na oktobarskim izborima, ovaj region i dalje ostaje posjed SDS-a. Srpsko stanovništvo ovog kraja, kako ono koje tu

živi od prije rata tako i ono koje je tu izbjeglo u ratu, još uvijek je podložno uticajima i pozivima za ujedinjenje sa susjednom Srbijom. Ovdje se ne radi samo o geografskoj i historijskoj bliskosti i srodnosti, nego i o ogromnom broju zločina koji su pocinjeni u toku "cišćenja" općina sa bošnjackom vecinom, kao što su Bratunac, Foca, Rogatica, Srebrenica, Višegrad, Vlasenica i Zvornik.

Stoga ne iznenaduje da je do povratka Bošnjaka u ove krajeve došlo kasnije nego drugdje, da su bili malobrojniji, i da su povratnici bili izloženi bolje organiziranim oblicima nasilja nego je to bio slučaj u zapadnom dijelu RS. Vinovnici nasilnih akata nad povratnicima ponekad su isti oni ljudi koji su ucestvovali u zločinima pocinjenim u toku rata. Sada, međutim, 63 posto mesta u općinskoj vlasti i administraciji Višegrada mora biti dato Bošnjacima, uprkos cinjenici da je do jula 2002. godine zabilježen povratak samo 843 (ili 6 posto) Bošnjaka, od 13.500 koliko ih je u ovoj općini živjelo prije rata. Uzvodno dolinom Drine, u Foci se vratilo 2.265 (ili 11 procenata) od 21.000 Bošnjaka koliko ih je u općini živjelo prije rata i oni će biti kandidati za 52 posto mesta u javnom sektoru. I napokon, u donjem toku Drine, u Zvorniku vratilo se 10.836 (ili 23 procenata) od 48.000 Bošnjaka koji su bili registrirani popisom iz 1991. godine¹³⁴ i oni će biti kandidati za 59 posto mesta u općinskim organima. Nije teško predvidjeti gdje se može očekivati najžeći otpor ovoj "afirmativnoj akciji".

¹³⁴ UNHCR, "Manjinski povratak od 1. januara 1996. do 31. jula 2002. godine u Bosni i Hercegovini".

VIII. ZAKLJUCAK

A. ANEKS 7 I REINTEGRACIJA POV RATNIKA

Septembra 2002. godine je tadašnji Predsjednik RS Mirko Šarovic, tada također i glavni kandidat SDS-a (a na kraju i pobednik na izborima) za srpskog člana Predsjedništva BiH, izjavio da ako bude izabran raditi će na tome da se hitno organizira novi popis stanovništva. Razlog ovom je, naravno, izbjegavanje obaveze da se administracije u dužem vremenskom periodu formiraju u skladu sa popisom iz 1991. godine, obzirom da većina ustavnih amandmana predviđa da se nakon pune provedbe Aneksa 7 može pristupiti organiziranju novog popisa i tako donekle ublažiti odredbe afirmativne akcije za "konstitutivne narode."¹³⁵ Novi popis bi stoga registrirao i ozakonio poslijeratnu srpsku dominaciju u RS. Ipak, ovo je isti onaj političar koji je težak položaj Hrvata u RS pripisao nedostatku hrvatskih političara u tom entitetu.

Jasno je da je strategija SDS-a i nekih drugih stranaka u RS da uspore reforme koje bi mogle ili potaci povratak izbjeglica ili ga uciniti održivijim, a tu spada i provedba ustavnih amandmana. U isto vrijeme, može se očekivati da će vlasti Republike Srpske (kao i vlasti nekih kantona u Federaciji) ubrzati provedbu imovinskih zakona, i tada, kada se riješi većina zahtjeva za povrat imovine, tražiti donošenje međunarodne deklaracije kojom će se potvrditi da je Aneks 7 proveden. Nažalost, međunarodne organizacije pod pritiskom donatora i vlada clanica i donatora da pokažu uspjeh njihovog angažmana, mogle bi biti isuviše voljne da pristanu na saucesništvo u takvoj obmani.

U jednom nedavnom intervjuu Visoki predstavnik Pedi Ešdaun (Paddy Ashdown) izjavio je da smo "ovdje zapravo izumili jedno novo ljudsko pravo, pravo na povratak nakon rata".¹³⁶ I zaista, napor koji je međunarodna zajednica uložila u osmišljavanje procedure za povrat imovine u okviru lokalnih zakonskih propisa, te u osiguravanje primjene tih propisa, do sada je bez presedana i izuzetno uspješan.

¹³⁵ OHR Pregled pisanja medija, 10. septembar 2002.

¹³⁶ Julian Glover, "Kralj Pedi (King Paddy)", *The Guardian*, 11. oktobar 2002. Ono što je zapravo "novina" jeste pravo na povrat svoje imovine i povratak svom domu – kao i obiman napor međunarodne zajednice da osigura da izbjeglice zaista ostvare ovo svoje pravo – a ne pravo na poslijeratni povratak u svoju zemlju.

Nedavni komentari Visokog predstavnika i drugih međunarodnih zvanicnika, međutim, nagovještavaju žurbu da se povratak izbjeglica preuranjeno proglaši uspjehom, te da se međunarodna zajednica onda povuce iz tog procesa. Podnoseći izvještaj Vijetu sigurnosti UN o provedbi mira u BiH, Lord Ešdaun je 23. oktobra objavio slijedeće:

Sada je najvažnije da u 2003. godini ne oslabimo naš angažman, tako da krajem slijedeće godine zaista budemo u situaciji da izvršimo uspješnu primopredaju vlastima BiH.¹³⁷

U okviru svoje prezentacije Radnoj grupi za humanitarna pitanja Vijeca za provedbu mira juna 2002. godine, tadašnji zamjenik šefa Misije UNHCR u BiH Udo Janc (Udo Janz) rekao je slijedeće:

Nadamo se da će se, uz odgovarajuću podršku, do kraja 2003. godine većina raseljenih osoba ili vratiti svojim kućama ili pronaci neko alternativno rješenje kroz lokalnu integraciju, te da će, osam godina nakon Dejtona, odgovornost i obaveze UNHCR-a iz Aneksa 7 u velikoj mjeri biti ispunjene.¹³⁸

Komesar IPTF Sven Frederikson (Sven Frederickson), (koji će to mjesto zadržati i nakon preuzimanja ove misije od strane EU januara 2003. godine), sa svoje je strane u jednom intervjuu izrekao jedan rezignirajući komentar u vezi reintegracije policijskih snaga u BiH. Praktično podravljajući napore da se uspostave multietničke institucije u skladu s ustavnim amandmanima, Frederikson je tom prilikom sugerirao da bi se budeće kvote za zapošljavanje policajaca trebale zasnivati na novom popisu stanovništva.¹³⁹

S druge strane, ovi amandmani predstavljaju zakašnjelo priznanje da samo povrat imovine njihovim predratnim vlasnicima nije dovoljan uslov za izbjeglicku porodicu da relativno slobodno doneše odluku o tome gdje želi da živi. Povrat imovine je za veliki broj izbjeglica znacio samo privremeni ili probni povratak. Mnogi drugi su opet podlegli bilo

¹³⁷ Obracanje Visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu Pedija Ešdauna Vijetu sigurnosti Ujedinjenih nacija, 23. oktobar 2002.

¹³⁸ Udo Janc, "Aktivnosti UNHCR-a na pronalaženju trajnih rješenja za izbjeglice i raseljena lica u skladu s Općim okvirnim sporazumom za mir (Dejtonski sporazum)", 27. juni 2002.

¹³⁹ "Miješanje političara u rad policije mora prestati", *Oslobodenje*, 21. oktobar 2002.

brojnim i smišljeno postavljenim preprekama na putu trajnog povratka, bilo stimulansima koji su im nudeni za prodaju tek vracene imovine i naseljavanje među svojim narodom. U krajevima gdje je broj povratnika dostigao kriticnu masu, njihove zajednice cesto traže formiranje odvojenih škola za svoju djecu, razvijaju paralelne privredne aktivnosti ili zahtijevaju formiranje svojih vlastitih općina.

Ova tendencija ka formiranju enklava u mjestima gdje je došlo do znacajnog povratka pokazuje da lokalni organi vlasti, jednako kao ni oni na entitetskom ili kantonalm nivou, nisu stvorili uslove i okruženje koji bi omogućili istinsku reintegraciju naroda u BiH. Najvažnije što iz ovoga treba izvući kao pouku jeste da je temeljita provedba aprilskeh ustavnih amandmana od suštinske važnosti u narednom periodu. Nadalje, ukoliko se Aneks 7 proglaši ispunjenim kada se završi rad PLIP-a, bit će to znak da se puka sjenka povratka pogrešno doživjela kao suština povratka.

B. RIZIK PREURANJENOG PROGLAŠAVANJA POBJEDE

Historijska i topografska isprepletenost obrazaca seoskih i urbanih naselja u BiH od prije rata nikada neće moci biti ponovo uspostavljena. Stotine hiljada ljudi su se trajno naselili u inozemstvu ili negdje drugdje unutar zemlje. Industrijska privreda osmišljena nakon Drugog svjetskog rata od strane komunista kako u gradovima tako i u selima – koja je u ogromnoj mjeri doprinijela izmiješanju demografskoj slici u BiH – sada je mrtva. U nedostatku održive nove privrede, ponovna ruralizacija do koje sada dolazi ne predstavlja ni adekvatno ni dugorocno rješenje. Ovo još više podvlaci cinjenicu da je podrška povratku izbjeglica prije svega politički i pravni imperativ. Ponovno uspostavljanje jednog minimuma multinacionalnog tkiva u Republici Srpskoj, te njegovo jačanje u Federaciji, predstavljaće vec dugo cekani poraz snaga koje su provodile "etnicko čišćenje" i nagovještavajući pobedu u borbi za poboljšanje izgleda BiH da opstane kao demokratska, multinacionalna država.

Podrška povratku izbjeglica predstavlja još jedan front u ovoj borbi za uspostavljanje vladavine prava. To je pitanje osiguravanja uslova da ljudi koji su silom lišeni svojih domova imaju pravo da slobodno odaberu gdje će živjeti, te da, ako se odluce na povratak, uživaju ista prava kao i svi drugi građani. U ta prava spadaju jednakost pred

zakonom, fizicka sigurnost i jednake mogućnosti u oblasti obrazovanja, zapošljavanja i poduzetništva. Povratnicima se moraju pružiti uvjeravanja da će ratni zlocinci koji su ih progolili biti dovedeni pred lice pravde. Povratnici moraju znati da će policija štititi njih licno, njihovu imovinu i njihove vjerske institucije. Oni, također, moraju biti sigurni da se organi vlasti prema njima neće odnositi na diskriminatorski nacin u pogledu izdavanja raznih dozvola, ostvarivanja prava na penziju, socijalna primanja i zdravstvenu zaštitu. Moraju biti sigurni da njihova djeca u školama neće biti ni ponižavana ni onemogucavana u uspjehu. I, na kraju, oni moraju imati osnova za nadu da mogu ravnopravno konkurrirati za radna mjesta kada se za to ukaže prilika.

Medutim, kako stvari sada stoje, još nije dobivena bitka da se izbjeglicama i raseljenim osobama osigura stvarni izbor pri donošenju odluke gdje će živjeti. U provedbi imovinskih zakona predan je veliki put upravo u smislu omogucavanja slobodnog donošenja ovakvih odluka, ali u mnogim oblastima još uvjek postoje tendencije ka segregaciji a protiv reintegracije. Dodjela zemljišnih parcela raseljenim osobama koje pripadaju "vecinskom" narodu, te diskriminatorske mjere usmjerene protiv "manjinskog" povratka, prejudiciraju proces donošenja odluka. "Vecinska" raseljena lica ostaju i trajno se naseljavaju u novim domovima, a potencijalni "manjinski" povratnici umjesto stvarnog povratka prodaju svoju imovinu, na taj nacin samo potvrđujući uspjeh "etnickog čišćenja". Iako medunarodna zajednica ne može i ne treba prisiljavati narode u BiH da ponovo žive zajedno, ona može i treba domace organe vlasti smatrati odgovornim za stvaranje uslova neophodnih za slobodno donošenje odluka o tome. Ona, pored toga, ne smije izgubiti iz vida cinjenicu da će konacni uspjeh Aneksa 7 zavisiti kako od provedbe PLIP-a tako i od provedbe ekonomskih, ustavnih i reformi u oblasti vladavine prava.

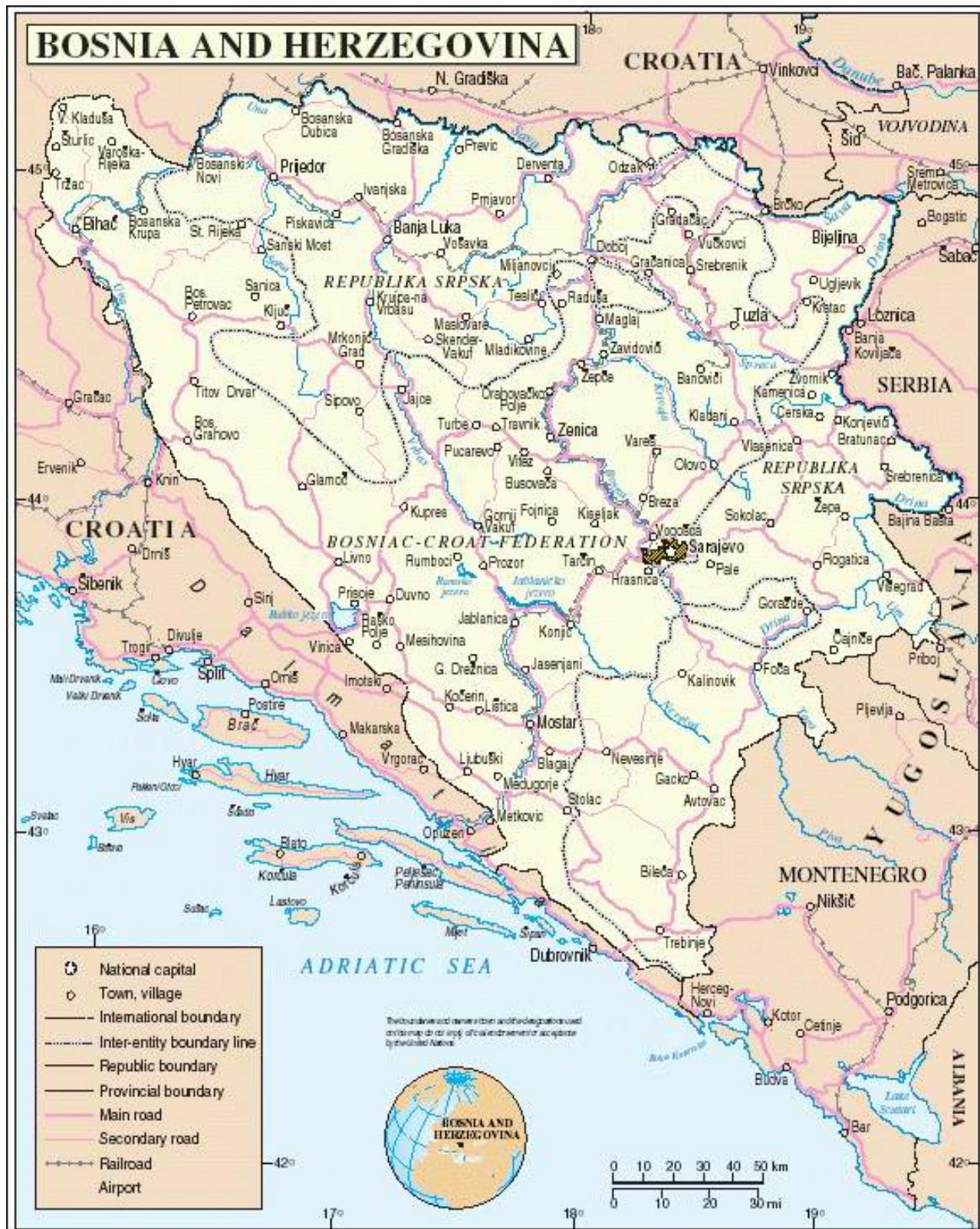
Jedna od stalno ponavljanih fraza medunarodne zajednice u BiH još od Dejtona jeste da je povratak izbjeglica i raseljenih lica svojim prijeratnim domovima neophodan preduslov za uspostavu održivog (i samoodrživog) mira. Fokusirajući politički pritisak na domace organe vlasti da osiguraju podršku pravu pojedinca na povrat imovine, usmjeravajući pomoc za obnovu, te organizirajući se kako bi postigla maksimum znanja i uticaja, medunarodna zajednica je stotinama hiljada građana BiH omogućila povratak

svojim kucama. No, vremenom ponestaje novca i interesa – a u uslovima kada institucionalna i osobna reputacija dolaze u pitanje – potreba da se redefiniraju trajni izazovi njihovim stavljanjem ad acta postaje sve veca. Tom iskušenju se, međutim, mora odoljeti. Kao što zorno pokazuje ovaj izvještaj, PLIP i Aneks 7 dvije su razlicite stvari. Aneks 7 se može proglašiti provedenim samo kada Bosna i Hercegovina postane dovoljno “normalna” zemlja da može raspustiti sve dodatne kontrolne strukture koje su sada nad njom ugradene – i zamijeniti ih istinski “normalnim” mehanizmima kontrole koje posjeduju sve civilizirane dražave svijeta.

Sarajevo/Brisel, 13. decembar 2002.

DODATAK A

KARTA BOSNE I HERCEGOVINE

DODATAK B

O MEĐUNARODNOJ KRIZNOJ GRUPI

Medunarodna krizna grupa (*International Crisis Group* – ICG) je privatna, multinacionalna organizacija, sa preko 80 zaposlenih na pet kontinenata, koja putem direktne analize na licu mjesta i visokog nivoa zalaganja radi u cilju spriječavanja i rješavanja tragicnih sukoba.

Pristup ICG-a zasniva se na istraživanjima koje se provode na licu mjesta. Timovi političkih analiticara se nalaze u zemljama u kojima postoji opasnost od izbjivanja, eskalacije ili ponovnoga raspirivanja oružanih sukoba, ili u blizini tih zemalja. Na osnovu informacija i procjena sa terena, ICG pravi redovne analitičke izvještaje koji sadrže praktične preporuke za glavne donosioce odluka na medunarodnom nivou.

Izvještaji ICG-a imaju široku distribuciju, putem e-maila ili u štampanom obliku, zvanicnicima u ministarstvima vanjskih poslova i medunarodnim organizacijama, a istovremeno su generalno dostupni na internet stranici ove organizacije, www.crisisweb.org. ICG tjesno suraduje sa vladama i onima koji imaju uticaj na njih, uključujući i medije, kako bi skrenula pažnju na svoju analizu krize te osigurala podršku za svoje preporuke.

Upravni odbor ICG-a – u kome se nalaze istaknute lica iz oblasti politike, diplomacije, poslovnog svijeta i medija – direktno pomaže da se najvišim, odlučujucim faktorima iz cijelog svijeta skrene pažnja na izvještaje i preporuke ICG-a. Medunarodnom kriznom grupom predsjedava bivši finski predsjednik Martti Ahtisaari, a od januara 2000. godine predsjednik i generalni direktor ove organizacije je bivši ministar vanjskih poslova Australije, Gareth Evans.

Medunarodna centrala ICG-a je u Briselu, s predstavništvima u Washingtonu, New Yorku i Parizu te uredom za odnose s medijima u Londonu.

Organizacija trenutno ima jedanaest regionalnih ureda (u Amanu, Beogradu, Bogoti, Islamabadu, Džakarti, Nairobi, Ošu, Prištini, Sarajevu, Siera Leoneu i Skoplju), s analiticarima koji rade u preko 30 zemalja i regiona pogodenih krizom, na cetiri kontinenta.

U Africi, među tim zemljama se nalaze Burundi, Ruanda, Demokratska Republika Kongo, Siera Leone-Liberija-Gvineja, Somalija, Sudan i Zimbabve; u Aziji, Indonezija, Mjanmar, Kirgistan, Tadžikistan, Uzbekistan, Pakistan, Afganistan i Kašmir; u Evropi, Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, Makedonija, Crna Gora i Srbija; na Srednjem Istoku, cijela regija od sjeverne Afrike do Irana; i u Južnoj Americi, Kolumbija.

Medunarodna krizna grupa sredstva prikuplja od vlada, dobrotvornih organizacija, kompanija i pojedinačnih donatora. Sredstva za njeno finansiranje trenutno obezbjeduju vlade sljedećih zemalja: Australije, Austrije, Kanade, Danske, Finske, Francuske, Njemacke, Irske, Luksemburga, Holandije, Norveške, Švedske, Švicarske, Republike Kine (Tajvan), Turske, Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država.

Među fondacijama i donatorima iz privatnog sektora nalaze se The Atlantic Philanthropies, Carnegie Corporation of New York, Ford Foundation, Bill & Melinda Gates Foundation, William & Flora Hewlett Foundation, The Henry Luce Foundation, Inc., John D. & Catherine T. MacArthur Foundation, The John Merck Fund, Charles Stewart Mott Foundation, Open Society Institute (Institut za otvorena društva), Ploughshares Fund, The Ruben & Elisabeth Rausing Trust, the Sasakawa Peace Foundation i United States Institute of Peace (Institut za mir Sjedinjenih Američkih Država).

Decembar 2002

DODATAK C

IZVJEŠTAJI I BRIFINZI ICG-A*

AFRIKA

ALŽIR**

The Algerian Crisis: Not Over Yet, Izvještaj za Afriku br. 24, 20 oktobar 2000 (dostupno i na francuskom jeziku)

The Civil Concord: A Peace Initiative Wasted, Izvještaj za Afriku br. 31, 9 juli 2001 (dostupno i na francuskom jeziku)

Algeria's Economy: A Vicious Circle of Oil and Violence, Izvještaj za Afriku br. 36, 26 oktobar 2001 (dostupno i na francuskom jeziku)

BURUNDI

The Mandela Effect: Evaluation and Perspectives of the Peace Process in Burundi, Izvještaj za Afriku br. 21, 18 april 2000 (dostupno i na francuskom jeziku)

Unblocking Burundi's Peace Process: Political Parties, Political Prisoners, and Freedom of the Press, Brifing za oblast Afrike, 22 juni 2000

Burundi: The Issues at Stake. Political Parties, Freedom of the Press and Political Prisoners, Izvještaj za Afriku br. 23, 12 juli 2000 (dostupno i na francuskom jeziku)

Burundi Peace Process: Tough Challenges Ahead, Brifing za oblast Afrike, 27 avgust 2000

Burundi: Neither War, nor Peace, Izvještaj za Afriku br. 25, 1 decembar 2000 (dostupno i na francuskom jeziku)

Burundi: Breaking the Deadlock, The Urgent Need for a New Negotiating Framework, Izvještaj za Afriku br. 29, 14 maj 2001 (dostupno i na francuskom jeziku)

Burundi: 100 Days to put the Peace Process back on Track, Izvještaj za Afriku br. 33, 14 avgust 2001 (dostupno i na francuskom jeziku)

Burundi: After Six Months of Transition: Continuing the War or Winning the Peace, Izvještaj za Afriku br. 46, 24 maj 2002 (dostupno i na francuskom jeziku)

The Burundi Rebellion and the Ceasefire Negotiations, Brifing za oblast Afrike, 6 avgust 2002

DEMOKRATSKA REPUBLIKA KONGO

Scramble for the Congo: Anatomy of an Ugly War, Izvještaj za Afriku br. 26, 20 decembar 2000 (dostupno i na francuskom jeziku)

From Kabila to Kabila: Prospects for Peace in the Congo, Izvještaj za Afriku br. 27, 16 mart 2001

Disarmament in the Congo: Investing in Conflict Prevention, Brifing za oblast Afrike, 12 juni 2001

The Inter-Congolese Dialogue: Political Negotiation or Game of Bluff? Izvještaj za Afriku br. 37, 16 novembar 2001 (dostupno i na francuskom jeziku)

Disarmament in the Congo: Jump -Starting DDR to Prevent Further War, Izvještaj za Afriku br. 38, 14 decembar 2001

Storm Clouds Over Sun City: The Urgent Need To Recast The Congolese Peace Process, Izvještaj za Afriku br. 38, 14 maj 2002 (dostupno i na francuskom jeziku)

RUANDA

Uganda and Rwanda: Friends or Enemies? Izvještaj za Afriku br. 15, 4 maj 2000

International Criminal Tribunal for Rwanda: Justice Delayed, Izvještaj za Afriku br. 30, 7 juni 2001 (dostupno i na francuskom jeziku)

"Consensual Democracy" in Post Genocide Rwanda: Evaluating the 2001 District Elections, Izvještaj za Afriku br. 34, 9 oktobar 2001

Rwanda/Uganda: a Dangerous War of Nerves, Brifing za oblast Afrike, 21 decembar 2001

The International Criminal Tribunal for Rwanda: The Countdown, Izvještaj za Afriku br. 50, 1 avgust 2002 (dostupno i na francuskom jeziku)

Rwanda At The End of the Transition: A Necessary Political Liberalisation, Izvještaj za Afriku br. 53, 13 novembar 2002 (dostupno i na francuskom jeziku)

SOMALIJA

Somalia: Countering Terrorism in a Failed State, Izvještaj za Afriku br. 45, 23 maj 2002

Salvaging Somalia's Chance For Peace, Brifing za oblast Afrike, 9 decembar 2002

SUDAN

God, Oil & Country: Changing the Logic of War in Sudan, Izvještaj za Afriku br. 39, 28 januar 2002

Capturing the Moment: Sudan's Peace Process in the Balance, Izvještaj za Afriku br. 42, 3 april 2002

Dialogue or Destruction? Organising for Peace as the War in Sudan Escalates, Izvještaj za Afriku br. 48, 27 juni 2002

Sudan's Best Chance For Peace: How Not To Lose It, Izvještaj za Afriku br. 51, 17 septembar 2002

Ending Starvation as a Weapon of War in Sudan, Izvještaj za Afriku br. 54, 14 novembar 2002

ZAPADNA AFRIKA

Sierra Leone: Time for a New Military and Political Strategy, Izvještaj za Afriku br. 28, 11 april 2001

* Objavljeni nakon januara 2000. god.

** Alžirski projekat je prebacen iz Programa za Afriku u januaru 2002.

Sierra Leone: Managing Uncertainty, Izvještaj za Afriku br. 35, 24 oktobar 2001

Sierra Leone: Ripe For Elections? Brifing za oblast Afrike, 19 decembar 2001

Liberia: The Key to Ending Regional Instability, Izvještaj za Afriku br. 43, 24 april 2002

Sierra Leone After Elections: Politics as Usual? Izvještaj za Afriku br. 49, 12 juli 2002

Liberia: Unravelling, Brifing za oblast Afrike, 19 avgust 2002

ZIMBABVE

Zimbabwe: At the Crossroads, Izvještaj za Afriku br. 22, 10 juli 2000

Zimbabwe: Three Months after the Elections, Brifing za oblast Afrike, 25 septembar 2000

Zimbabwe in Crisis: Finding a way Forward, Izvještaj za Afriku br. 32, 13 juli 2001

Zimbabwe: Time for International Action, Brifing za oblast Afrike, 12 oktobar 2001

Zimbabwe's Election: The Stakes for Southern Africa, Brifing za oblast Afrike, 11 januar 2002

All Bark and No Bite: The International Response to Zimbabwe's Crisis, Izvještaj za Afriku br. 40, 25 januar 2002

Zimbabwe at the Crossroads: Transition or Conflict? Izvještaj za Afriku br. 41, 22 mart 2002

Zimbabwe: What Next? Izvještaj za Afriku br. 47, 14 juni 2002

Zimbabwe: The Politics of National Liberation and International Division, Izvještaj za Afriku br. 52, 17 oktobar 2002

AZIJA

KAMBODŽA

Cambodia: The Elusive Peace Dividend, Izvještaj za Aziju br. 8, 11 avgust 2000

CENTRALNA AZIJA

Central Asia: Crisis Conditions in Three States, Izvještaj za Aziju br. 7, 7 avgust 2000 (dostupno i na ruskom jeziku)

Recent Violence in Central Asia: Causes and Consequences, Brifing za oblast centralne Azije, 18 oktobar 2000

Islamist Mobilisation and Regional Security, Izvještaj za Aziju br. 14, 1 mart 2001 (dostupno i na ruskom jeziku)

Incubators of Conflict: Central Asia's Localised Poverty and Social Unrest, Izvještaj za Aziju br. 16, 8 juni 2001 (dostupno i na ruskom jeziku)

Central Asia: Fault Lines in the New Security Map, Izvještaj za Aziju br. 20, 4 juli 2001 (dostupno i na ruskom jeziku)

Uzbekistan at Ten – Repression and Instability, Izvještaj za Aziju br. 21, 21 avgust 2001 (dostupno i na ruskom jeziku)

Kyrgyzstan at Ten: Trouble in the “Island of Democracy”, Izvještaj za Aziju br. 22, 28 avgust 2001 (dostupno i na ruskom jeziku)

Central Asian Perspectives on the 11 septembar and the Afghan Crisis, Brifing za oblast centralne Azije, 28 septembar 2001 (dostupno i na francuskom jeziku and Russian)

Central Asia: Drugs and Conflict, Izvještaj za Aziju br. 25, 26 novembar 2001 (dostupno i na ruskom jeziku)

Afghanistan and Central Asia: Priorities for Reconstruction and Development, Izvještaj za Aziju br. 26, 27 novembar 2001 (dostupno i na ruskom jeziku)

Tajikistan: An Uncertain Peace, Izvještaj za Aziju br. 30, 24 decembar 2001 (dostupno i na ruskom jeziku)

The IMU and the Hizb-ut-Tahrir: Implications of the Afghanistan Campaign, Brifing za oblast centralne Azije, 30 januar 2002 (dostupno i na ruskom jeziku)

Central Asia: Border Disputes and Conflict Potential, Izvještaj za Aziju br. 33, 4 april 2002 (dostupno i na ruskom jeziku)

Central Asia: Water and Conflict, Izvještaj za Aziju br. 34, 30 maj 2002

Kyrgyzstan's Political Crisis: An Exit Strategy, Izvještaj za Aziju br. 37, 20 avgust 2002 (dostupno i na ruskom jeziku)

The OSCE in Central Asia: A New Strategy, Izvještaj za Aziju br. 38, 11 septembar 2002

Central Asia: The Politics of Police Reform, Izvještaj za Aziju br. 42, 10 decembar 2002

INDONEZIJA

Indonesia's Crisis: Chronic but not Acute, Izvještaj za Aziju br. 6, 31 maj 2000

Indonesia's Maluku Crisis: The Issues, Brifing za oblast Indonezije, 19 juli 2000

Indonesia: Keeping the Military Under Control, Izvještaj za Aziju br. 9, 5 septembar 2000 (also available in Indonesian)

Aceh: Escalating Tension, Brifing za oblast Indonezije, 7 decembar 2000

Indonesia: Overcoming Murder and Chaos in Maluku, Izvještaj za Aziju br. 10, 19 decembar 2000

Indonesia: Impunity Versus Accountability for Gross Human Rights Violations, Izvještaj za Aziju br. 12, 2 februar 2001

Indonesia: National Police Reform, Izvještaj za Aziju br. 13, 20 februar 2001 (also available in Indonesian)

Indonesia's Presidential Crisis, Brifing za oblast Indonezije, 21 februar 2001

Bad Debt: The Politics of Financial Reform in Indonesia, Izvještaj za Aziju br. 15, 13 mart 2001

Indonesia's Presidential Crisis: The Second Round, Brifing za oblast Indonezije, 21 maj 2001

Aceh: Why Military Force Won't Bring Lasting Peace, Izvještaj za Aziju br. 17, 12 juni 2001 (also available in Indonesian)

Aceh: Can Autonomy Stem the Conflict? Izvještaj za Aziju br. 18, 27 juni 2001

Communal Violence in Indonesia: Lessons from Kalimantan, Izvještaj za Aziju br. 19, 27 juni 2001 (also available in Indonesian)

Indonesian-U.S. Military Ties, Brifing za oblast Indonezije, 18 juli 2001

The Megawati Presidency, Brifing za oblast Indonezije, 10 septembar 2001

Indonesia: Ending Repression in Irian Jaya, Izvještaj za Aziju br. 23, 20 septembar 2001

Indonesia: Violence and Radical Muslims, Brifing za oblast Indonezije, 10 oktobar 2001

Indonesia: Next Steps in Military Reform, Izvještaj za Aziju br. 24, 11 oktobar 2001

Indonesia: Natural Resources and Law Enforcement, Izvještaj za Aziju br. 29, 20 decembar 2001 (also available in Indonesian)

Indonesia: The Search for Peace in Maluku, Izvještaj za Aziju br. 31, 8 februar 2002

Aceh: Slim Chance for Peace, Brifing za oblast Indonezije, 27 mart 2002

Indonesia: The Implications of the Timor Trials, Brifing za oblast Indonezije, 8 maj 2002

Resuming U.S.-Indonesia Military Ties, Brifing za oblast Indonezije, 21 maj 2002

Al-Qaeda in Southeast Asia: The case of the "Ngruki Network" in Indonesia, Brifing za oblast Indonezije, 8 avgust 2002

Indonesia: Resources And Conflict In Papua, Izvještaj za Aziju br. 39, 13 septembar 2002

Tensions on Flores: Local Symptoms of National Problems, Brifing za oblast Indonezije, 10 oktobar 2002

Impact of the Bali Bombings, Brifing za oblast Indonezije, 24 oktobar 2002

Indonesia Backgrounder: How The Jemaah Islamiyah Terrorist Network Operates, Izvještaj za Aziju br. 43, 11 decembar 2002

MIJANMAR

Burma/Myanmar: How Strong is the Military Regime?, Izvještaj za Aziju br. 11, 21 decembar 2000

Myanmar: The Role of Civil Society, Izvještaj za Aziju br. 27, 6 decembar 2001

Myanmar: The Military Regime's View of the World, Izvještaj za Aziju br. 28, 7 decembar 2001

Myanmar: The Politics of Humanitarian Aid, Izvještaj za Aziju br. 32, 2 april 2002

Myanmar: The HIV/AIDS Crisis, Brifing za oblast Myanmara, 2 april 2002

Myanmar: The Future of the Armed Forces, Brifing za oblast Azije, 27 septembar 2002

AFGANISTAN/JUŽNA AZIJA

Afghanistan and Central Asia: Priorities for Reconstruction and Development, Izvještaj za Aziju br. 26, 27 novembar 2001

Pakistan: The Dangers of Conventional Wisdom, Brifing za oblast Pakistana, 12 mart 2002

Securing Afghanistan: The Need for More International Action, Brifing za oblast Afganistana, 15 mart 2002

The Loya Jirga: One Small Step Forward? Afghanistan & Brifing za oblast Pakistana, 16 maj 2002

Kashmir: Confrontation and Miscalculation, Izvještaj za Aziju br. 35, 11 juli 2002

Pakistan: Madrasas, Extremism and the Military, Izvještaj za Aziju br. 36, 29 juli 2002

The Afghan Transitional Administration: Prospects and Perils, Brifing za oblast Afganistana, 30 juli 2002

Pakistan: Transition to Democracy?, Izvještaj za Aziju br. 40, 3 oktobar 2002

Kashmir: The View From Srinagar, Izvještaj za Aziju br. 41, 21 novembar 2002

BALKAN

ALBANIJA

Albania: State of the Nation, Izvještaj za Balkan br. 87, 1 mart 2000

Albania's Local Elections, A test of Stability and Democracy, Brifing za oblast Balkana, 25 avgust 2000

Albania: The State of the Nation 2001, Izvještaj za Balkan br. 111, 25 maj 2001

Albania's Parliamentary Elections 2001, Brifing za oblast Balkana, 23 avgust 2001

BOSNA I HERCEGOVINA

Denied Justice: Individuals Lost in a Legal Maze, Izvještaj za Balkan br. 86, 23 februar 2000

European Vs. Bosnian Human Rights Standards, Handbook Overview, 14 april 2000

Reunifying Mostar: Opportunities for Progress, Izvještaj za Balkan br. 90, 19 april 2000

Bosnia's Municipal Elections 2000: Winners and Losers, Izvještaj za Balkan br. 91, 28 april 2000

Bosnia's Refugee Logjam Breaks: Is the International Community Ready? Izvještaj za Balkan br. 95, 31 maj 2000

War Criminals in Bosnia's Republika Srpska, Izvještaj za Balkan br. 103, 2 novembar 2000

Bosnia's November Elections: Dayton Stumbles, Izvještaj za Balkan br. 104, 18 decembar 2000

Turning Strife to Advantage: A Blueprint to Integrate the Croats in Bosnia and Herzegovina, Izvještaj za Balkan br. 106, 15 mart 2001

No Early Exit: NATO's Continuing Challenge in Bosnia, Izvještaj za Balkan br. 110, 22 maj 2001

Bosnia's Precarious Economy: Still Not Open For Business, Izvještaj za Balkan br. 115, 7 avgust 2001 (dostupno i na bosanskom jeziku)

The Wages of Sin: Confronting Bosnia's Republika Srpska, Izvještaj za Balkan br. 118, 8 oktobar 2001 (dostupno i na bosanskom jeziku)

Bosnia: Reshaping the International Machinery, Izvještaj za Balkan br. 121, 29 novembar 2001 (dostupno i na bosanskom jeziku)

Courting Disaster: The Misrule of Law in Bosnia & Herzegovina, Izvještaj za Balkan br. 127, 26 mart 2002 (dostupno i na bosanskom jeziku)

Implementing Equality: The "Constituent Peoples" Decision in Bosnia & Herzegovina, Izvještaj za Balkan br. 128, 16 april 2002 (dostupno i na bosanskom jeziku)

Policing the Police in Bosnia: A Further Reform Agenda, Izvještaj za Balkan br. 130, 10 maj 2002 (dostupno i na bosanskom jeziku)

Bosnia's Alliance for (Smallish) Change, Izvještaj za Balkan br. 132, 2 avgust 2002 (dostupno i na bosanskom jeziku)

HRVATSKA

Facing Up to War Crimes, Brifing za oblast Balkana, 16. oktobar 2001

A Half-Hearted Welcome: Refugee Return to Croatia, Izvještaj za Balkan br. 138, 13 decembar 2002

KOSOVO

Kosovo Albanians in Serbian Prisons: Kosovo's Unfinished Business, Izvještaj za Balkan br. 85, 26 januar 2000

What Happened to the KLA? Izvještaj za Balkan br. 88, 3 mart 2000

Kosovo's Linchpin: Overcoming Division in Mitrovica, Izvještaj za Balkan br. 96, 31 maj 2000

Reality Demands: Documenting Violations of International Humanitarian Law in Kosovo 1999, Izvještaj za Balkan, 27. juna 2000

Elections in Kosovo: Moving Toward Democracy? Izvještaj za Balkan br. 97, 7. juli 2000

Kosovo Report Card, Izvještaj za Balkan br. 100, 28 avgust 2000

Reaction in Kosovo to Kostunica's Victory, Brifing za oblast Balkana, 10. oktobar 2000

Religion in Kosovo, Izvještaj za Balkan br. 105, 31 januar 2001

Kosovo: Landmark Election, Izvještaj za Balkan br. 120, 21 novembar 2001 (dostupno i na albanskom i srpskohrvatskom jeziku)

Kosovo: A Strategy for Economic Development, Izvještaj za Balkan br. 123, 19 decembar 2001 (dostupno i na srpskohrvatskom jeziku)

A Kosovo Roadmap: I. Addressing Final Status, Izvještaj za Balkan br. 124, 28 februar 2002 (dostupno i na albanskom i srpskohrvatskom jeziku)

A Kosovo Roadmap: II. Internal Benchmarks, Izvještaj za Balkan br. 125, 1. mart 2002 (dostupno i na albanskom i srpskohrvatskom jeziku)

UNMIK's Kosovo Albatross: Tackling Division in Mitrovica, Izvještaj za Balkan N°131, 3. juni 2002 (dostupno i na albanskom i srpskohrvatskom jeziku)

Finding the Balance: The Scales of Justice in Kosovo, Izvještaj za Balkan br. 134, 12 septembar 2002 (dostupno i na albanskom jeziku)

Return to Uncertainty: Kosovo's Internally Displaced and The Return Process, Izvještaj za Balkan br. 139, 13 decembar 2002

MAKEDONIJA

Macedonia's Ethnic Albanians: Bridging the Gulf, Izvještaj za Balkan br. 98, 2 avgust 2000

Macedonia Government Expects Setback in Local Elections, Brifing za oblast Balkana, 4 septembar 2000

The Macedonian Question: Reform or Rebellion, Izvještaj za Balkan br. 109, 5. april 2001

Macedonia: The Last Chance for Peace, Izvještaj za Balkan br. 113, 20. juni 2001

Macedonia: Still Sliding, Brifing za oblast Balkana, 27. juli 2001

Macedonia: War on Hold, Brifing za oblast Balkana, 15 avgust 2001

Macedonia: Filling the Security Vacuum, Brifing za oblast Balkana, 8. septembar 2001

Macedonia's Name: Why the Dispute Matters and How to Resolve It, Izvještaj za Balkan br. 122, 10 decembar 2001 (dostupno i na srpskohrvatskom jeziku)

Macedonia's Public Secret: How Corruption Drags The Country Down, Izvještaj za Balkan br. 133, 14 avgust 2002 (dostupno i na makedonskom jeziku)

Moving Macedonia Toward Self-Sufficiency: A New Security Approach for NATO and the EU, Izvještaj za Balkan br. 135, 15 novembar 2002 (dostupno i na makedonskom jeziku)

CRNA GORA

Montenegro: In the Shadow of the Volcano, Izvještaj za Balkan br. 89, 21. mart 2000

Montenegro's Socialist People's Party: A Loyal Opposition? Izvještaj za Balkan br. 92, 28. april 2000

Montenegro's Local Elections: Testing the National Temperature, Brifing o trenutnoj situaciji, 26. maj 2000

Montenegro: Which way Next? Brifing za oblast Balkana, 30. novembar 2000

Montenegro: Settling for Independence? Izvještaj za Balkan br. 107, 28. mart 2001

Montenegro: Time to Decide, a Pre-Election Briefing, Brifing za oblast Balkana, 18. april 2001

Montenegro: Resolving the Independence Deadlock, Izvještaj za Balkan br. 114, 1. avgust 2001

Still Buying Time: Montenegro, Serbia and the European Union, Izvještaj za Balkan br. 129, 7. maj 2002 (dostupno i na srpskom jeziku)

SRBIJA

Serbia's Embattled Opposition, Izvještaj za Balkan br. 94, 30. maj 2000

Serbia's Grain Trade: Milosevic's Hidden Cash Crop, Izvještaj za Balkan br. 93, 5. juni 2000

Serbia: The Milosevic Regime on the Eve of the September Elections, Izvještaj za Balkan br. 99, 17. avgust 2000

Current Legal Status of the Republic of Yugoslavia (FRY) and of Serbia and Montenegro, Izvještaj za Balkan br. 101, 19. septembar 2000

Yugoslavia's Presidential Election: The Serbian People's Moment of Truth, Izvještaj za Balkan br. 102, 19. septembar 2000

Sanctions against the Federal Republic of Yugoslavia, Brifing za oblast Balkana, 10. oktobar 2000

Serbia on the Eve of the December Elections, Brifing za oblast Balkana, 20. decembar 2000

A Fair Exchange: Aid to Yugoslavia for Regional Stability, Izvještaj za Balkan br. 112, 15. juni 2001

Peace in Presevo: Quick Fix or Long-Term Solution? Izvještaj za Balkan br. 116, 10. avgust 2001

Serbia's Transition: Reforms Under Siege, Izvještaj za Balkan br. 117, 21. septembar 2001 (dostupno i na srpskohrvatskom jeziku)

Belgrade's Lagging Reform: Cause for International Concern, Izvještaj za Balkan br. 126, 7. mart 2002 (dostupno i na srpskohrvatskom jeziku)

Serbia: Military Intervention Threatens Democratic Reform, Brifing za oblast Balkana, 28 mart 2002 (dostupno i na srpskohrvatskom jeziku)
Fighting To Control Yugoslavia's Military, Brifing za oblast Balkana, 12 juli 2002 (dostupno i na srpskohrvatskom jeziku)
Arming Saddam: The Yugoslav Connection, Izvještaj za Balkan br. 136, 3 decembar 2002

REGIONALNI IZVJEŠTAJI

After Milosevic: A Practical Agenda for Lasting Balkans Peace, Izvještaj za Balkan br. 108, 26 april 2001
Milosevic in The Hague: What it Means for Yugoslavia and the Region, Brifing za oblast Balkana, 6 juli 2001
Bin Laden and the Balkans: The Politics of Anti-Terrorism, Izvještaj za Balkan br. 119, 9 novembar 2001

JUŽNA AMERIKA

Colombia's Elusive Quest for Peace, Izvještaj za Južnu Ameriku br. 1, 26 mart 2002 (dostupno i na španskom jeziku)
The 10 mart 2002 Parliamentary Elections in Colombia, Brifing za oblast Južne Amerike, 17 april 2002 (dostupno i na španskom jeziku)
The Stakes in the Presidential Election in Colombia, Brifing za oblast Južne Amerike, 22 maj 2002 (dostupno i na španskom jeziku)
Colombia: The Prospects for Peace with the ELN, Izvještaj za Južnu Ameriku br. 2, 4 oktobar 2002 (dostupno i na španskom jeziku)

SREDNJI ISTOK

A Time to Lead: The International Community and the Israeli-Palestinian Conflict, Izvještaj za Srednji Istok br. 1, 10 aprila 2002
Middle East Endgame I: Getting to a Comprehensive Arab-Israeli Peace Settlement, Izvještaj za Srednji Istok br. 2, 16 juli 2002 (dostupno i na arapskom jeziku)
Middle East Endgame II: How a Comprehensive Israeli-Palestinian Settlement Would Look, Izvještaj za Srednji Istok br. 3; 16 juli 2002 (dostupno i na arapskom jeziku)
Middle East Endgame III: Israel, Syria and Lebanon – How Comprehensive Peace Settlements Would Look, Izvještaj za Srednji Istok br. 4, 16 juli 2002 (dostupno i na arapskom jeziku)
Iran: The Struggle for the Revolution's Soul, Izvještaj za Srednji Istok br. 5, 5 avgust 2002
Iraq Backgrounder: What Lies Beneath, Izvještaj za Srednji Istok br. 6, 1 oktobar 2002
The Meanings of Palestinian Reform, Brifing za oblast Srednjeg Istoka, 12 novembar 2002
Old Games, New Rules: Conflict on the Israel-Lebanon Border, Izvještaj za Srednji Istok br. 7, 18 novembar 2002
Voices From The Iraqi Street, Brifing za oblast Srednjeg Istoka, 4 decembar 2002

ALŽIR*

Diminishing Returns: Algeria's 2002 Legislative Elections, Brifing za oblast Srednjeg Istoka, 24 juni 2002

TEMATSKI IZVJEŠTAJI

HIV/AIDS

HIV/AIDS as a Security Issue, Tematski izvještaj br. 1, 19 juni 2001

Myanmar: The HIV/AIDS Crisis, Brifing za oblast Mijanmara, 2 april 2002

EU

The European Humanitarian Aid Office (ECHO): Crisis Response in the Grey Lane, Tematski brifing, 26 juni 2001

EU Crisis Response Capability: Institutions and Processes for Conflict Prevention and Management, Tematski izvještaj br. 2, 26 juni 2001

EU Crisis Response Capabilities: An Update, Tematski brifing, 29 april 2002

* Alžirski projekat je prebacen iz Programa za Afriku u januaru 2002.

DODATAK D

CLANOVI ODBORA ICG-A

Martti Ahtisaari, predsjedavajući

Bivši predsjednik Finske

Maria Livanos Cattau, potpredsjedavajući

Generalni sekretar, Medunarodna privredna komora

Stephen Solarz, potpredsjedavajući

Bivši kongresmen SAD

Gareth Evans, predsjednik

Bivši ministar vanjskih poslova Australije

S. Daniel Abraham

Predsjedavajući, Centar za mir i za ekonomsku suradnju na Srednjem Istoku, SAD

Morton Abramowitz

Bivši pomoćnik državnog sekretara SAD; bivši ambasador SAD u Turskoj

Kenneth Adelman

Bivši ambasador SAD i direktor Agencije za kontrolu naoružanja i razoružanje

Richard Allen

Bivši savjetnik za nacionalnu sigurnost predsjednika SAD

Saud Nasir Al-Sabah

Bivši ambasador Kuvajta u Velikoj Britaniji i SAD; bivši ministar za informiranje i naftu

Louise Arbour

Sudija vrhovnog suda, Kanada; bivša glavna tužiteljica, Medunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju

Oscar Arias Sanchez

Bivši predsjednik Kostarike; Nobelova nagrada za mir, 1987.

Ersin Arioglu

Predsjedavajući, Yapi Merkezi Group, Turska

Emma Bonino

Clanica Evropskog parlamenta; bivši evropski komesar

Zbigniew Brzezinski

Bivši savjetnik za nacionalnu sigurnost predsjednika SAD

Cheryl Carolus

Bivši visoki komesar Južne Afrike u Velikoj Britaniji; bivši generalni sekretar, ANC

Victor Chu

Predsjedavajući, First Eastern Investment Group, Hong Kong

Wesley Clark

Bivši vrhovni komandant NATO snaga za Evropu

Uffe Elleemann-Jensen

Bivši ministar vanjskih poslova Danske

Mark Eyskens

Bivši premijer Belgije

Marika Fahlen

Bivša ambasadora Švedske za humanitarna pitanja; Direktor za socijalnu mobilizaciju i strateško informiranje, UNAIDS

Yoichi Funabashi

Glavni diplomatski dopisnik i kolumnista, The Asahi Shimbun, Japan

Bronislaw Geremek

Bivši ministar vanjskih poslova Poljske

I.K.Gujral

Bivši premijer Indije

Nj. K. V. El Hassan bin Talal

Predsjedavajući, Arab Thought Forum; predsjednik, Club of Rome

Carla Hills

Bivši sekretar za stambena pitanja, SAD; bivša predstavnica SAD za trgovinu

Asma Jahangir

Specijalni izvjestilac UN-a za vansudska, skracena i arbitražna izvršenja; Advocate Supreme Court, bivši predsjedavajući Komisije za ljudska prava u Pakistanu

Ellen Johnson Sirleaf

Viši savjetnik, Modern Africa Fund Managers; bivši minister financija Liberije i direktor Regionalnog ureda UNDP-a za Afriku

Mikhail Khodorkovsky

Predsjedavajući i generalni direktor, YUKOS Oil Company, Rusija

Elliott F Kulick

Predsjedavajući, Pegasus International, SAD

Joanne Leedom-Ackerman

Književnica i novinarka, SAD

Todung Mulya Lubis

Odvjetnik za pitanja ljudskih prava i pisac, Indonezija

Barbara McDougall

Bivši državni sekretar za vanjska pitanja, Kanada

Mo Mowlam

Bivši državni sekretar Velike Britanije za Sjevernu Irsku

Ayo Obe

Predsjednik, Organizacija za gradanske slobode, Nigerija

Christine Ockrent

Novinarka i književnica, Francuska

Friedbert Pflüger

Predsjedavajući Komisije za pitanja EU u okviru njemackog Bundestaga

Surin Pitsuwan

Bivši minister vanjskih poslova, Tajland

Itamar Rabinovich

Predsjednik Univerziteta u Tel Avivu; bivši ambasador Izraela u SAD i glavni pregovarac u razgovorima sa Sirijom

Fidel Ramos

Bivši predsjednik Filipina

Mohamed Sahnoun

Specijalni savjetnik generalnog sekretara Ujedinjenih nacija za pitanja Afrike

Salim A. Salim

Bivši premijer Tanzanije; bivši generalni sekretar Organizacije africkog jedinstva

Douglas Schoen

Suosnivac Penn, Schoen & Berland Associates, SAD

William Shawcross

Novinar i književnik, Velika Britanija

George Soros

Predsjedavajući, Institut za otvorena društva

Eduardo Stein

Bivši ministar vanjskih poslova Gvatemala

Pär Stenbäck

Bivši ministar vanjskih poslova, Finska

Thorvald Stoltenberg

Bivši ministar vanjskih poslova, Norveška

William O Taylor

Pocasni predsjedavajući, *The Boston Globe*

Ed van Thijn

Bivši ministar unutrašnjih poslova, Holandija; bivši gradonacelnik Amsterdama

Simone Veil

Bivša clanica Evropskog parlamenta; bivši ministar zdravstva, Francuska

Shirley Williams

Bivši državni sekretar za obrazovanje i nauku; clanica Gornjeg doma, Velika Britanija

Jaushieh Joseph Wu

Zamjenik generalnog sekretara predsjednika, Tajvan

Grigory Yavlinsky

Predsjednik Yabloko stranke i njenog kluba u Dumi, Rusija

Uta Zapf

Predsjedavajući Podkomisije njemackog Bundestaga za razoružanje, kontrolu naoružanja i produkcije